

**19.YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNDE BEZEME
SANATININ GELİŞİMİ: BURSA EMİR SULTAN CAMİ
BEZEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Duygu GÖK

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**19.YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNDE BEZEME SANATININ GELİŞİMİ:
BURSA EMİR SULTAN CAMİ BEZEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Duygu GÖK

Doç. Dr. Selen DURAK
(Danışman)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

BURSA-2018

TEZ ONAYI

Duygu Gök tarafından hazırlanan "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Bezeme Sanatının Gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami Bezemeleri Üzerine Bir İnceleme" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** Olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Selen Durak

Başkan: Doç. Dr. Selen Durak
Uludağ Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza

Üye: Prof. Dr. Tülin Vural Arslan
Uludağ Üniversitesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza

Üye: Dr. Öğr. Üyesi. V. Belgin Demirsar Arlı
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Ali Bayram

Enstitü Müdürü

5.1/2018

U,Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmamda;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,

beyan ederim.

.../.../...

Duygu Gök

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

19.YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNDE BEZEME SANATININ GELİŞİMİ;
BURSA EMİR SULTAN CAMİ BEZEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Duygu GÖK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Selen DURAK

Anadolu'da 11. yüzyıldan itibaren Türk egemenliği başlamıştır. Bu dönemden itibaren Anadolu Selçuklu Dönemi, Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemi yaşanmıştır. Başlangıçta bir Batı Anadolu Beyliği olan Osmanlılar, Bursa'nın fethi ile birlikte büyüyüp gelişerek İmparatorluk halini almıştır. Erken dönem ve klasik dönemde bezemede çini kullanımı ağırlıklıdır. Bitkisel bezemede rümi, palmet ve lotus motifleri iki boyutlu kullanımları yaygın olarak görülmektedir. Teknikler içerisinde en yaygın kullanılan teknik çinidir. 17. yüzyıldan itibaren sanatta farklı arayışlar içine giren Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde batılılaşmanın etkisine girmiştir. Bu dönem mimari bezeme anlayışında bitkisel bezeme özellikle çiçek ve meyve betimlemeleri ön plandadır. Kullanılan teknikler içerisinde kalem işi tekniği oldukça yaygındır. Bu teknikle motiflere üç boyutlu bir görünüm kazandırılmıştır.

Bursa Emir Sultan Cami 19. yüzyılda batılılaşma döneminde inşa edilen yapılardan biridir. Esasen 15. yüzyıla tarihlenen yapı zaman içinde meydana gelen depremlerde zarar görmüştür. 1804 yılında Barok, Ampir ve Rokoko üsluplarının etkisi ile yeniden inşa edilmiştir. Taş ve tuğla malzeme kullanılarak, kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilen yapının bezemelerinde, alçı, ahşap, taş ve kalem işi teknikleri uygulanmıştır. Dönem özelliklerine uygun olarak kalem işi bezeme ağırlık kazanmıştır. Motif özellikleri, bitkisel, geometrik, yazı ve diğer başlıkları altında incelenebilmektedir. Bitkisel bezemede çiçek, akantus, rümi ve stilize palmetler ağırlık kazanırken geometrik bezemede yıldız motifleri ağırlıklıdır. Yazı da yoğun olarak uygulanan bir bezeme unsurudur.

Bu çalışmada Bursa Emir Sultan Cami'nin bezeme özelliklerinin mimari mekâna göre konumu, malzeme ve teknik yönünden ve motif özellikleri yönünden incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamı, yapının iç ve dış mekân bezemeleri ve avlu birimi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle literatür araştırması yapılmıştır. Daha sonra alan çalışması yapılmış, yapının ve bezeme unsurlarının fotoğrafları çekilmiş, motiflerin çizim analizleri ise Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü'nden sağlanmıştır. Tezin birinci bölümünde giriş yer almış, ikinci bölümde 19. yüzyıla kadar Anadolu Türk mimarisinde bezemenin gelişimi anlatılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde 19. yüzyılda Anadolu'da mimari bezemenin gelişimi, geçirdiği değişimler ve bu değişimin Bursa Emir Sultan Cami'ne yansımaları anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: 19. yüzyıl Osmanlı Mimarisi, Bezeme, Emir Sultan Cami, Bursa
2018, x +159

ABSTRACT

Msc Thesis

DEVELOPMENT OF THE DECORATIVE ART IN 19TH CENTURY OTTOMAN ARCHITECTURE: A REVIEW ON THE DECORATIONS OF BURSA EMİR SULTAN MOSQUE

Duygu GÖK

Bursa Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Selen DURAK

Turkish domination has started in Anatolia since the 11th century. From this period onwards, Anatolian Seljuk Period, Principalities Period and Ottoman Period were experienced. The Ottomans, which were originally a Western Anatolian Principality, grew up and developed together with the conquest of Bursa and became the Empire. In the early and classical period, the use of China (tile) in the decoration is predominant. In vegetable decoration, the use of rime, palmette and lotus motifs are widely seen. The most widely used technique is china (tile). From the 17th century onwards, the Ottoman Empire entered into different quests and became influenced by westernization in this period. In this period, the decoration of flowers and fruits is the most prominent in the architectural decoration perspective. Among the techniques used, pencil technique is quite common. This technique gives the motifs a three-dimensional appearance.

Bursa Emir Sultan Mosque is one of the buildings constructed in the 19th century during the Westernization period. The structure, which was originally dated to the 15th century, was damaged in the earthquakes that took place over time. In 1804 it was rebuilt with the influence of baroque, Ampir and rococo styles. Plaster, wood, stone and pencil work were applied in the decorations of the square-planned and single-domed building which was constructed with stone and brick material. In accordance with the characteristics of the period, the pencil work gained importance. Motif properties can be examined under herbal, geometric, writing and other titles. While floral, acanthus, rumi and stylized palmettes became significant in herbal decoration, star motifs were predominant in geometric ornament. In addition, the writing was a decoration element that was used intensively.

In this study, it is aimed to examine the decorative characteristics of Bursa Emir Sultan Mosque, in terms of its location, material and technical aspects and motif characteristics. The scope of the study is limited to the interior and exterior decoration of the building and the courtyard unit. In the context of the study, a literature survey has been conducted. Then a case study has been carried out the photographs of , the building and the decoration elements have been taken, and the drawings of the motifs have been obtained from the Bursa Regional Directorate. In the first part of the thesis, the introduction has been presented and in the second part, the development of decoration in Anatolian Turkish architecture until the 19th century has been explained. In the third and fourth chapter, the development and the transformation of the architectural decoration in Anatolia in the 19th century and the reflections of this change on the Emir Sultan Mosque in Bursa were described.

Key Words: 19th Century Ottoman Architecture, Decoration, Emir Sultan Mosque, Bursa.
2018, x+159

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması için mimaride bezeme sanatı konusuna dikkatimi çeken ve çalıŐmalarımı öz veri ve duyarlılıkla takip eden, tez danıŐmanı hocam sayın Doç. Dr. Selen Durak'a teşekkür ederim. Jüride bulunan hocam Doç. Dr. Tülin Vural Arslan'a ve lisans dönemi hocalarımdan biri olan aynı zamanda tez jürisinde yer alan Dr. Öğretim Üyesi Belgin Demirsar Arlı'ya, kitabelerin okunması konusunda desteğini esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Doğan Yavaş'a, tez yazımı ile ilgili karşılaŐtıęım sorunların çözümünde özveri ile bana destek olan AraŐ. Gör. Şule Ayengin'e ve AraŐ. Gör. Ayşegül Saydamer'e teşekkür ederim. Ayrıca Bursa Emir Sultan Cami'nin ve bezeme öğelerinin çizim analizlerini, tüm restorasyon, restitüsyon, rölöve ve sanat tarihi raporlarını sağlayan Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğüne teŐekkürlerimi sunarım.

Tez süresi boyunca maddi ve manevi desteğini esirmeyen annem Hatice Gök'e, maddi ve teknik desteklerinden dolayı kardeşim Emrah Gök'e ve babam Osman Gök'e, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen teyzelerim Şenel Gökmen okyoksul'a ve Nezaket Kavak okyoksul'a, isimlerini tek tek sayamadığım ancak desteğini esirgemeyen tüm akraba ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Duygu Gök

.../.../....

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL TEMELLER	7
2.1. Anadolu Türk Mimarisinde Bezemenin Gelişimi	7
2.2. Anadolu Türk Sanatında Bezemenin Mimarideki Konumu	27
2.2.1. Kubbe	27
2.2.2. Kubbeye Geçiş Elemanları: Pandantif, Tromp, Türk Üçgeni	28
2.2.3. Taşıyıcı Elemanlar: Kemer, Paye, Sütun, Duvar	32
2.2.4. Pencereler	36
2.2.5. Taç Kapılar	36
2.2.6. Minber	37
2.2.7. Mihrap	38
2.2.8. Vaaz Kürsüsü:	39
2.2.9. Mahfil: Kadınlar Mahfili, Hünkâr Mahfili, Müezzîn Mahfili	40
2.2.10. Revaklı Avlu	42
2.2.11. Minare	42
2.3. Anadolu Türk Sanatında Bezemenin Malzeme ve Teknik Açısından İncelenmesi	43
2.3.1. Alçı Bezeme ve Teknikleri	44
2.3.2. Ahşap Bezeme ve Teknikleri	48
2.3.3. Taş Bezeme ve Teknikleri	54
2.3.4. Kalem İşî Bezeme ve Teknikleri	57
2.3.5. Tuğla Bezeme ve Teknikleri	61
2.3.6. Çini Bezeme ve Teknikleri	63
2.4. Bezeme Motiflerinin Biçimsel, Sembolik ve İkonografik Açısından İncelenmesi	64
2.4.1. Bitkisel Motifler	65
2.4.2. Geometrik Motifler	72
2.4.3. Yazı	75
2.5. 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Üsluplara Göre Bezemenin Gelişimi	77
2.5.1. Barok Üslup	79
2.5.2. Ampir Üslup	80
2.5.3. Rokoko Üslup	81
2.5.4. Eklektik üslup	82
3. MATERYAL VE YÖNTEM	84
3.1. Bursa Emir Sultan Cami'nin Tarihsel Gelişimi, Mimari ve Bezeme Özellikleri	84
3.2. Bursa Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Analiz Yönteminin Açıklanması	91
4. BULGULAR	94
4.1. Bursa Emir Sultan Cami'sinde Bezemenin Mimarideki Konumu	94
4.1.1. Kubbe	94
4.1.2. Kubbeye Geçiş Elemanları: Tromp, Kasnak	95
4.1.3. Taşıyıcı Elemanlar	96
4.1.4. Pencereler	96
4.1.5. Taç Kapılar	97

4.1.6. Minber	98
4.1.7. Mihrap	98
4.1.8. Vaaz Kürsüsü.....	99
4.1.9. Mahfil: Kadınlar Mahfili, Hünkâr Mahfili, Müezzîn Mahfili	100
4.1.10. Revaklı Avlu.....	101
4.1.11. Minare.....	101
4.2. Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Malzeme ve Teknik Açısından İncelenmesi	102
4.2.1. Alçı Bezeme ve Teknikleri	102
4.2.2. Ahşap Bezeme ve Teknikleri.....	103
4.2.3. Taş Bezeme ve Teknikleri	105
4.2.4. Tuğla Bezeme ve Teknikleri	106
4.2.5. Kalem İşî Bezeme.....	107
4.3. Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Motif Özellikleri Açısından İncelenmesi	108
4.3.1. Bitkisel Motifler	108
4.3.2. Geometrik Motifler.....	119
4.3.3. Yazı.....	122
4.4.4. Diğer	132
5. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	145
KAYNAKLAR.....	148
ÖZGEÇMİŞ.....	155

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2. 1. Kayseri Ulu Cami Minaresi tuğla ve çini malzeme	7
Şekil 2. 2. Dunaysır kızıl Tepe Cami	8
Şekil 2. 3. Tepsi Minare	8
Şekil 2. 4. Divriği Küçük Kale Cami	8
Şekil 2. 5. Konya Alâeddin Cami.....	9
Şekil 2. 6. Konya Alâeddin Cami.....	10
Şekil 2. 7. Konya Alâeddin Cami.....	10
Şekil 2. 8. Kemah Mengüçük Gazi Türbesi	11
Şekil 2. 9. Erzurum Yakutiye Mederesesi.....	12
Şekil 2. 10. Ahlat Emir Bayındır Kümbeti.....	12
Şekil 2. 11. Halime Hatun Kümbeti	13
Şekil 2. 12. Sivas Güdük Minare	13
Şekil 2. 13. Aksaray Ulucami	14
Şekil 2. 14. Kütahya Vacidiye Medresesi	14
Şekil 2. 15. Afyon Taş Medrese	15
Şekil 2. 16. Firuz Bey Cami	15
Şekil 2. 17. Kastamonu İbn Neccar Cami	16
Şekil 2. 18. Selçuk, İsa Bey Cami	16
Şekil 2. 19. Manisa Ulu Cami	17
Şekil 2. 20. Elbistan Ulu Cami	17
Şekil 2. 21. Akça Mescid taç kapısı	18
Şekil 2. 22. Bursa Yeşil Cami taç kapı.....	19
Şekil 2. 23. Bursa Orhan Cami	19
Şekil 2. 24. Edirne Eski Cami	20
Şekil 2. 25. Atina Fethiye Cami	20
Şekil 2. 26. Halep Hüsreviye Külliyesi	21
Şekil 2. 27. İstanbul Şehzade Cami.....	21
Şekil 2. 28. İstanbul Süleymaniye Cami	22
Şekil 2. 29. Edirne Selimiye Cami	22
Şekil 2. 30. Edirne Selimiye Cami mihrabı	23
Şekil 2. 31. Topkapı Sarayı Has Oda	24
Şekil 2. 32. Tophane Kılıç Ali Paşa Cami	24
Şekil 2. 33. Yeni Cami	24
Şekil 2. 34. Sultan Ahmet Cami iç mekân	25
Şekil 2. 35. Topkapı Sarayı III. Ahmed'in Meyve Odası	26
Şekil 2. 36. İstanbul III Ahmet Çeşmesi	26
Şekil 2. 37. Malatya Ulu Cami Tuğla malzeme kubbe örneği	28
Şekil 2. 38. Bursa Ulu Cami pandantif	29
Şekil 2. 39. Bursa Yeşil Cami üçgenler kuşağı	29
Şekil 2. 40. Bursa Orhan Cami 14. yüzyıl tromp	30
Şekil 2. 41. İstanbul Haseki Cami	30
Şekil 2. 42. Konya Karatay Medresesi	31
Şekil 2. 43. İstanbul Fethiye Cami	32
Şekil 2. 44. İshak Paşa Sarayı Cami	32
Şekil 2. 45. Kemerin bölümleri	33

Şekil 2. 46. Kemer çeşitleri	34
Şekil 2. 47. Bursa Ulu Cami paye	35
Şekil 2. 48. Birgi Ulu Cami minberi 14. yüzyıl	37
Şekil 2. 49. Bursa Yeşil Cami mihrabı	38
Şekil 2. 50. Vaaz kürsüsü İstanbul Laleli Cami	39
Şekil 2. 51. Ankara Çandır Cami Kadınlar Mahfili	40
Şekil 2. 52. Bursa Ulu Cami Hünkâr mahfili	41
Şekil 2. 53. Bursa Ulu Cami Müezzin mahfili	42
Şekil 2. 54. Sivas Gök Medrese	43
Şekil 2. 55. Bursa Yeşil Cami alçı ocak nişi	46
Şekil 2. 56. Edirne Eski Cami alçı mihrabı	46
Şekil 2. 57. Yeşil Cami alçı nişler	47
Şekil 2. 58. Yeşil Cami alçı malzeme ajur tekniği	48
Şekil 2. 59. Bursa Ulu Cami Batı kapı kanadı düz yüzeyli oyma tekniği	50
Şekil 2. 60. Ankara Kızılbey Cami ahşap kürsü	51
Şekil 2. 61. Beyşehir Eşrefoğlu Cami ahşap direkler	52
Şekil 2. 62. Malatya Ulu Cami minberi yan kanadı eğri kesim tekniği	53
Şekil 2. 63. Bursa Ulu Cami minberi	53
Şekil 2. 64. Dunaysır (Kızıltepe) Ulucami	54
Şekil 2. 65. Konya İnce Minareli Medrese taç kapısı	55
Şekil 2. 66. Edirne Üç Şerefli Cami	56
Şekil 2. 67. Bursa Yeşil Cami Kuzey Cephe renkli taş ve oyma tekniği	57
Şekil 2. 68. Bursa Ulu Cami batı minaresi kazıma tekniği	57
Şekil 2. 69. Bursa Orhan Cami sıva üzeri kalem işi	59
Şekil 2. 70. Bursa Ulu Cami müezzin mahfili mermer üzeri kalem işi tekniği	59
Şekil 2. 71. Bursa Ulu Cami müezzin mahfili merdiven korkuluğu	60
Şekil 2. 72. Bursa Yeşil Cami alçı üzerine kalem işi	61
Şekil 2. 73. Tuğla malzeme ile oluşturulan desenler	62
Şekil 2. 74. Afyon Ulu Cami sırlı tuğla uygulaması	62
Şekil 2. 75. Bursa Ulu Cami doğu yönündeki minare tuğla malzeme	63
Şekil 2. 76. Bursa Yeşil Türbe giriş kapısı dilimli kemer üzerinde çini uygulaması	64
Şekil 2. 77. Rûmî, Hatâyî ve tabîî bitkiler üslubu	66
Şekil 2. 78. Hatayî üslubu	67
Şekil 2. 79. Sitalize edilerek çıkarılmış bitkisel motifler	67
Şekil 2. 80. Bursa Yeşil Cami hünkar mahfili kemer kavisi	68
Şekil 2. 81. Palmet	68
Şekil 2. 82. Bursa Yeşil Cami mihrap	68
Şekil 2. 83. Bursa Yeşil Cami giriş	69
Şekil 2. 84. Lotus	69
Şekil 2. 85. Hatayî motifleri	70
Şekil 2. 86. Bursa Yeşil Cami penç motifi tabhane	70
Şekil 2. 87. Bursa Yeşil Cami tabhane bölümü	71
Şekil 2. 88. Şakayık motifi	71
Şekil 2. 89. Goncagül motifi	71
Şekil 2. 90. Karanfil motifleri	72
Şekil 2. 91. Altı kollu yıldız, sekiz kollu yıldız	73
Şekil 2. 92. Beş kolu yıldız, on kollu yıldız, on iki kollu yıldız	74
Şekil 2. 93. Bursa Yeşil Cami’de sekiz kollu yıldız motifli celî sülüs yazı	76

Şekil 2. 94. Bursa Ulu Cami sülüs hat	76
Şekil 2. 95. Kayık şeklinde yazı	77
Şekil 2. 96. İstanbul Nur-u Osmaniye Cami	80
Şekil 2. 97. İstanbul Laleli Cami.....	80
Şekil 2. 98. Nusretiye Cami 19. yüzyılın ilk yarısı Ampir Üslup	81
Şekil 2. 99. İstanbul Ortaköy Cami kubbesi	81
Şekil 2. 100. Bergama Karaosman Sebili Barok- Rokoko üslubu	82
Şekil 2. 101. İstanbul Aksaray Valide Cami	83
Şekil 2. 102. İstanbul Yıldız Hamidiye Cami	83
Şekil 3. 1. 1909 tarihli Bursa haritasında Emir Sultan Külliyesi'nin konumu	86
Şekil 3. 2. 1921 tarihli Bursa haritasında Emir Sultan Külliyesi'nin konumu	86
Şekil 3. 3. Bursa Emir Sultan Cami vaziyet planı.....	87
Şekil 3. 4. Bursa Emir Sultan Cami planı, kesiti, cephe çizimi	90
Şekil 4. 1. Emir Sultan Cami kubbesinin plan ve kesit çiziminde gösterimi	95
Şekil 4. 2. Emir Sultan Cami tromplarının plan kesit üzerinde gösterimi	95
Şekil 4. 3. Emir Sultan Cami kubbe kasnağının plan ve kesit üzerinde gösterimi	96
Şekil 4. 4. Emir Sultan Cami pencerelerinin plan ve kesit üzerinde gösterimi.....	97
Şekil 4. 5. Emir Sultan Cami taç kapısının plan ve kesit üzerinde gösterimi	97
Şekil 4. 6. Emir Sultan Cami minberinin plan ve kesit üzerinde gösterimi	98
Şekil 4. 7. Emir Sultan Cami minberinin plan ve kesit üzerinde gösterimi	99
Şekil 4. 8. Emir Sultan Cami vaaz kürsüsünün plan ve kesit üzerinde gösterimi.....	99
Şekil 4. 9. Emir Sultan Cami kadınlar mahfilimin plan ve kesit üzerinde gösterimi....	100
Şekil 4. 10. Emir Sultan Cami revaklı avlusunun plan ve kesit üzerinde gösterimi	101
Şekil 4. 11. Emir Sultan Cami minaresinin plan ve kesit üzerinde gösterimi.....	102
Şekil 4. 12. Bursa emir Sultan Cami duvarlarda ve kubbe kasnağında alçı malzeme ..	102
Şekil 4. 13. Bursa Emir Sultan Cami kapılarda ahşap malzeme kullanımı	103
Şekil 4. 14. Bursa Emir Sultan Cami pencerelerde ahşap malzeme kullanımı	104
Şekil 4. 15. Bursa Emir Sultan Cami taşıyıcı elemanlarda ahşap malzeme kullanımı .	104
Şekil 4. 16. Bursa Emir Sultan Cami kadınlar ve müezzin mahfilinde ahşap malzeme	105
Şekil 4. 17. Minarede taş malzeme	105
Şekil 4. 18. Dış cephe taş malzeme	106
Şekil 4. 19. Bursa Emir Sultan Cami renkli taş uygulaması	106
Şekil 4. 20. Doğu cephe taş ve tuğla kullanımı.....	107
Şekil 4. 21. Revak tonozunda palmet motifi ve konumu	109
Şekil 4. 22. Revak tonozunda palmet motifi ve konumu	109
Şekil 4. 23. Revak tonozunda stilize palmet ve rûmi motifleri ve motiflerin konumu .	109
Şekil 4. 24. Kadınlar mahfili çiçek bezeme ayrıntısı	110
Şekil 4. 25. Kadınlar mahfili ahşap üzeri kalem işi bezeme çiçek motifi konumu.....	110
Şekil 4. 26. Kadınlar mahfilindeki kemer karnında çiçek ve rûmi motifi.....	111
Şekil 4. 27. Kubbede çiçek motifi.....	111
Şekil 4. 28. Kubbede çiçek, yıldız, zencerek ve stilize palmet motifi	112
Şekil 4. 29. İç mekandaki bordürlerde yaprak motifi,.....	112
Şekil 4. 30. İç mekanda yer alan bordürde yaprak motifi	113
Şekil 4. 31. Yan bahçede yer alan bitkisel bezeme	113
Şekil 4. 32. Kadınlar mahfili duvar bölümü.....	114
Şekil 4. 33. Kadınlar mahfili duvar bölümü bitkisel bezemenin konumu	114
Şekil 4. 34. Son cemaat yeri mihrap nişi alınlığı akantus motifi ve çizimi.....	115
Şekil 4. 35. Rozet şeklinde akantus ve yaprak motifinin konumu ve çizimi	115

Şekil 4. 36. Mihrap alıngında akantus motifi	116
Şekil 4. 37. Kubbe kasnağında üçgenler kuşağı ve akantus motifi	116
Şekil 4. 38. Kubbe kasnağında üçgenler kuşağı ve akantus motifinin konumu	117
Şekil 4. 39. Son cemaat yeri mihrap nişi	117
Şekil 4. 40. Son cemaat yeri mihrap nişinde rûmi motifinin konumu	118
Şekil 4. 41. Revaklıda avluda rûmi motifi	118
Şekil 4. 42. Pencere alıngında rûmi ve palmet motifi	118
Şekil 4. 43. Pencere alınlıgında rûmi motifinin konumu	119
Şekil 4. 44. Kadınlar mahfilinin duvarlarında rûmi motifi	119
Şekil 4. 45. Kadınlar mahfilinin duvarlarında rûmi motifinin konumu	119
Şekil 4. 46. Revaklı avlu tonozunda altı kollu yıldız motifi ve konumu	120
Şekil 4. 47. Revaklı avlu tonozunda yıldız motifi ve konumu	120
Şekil 4. 48. Revaklı tonozunda on iki yıldız motifi ve konumu	121
Şekil 4. 49. Vaaz kürsüsünde geometrik bezeme	121
Şekil 4. 50. Minberin yan aynalıgı ve korkuluklardaki yıldız ve geometrik bezeme ...	122
Şekil 4. 51. Minberde geometrik bezemenin çizimi	122
Şekil 4. 52. Avlunun batı girişi üzerinde yer alan kitabe	123
Şekil 4. 53. Avlunun giriş kapıları üzerinde yer alan 20. yüzyıla ait kitabeler	123
Şekil 4. 54. Son cemaat yerinin doğusunda yer alan mihrap nişi kitabesi	124
Şekil 4. 55. Son cemaat yerinin doğusunda mihrap nişi üzerindeki kitabenin çizimi ..	124
Şekil 4. 56. Son cemaat yerinin doğusunda mihrap nişi üzerindeki kitabenin konumu	125
Şekil 4. 57. Taç kapıda yer alan kitabe	125
Şekil 4. 58. Taç kapıda yer alan kitabenin çizimi	126
Şekil 4. 59. Taç kapıda yer alan kitabenin konumu	126
Şekil 4. 60. Mihrap nişi alınlıgındaki kitabe	127
Şekil 4. 61. Mihrap nişi alıngındaki kitabenin konumu	127
Şekil 4. 62. Minber alıngında Besmele	128
Şekil 4. 63. Minber alınlıgında yazı motifinin konumu	128
Şekil 4. 64. Harim bölümünde yer alan tablo içindeki kitabeler	129
Şekil 4. 65. Allah yazısı, Muhammed yazısı	130
Şekil 4. 66. Muhammed ve Allah yazısının konumu	130
Şekil 4. 67. Ebubekir yazısı	130
Şekil 4. 68. Hüseyin yazısı, Ali yazısı	130
Şekil 4. 69. Hüseyin ve Ali yazısının konumu	131
Şekil 4. 70. Ömer yazısı	131
Şekil 4. 71. Osman yazısı, Hasan yazısı	131
Şekil 4. 72. Osman ve Hasan yazısının konumu	131
Şekil 4. 73. Batılılaşma döneminde cennet kapısı tasvirleri	132
Şekil 4. 74. Cennet'ül Adn kapısı	133
Şekil 4. 75. Pencere revzeninin çizimii	133
Şekil 4. 76. Bursa Veled-i Saray Cami minaresinde çarkı felek motifi	134
Şekil 4. 77. Kadınlar mahfili tavanında çarkıfelek motifi	135
Şekil 4. 78. Mihrap nişinde mermer efekti kalem işi tekniği	135
Şekil 4. 79. Avluda yer alan pilastırlarda mermer görünümlü kalem işi	136
Şekil 4. 80. Pilastırlar, tromp ve kasnak bölümlerinde mermer görünümlü kalem işi ...	136
Şekil 4. 81. Revak tonozunda sitleze motifler	137
Şekil 4. 82. Bordür üzerinde stilize motifler	137
Şekil 4. 83. Stilize bordürün konumu	137

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Çizelge 4. 1. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan bezeme türünün mekandaki konumunun analizi	138
Çizelge 4. 2. Bursa Emir Sultan Cami'nin bezemelerinde kullanılan malzeme türünün mekandaki konumunun analizi	139
Çizelge 4. 3. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan bitkisel motiflerin mekandaki konumunun analizi	140
Çizelge 4. 4. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan geometrik motifler, yazı ve stilize motiflerin mekandaki konumunun analizi.....	141
Çizelge 4. 5. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan motiflerin malzeme ve teknik yönden analizi.....	142

1.GİRİŞ

Bezeme yalnızca estetik amaçla yapılan bir uygulama değil aynı zamanda psikolojik ve fizyolojik etkileri olan bir unsurdur. Bu nedenle insanlık tarihinin başından bu yana insanlar yaşadıkları ortamı ve kullandıkları malzemeyi bezemeye önem vermişler ve yaşam alanlarını, heykel, fresk, mozaik, ağaçlar, çeşitli bitkiler ve bezeme unsurları ile zenginleştirmişleridir. Bu unsurlar estetik amaçlarla kullanıldığı gibi bazı yapılarda işlevsel açıdan da değerlendirilmiştir. Bazı durumlarda, bezeme dönemin kültürel bakış açısını anlamada mimari öğelerden daha etkilidir.

İslâm mimarisinde bezeme, dinî ve din dışı etkenler tarafından belirlenmiştir. Din dışı etkenler, etnik, kronolojik ve coğrafi özelliklere bağlı olarak değişirken, dinî etkenler tüm zamanlarda ana belirleyicidir. Dinî etkenler, tasvir yasağına bağlı olarak geliştiği düşünülen, soyutlama ve stilize etme gibi özelliklerdir. Dinî etkenler yayıldığı bölgede yaşayan toplumun eski gelenek ve göreneklerini bir anda ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle geçmiş yaşantıların bir bölümü aynen kullanılmaya devam etmiş, bir bölümü ise İslâmi bir boyut kazanmıştır. İslâm mimarisinde görülen geometrik, bitkisel ve stilize motifler soyutlaşmaya olan yönelimin birer göstergesidir. Ancak bazı dönemlerde tasvir kullanımına rastlanmaktadır. Bu durum din âlimlerinin bazı toleranslı açıklamaları ve İslâm'ı kabul eden toplulukların sanat anlayışlarını devam ettirme eğiliminden kaynaklanmaktadır. İslâm dünyasında bezeme yönetici sınıf adına yapılan ve İslâm ile yönetimin gücünü simgeleyen yapılarda kullanılmıştır. Camilerde uygulanan bezeme yapıda işlevsel olan bazı elemanların anlam özelliklerini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Dış bölümlerde genellikle taç kapılar ve minarelerde, iç bölümlerde mihrap, minber, üst örtü sistemleri ve duvarlarda uygulanmıştır (Baş 2013).

11. yüzyıl'dan itibaren Anadolu'ya gelen Türkler daha önce burada yaşayan toplumların sanatlarından beslenerek sanatlarını geliştirmişlerdir. Bu dönemden itibaren 19. yüzyıla kadar, Anadolu'da, Anadolu Selçuklu Dönemi, Beylikler Dönemi, Osmanlı Dönemleri yaşanmıştır.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde yapılarda ahşap kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Ahşap tavanlar, ahşap sütunlar, minber ve mihraplarda ağaç işçiliğinin başarılı örnekleri sergilenmiştir. Beylikler döneminde cami bezemeleri açısından bir yalınlık ortaya çıkmıştır (Kurttap 2015). Osmanlı mimarisinde bezeme, eserlerin duvarlarında yer alan taş bezemeler, çini sanatı, ahşap sanatı ve yapıların kubbelerinde ile minarelerinde yer alan maden sanatı olarak gelişim göstermiştir (Talas ve Aksoy 2006).

13. yüzyılın sonunda beylikten devlete dönüşen Osmanlı Devleti 1299 yılında Bursa'da kurulmuştur. Bursa, M.Ö. 3. yüzyılda Bitinyalılar ve Prusialılar tarafından İznik Gölü ve çevresinde kurulmuştur. Türklerin ilk olarak 1081 yılından itibaren gelmeye başladıkları şehir ilk olarak 1308 yılında Osman Bey tarafından kuşatılmış ve 1326 yılında Osman Bey'in oğlu Orhan Bey tarafından alınmıştır. Orhan Bey ilk olarak şehre bir imaret inşa ettirmiştir.

Zaman içerisinde yapılaşmanın devam ettiği Bursa'da yaşanan pek çok felaket tarihi dokuya zarar vermiştir. Bursa Emir Sultan Cami bu felaketler sırasında en çok zarar gören yapılardan biridir. 15. yüzyılda Yıldırım Beyazıd'ın kızı Hundi Hatun tarafından inşa ettirilen yapı depremlerden oldukça zarar görmüş ve içinde bulunan dönemin sanat anlayışına göre onarılmıştır. Son inşa tarihi III. Selim döneminde 1804 yılı olan Bursa Emir Sultan Cami, taş ve tuğla malzemedен inşa edilmiş kare planlı, tek kubbeli bir yapıdır. Bezeme özellikleri açısından Geç Dönem Osmanlı etkilerini taşımaktadır. Dönem özelliklerine bağlı olarak yapının cephesinde yer alan kemerlerin Barok üslubun etkisi ile saçak hattından dışarı taşıdığı görülmektedir. Aynı üsluba bağlı olarak taç kapının yanlarında kıvrımlı hatlar dikkat çekmektedir. Batılılaşma döneminde en çok kullanılan bezeme tekniği olan kalem işi, yapıda en fazla kullanılan tekniktir. Bitkisel bezemenin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Geç dönem mimari bezemenin bir yansıması olarak, kullanılan motifler, oldukça stilize edilmiştir ve bu dönemde görülen üsluplardan biri olan Rokoko üslubunun etkisi ile çiçek motiflerinin bu yapıda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında mimari bezeme sanatı ile ilgili incelenen lisansüstü tez çalışmalarının amaçları ve yöntemleri aşağıda açıklanmıştır.

1992 yılında Kafiye Özlem tarafından hazırlanan, Ankara Arslanhane ve Ankara Alaeddin Cami Minber Süslemeleri konulu yüksek lisans tezinde Ankara Arslanhane ve Ankara Alâeddin Cami Minber Süslemelerinin, teknik, konu ve kompozisyon bakımlarından incelemesi amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle dönemin bezeme anlayışı, kullanılan malzeme ve teknik ile motif özellikleri ele alınmıştır. Daha sonra tezin konusu olan yapılar ile ilgili bilgi verilmiştir. Motifler tanıtıcı yönleri ile ele alınmış, çizim analizlerine yer verilmiştir.

1995 yılında Alper Bilisel'in hazırladığı, Bursa Erken Osmanlı Dini Mimari Yapılarında Görülen Taş, Tuğla, Kalem İşi, Ahşap, Çini ve Maden Süsleme Çeşitlerinin İncelenmesi, Fotoğraflarla Belgelenmesi konulu yüksek lisans tez çalışmasında Bezeme tekniklerinin ve bu tekniklerin uygulandığı alanların incelenmesi ve fotoğraflarla belgelenmesi amaçlanmıştır. Bezeme türleri malzeme ve teknik yönünden ve bulunduğu konum yönünden gruplandırılmıştır.

2002 yılında Abdullah Karaçağ tarafından hazırlanan Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler (Metin-1) başlıklı doktora tezinde alçı süslemeli eserlerin toplu bir katalogunu oluşturmak, motif ve kompozisyon analizlerini yapmak, farklı malzeme ve dönemleri karşılaştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle tarihsel bilgi verilmiş, tekniğin uygulandığı yapıların bir katalogu oluşturulmuş, alçı malzeme ve teknikleri tanıtılmış, tekniğin uygulandığı yapı türleri ve yapı elemanları gruplandırılmıştır. Motiflerin tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş, çizim analizleri eklenmiş, motifler malzeme ve teknik yönden incelenmiştir.

2003 yılında Eser Çalığışu'nun hazırladığı Bursa Dini Mimarisinde Türk Barok Bezemeleri başlıklı yüksek lisans tezinde Bursa'daki dini mimari örneklerde bulunan Türk Barok Dönemi bezemelerinin mimar yüzeylerle ilişkisinin tespit edilmesi ve böyle erken Osmanlı dini mimarisinin erken dönem ve Türk Barok dönemi kalem işi bezeme programını ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla Bursa'da Osmanlı mimarisinin oluşumu ve

Barok üslup ve Türk Barok üslubu anlatılmış, Bursa dini mimarisinde Türk Barok bezeme programı ve Bursa dini mimarisinde 18. 19. yüzyıllarda kalem işi bezemelerindeki teknik açıklanmıştır. Motifler tanıtıcı yönleri ile ele alınmıştır.

2007 yılında Oktay Hatipoğlu'nun hazırladığı 19. yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşİ Tezyinatı başlıklı doktora tezinde 19. yüzyılda Batı ile olan etkileşimin kalem işi bezemeye nasıl yansıdığı, Batı ile Osmanlı arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin irdelenmesi, kalem işi bezemenin tarihi gelişimi, teknikleri ve uygulama aşamaları ile ilgili bilgilerin aktarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle Türk sanatında duvar bezemelerinde uygulanan teknikler, kalem işi tekniğinin malzeme ve motif özellikleri, kalem işi tekniğinin türleri ve tekniğin uygulanışı açıklanmıştır. Batılılaşma döneminde sanat ortamında meydana gelen değişiklikler, bu dönemde görülen üsluplar, camilerde görülen kalem işi bezemenin motif özellikleri ve teknik yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır. Motifler teknik yönü ile ele alınmıştır. Motiflerin fotoğrafları ve çizim analizleri gösterilmiştir.

2010 yılında Ülkü Demir tarafından hazırlanan Laleli Cami'sinin İç Mekân Dekor/ Süsleme Tasarımı başlıklı yüksek lisans tezinde, Osmanlı mimarisinin 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı değişimi Laleli Cami'sinin içi mekân tasarımında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle yapının ve bağlı olduğu külliye'nin tarihsel gelişimi anlatılmış, daha sonra Laleli Cami'sinin iç mekân özellikleri gruplandırılmış, iç mekânın klasik döneme özgü yönleri ve batılılaşma dönemine ait olan yönleri incelenmiştir. Bezeme özellikleri tanıtılmıştır.

2010 yılında Elif Terzi Doğan'ın hazırladığı Bursa Yeşil Cami Çinileri konulu yüksek lisans çalışmasında, Yeşil Cami çinilerinin renk, teknik, form, motif, kompozisyon ve üsluplarını ele alarak Türk çini sanatındaki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle Bursa tarihi ve Bursa'da Erken dönemde çini sanatına genel durumu anlatılmıştır. Bursa Yeşil Cami, konumu, mimari ve bezeme özellikleri açısından değerlendirilmiş ve son olarak yapıda yer alan çiniler, konumuna, özgünlük durumuna göre, teknik yönünden ve motif özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Motiflerin fotoğraf ve çizim analizlerine yer verilmiştir.

2010 yılında Uğurcan Çalışkan'ın hazırladığı, İstanbul Camilerinde Süslemeleriyle Hünkâr Mahfilleri (1808-1909) başlıklı yüksek lisans tezinde, batılılaşma döneminde Osmanlı mimarisinde yer alan hünkâr mahfillerinin mimari mekândaki konumu ve bezeme özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla batılılaşma dönemi siyasi ortamı ve mimari gelişim süreci anlatılmış, daha sonra hünkâr mahfillerinin gelişim süreci anlatılmış, İslâm mimarisinde, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde ayrı ayrı incelenmiştir. Daha sonra hünkâr mahfilleri yapıdaki konumuna göre, malzeme ve teknik yönünden, bezemelerin yapıdaki konumu ve bezeme üslupları açısından incelenmiş ve bir yapı kataloğu oluşturulmuştur. Motifler malzeme ve teknik ile buldukları alan bakımından incelenmiştir.

2012 yılında Fatma Serra Uslu tarafından hazırlanan Bursa Yeşil Cami Çini Tezyinatı başlıklı yüksek lisans tezinde Yeşil Cami çinilerinin oluşum ve gelişim sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır. Öncelikle Yeşil Külliye'sinin birimleri incelenmiş, daha sonra yapının bezeme özellikleri malzeme ve teknik yönünden incelenmiştir. Yeşil Cami'de yer alan çiniler motif özelliklerine ve buldukları konuma göre gruplandırılmıştır. Motiflerin fotoğraf ve çizim analizlerine yer verilmiş sembolik anlam kısıtlı olarak ele alınmıştır.

Hasan Kurttap tarafından 2015 yılında hazırlanan Ankara'daki Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Cami'lerinin Süslemelerinin İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait olan camilerin bezeme özelliklerinin incelenerek, orijinal kalanların fotoğraflanarak belirli bir düzen içinde fotoğraflanarak belgelenmesi ve bezemelerin orijinal hallerinin arşivlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle Ankara'nın tarihsel gelişim süreci anlatılmış daha sonra yapı örnekleri mimari ve bezeme özellikleri açısından tanıtılmıştır. Motiflerin fotoğrafları paylaşılmış, ancak çizim analizleri ve anlam bilgisine yer verilmemiştir.

Mimari bezeme üzerine incelenen lisansüstü çalışmalarda, tek bir yapı üzerinde kullanılan tüm malzeme ve teknikler ya da tek bir tekniğin incelendiği çalışmalar yer almaktadır. Bazı çalışmalarda ise bir yapı grubu üzerinde bir veya birden fazla tekniğin incelendiği görülmektedir. Yukarıda incelenen tez çalışmalarının tümünde bezeme

özellikleri genellikle malzeme ve teknik yönünden ele alınmıştır, motif özellikleri açısından tanımlayıcı bilgilere yer ve

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, Bursa Emir Sultan Cami'nin bezeme özelliklerinin mimari mekândaki konumuna göre, malzeme ve teknik yönünden ve motif özellikleri açısından incelenmesi amacı ile yapılmıştır. Bu amaçla mimarlıkta bezeme sanatı ile lisansüstü tez çalışmaları incelenmiş, ancak Emir Sultan Cami Bezeme Programı ile ilgili bir tez çalışmasının olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, Bursa ile ilgili çalışmalarda yapı ile ilgili kısıtlı bilgilere yer verildiği görülmüştür. Bu bilgiler daha çok yapının tarihsel gelişimi ve mimari özellikleri ile ilgilidir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışma Bursa Emir Sultan Cami'sinin bezeme özellikleri ile ilgili olarak yapılan ilk lisansüstü tez çalışması yönünden önemlidir. Bu çalışmada Bursa Emir Sultan Cami'nin bezeme öğeleri öncelikle mimari mekândaki konumuna göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, kubbe, kubbeye geçiş elemanları, taşıyıcı, elemanlar, pencereler, taç kapı, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, mahfil, revaklı avlu ve minare başlıkları altında yapılmıştır. Daha sonra bezemede kullanılan malzeme teknikler alçı bezeme ve teknikleri, ahşap bezeme ve teknikleri, taş bezeme ve teknikleri, tuğla bezeme ve teknikleri, kalem işi bezeme ve teknikleri başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Her bezeme tekniğinin bulunduğu alan plan ve kesit üzerinde işaretlenerek gösterilmiştir. Motifler bitkisel, geometrik, yazı ve diğer başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Motiflerin fotoğrafları ve çizim analizleri gösterilmiştir. Ayrıca her motifin bulunduğu konum fotoğraf üzerinde işaretlenmiştir. Böylece konu daha anlaşılır bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Mimari bezeme sanatı ile yapılan pek çok çalışmada motiflerin fotoğrafları paylaşılmış ancak çizim analizleri ve anlam bilgisine kısıtlı bir yer ayrılmış ya da hiç değinilmemiştir. Motiflerin bulunduğu konumun yazılı olarak verilmesi ile yetinilmiştir.

2. KURAMSAL TEMELLER

Bu bölümde 11. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar Anadolu Türk mimarisinde bezemenin gelişimi anlatılmıştır. Bu dönem, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerini kapsamaktadır. Bezeme unsurları, mekândaki konumuna göre, malzeme ve teknik açısından, motif özellikleri açısından incelenmiştir.

2.1. Anadolu Türk Mimarisinde Bezemenin Gelişimi

Türkler, 11.yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelmişlerdir. Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan 1071 yılında Bizans İmparatorluğu'na karşı Malazgirt savaşını kazandı. Bundan sonra kısa süre içinde Türkler Anadolu'ya hâkim olmuşlardır (Aslanapa 2011). Büyük Selçuklu sultan'ı Mehmed'in 1118'deki vefatı ile Selçuklu İmparatorluğu bölünmüştür (Hillenbrand 2005). Türkler kültür ve sanatlarını geliştirme konusunda devamlı olarak, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu'dan beslenmişlerdir. Bu dönemde Anadolu'da hâkim olan diğer Türk devletleri: Danişmentliler (1092- 1178), Sivas, Kayseri ve Malatya'da, Artuklular (1098-1234), Hısn Kefha, Mardin, Harput ve Diyarbakır'da, Saltuklular (1092-1202), Erzurum'da, Mengücekliler (1118- 1252), Erzincan, Kemah, Şebinkarahisar, Divriği'de ilk Türk mimari eserlerini meydana getirmişlerdir (Aslanapa 2011). Kayseri Kölük Cami ve Kayseri Ulu Cami (Şekil 2. 1), Danişmentliler, Dunaysır Kızıltepe Ulu Cami (Şekil 2. 2), Artuklular, İç Kale'deki mescid ve ona bağlı tepsi minare Saltuklular döneminden önemli eselerdir (Aslanapa 1993a) (Şekil 2. 3).

Şekil 2. 1. Kayseri Ulu Cami Mînaresi tuğla ve çini malzeme 13.yüzyıl, (Danişmentliler) (Anonim 2017a) <https://www.yenisafak.com/ekonomi/en-cok-yatirim-yapan-ulkeler-bell- oldu-3131725> Erişim:15.02.2018

Şekil 2. 2. Dunaysır kızıl Tepe Cami, (Artuklular) 13. yüzyıl (Anonim 2018a) <http://mapio.net/pic/p-95351148/> Erişim:15.02.2018

Şekil 2. 3. Tepsi Minare 12.Yüzyıl, (Saltuklular) (Anonim2018b) <http://erzurumportali.com/shf/2453/Saat-Kulesi--Tepsi-Minare---Saltuklu-Donemi-Erzurum-Tarihi-Eseri> Erişim: 13.02.2018

Şekil 2. 4. Divriği Küçük Kale Cami 12.yüzyıl, (Mengücekliler) (Doğan 2012) <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/7856423260> Erişim: 13.02.2018

Divriği Küçük Kale Cami ise Mengüceklilerin en eski eseridir (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 4). Bu dönemde taş oyma ve tuğla işçiliğinin ve çini kullanımının örnekleri görülür. Köşe dolgularında kullanılan çiniler Anadolu’da kullanılan ilk çini örnekleri

arasındadır. Köşe sütuncuklarında kullanılan palmet, rumi ve geometrik bezemeler dikkat çekmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın batılılaşma döneminde görülen istiridye motifinin bu yapının mihrabında kullanıldığı görülür (Aslanapa 2011).

13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Selçuklu etkisi görülmeye başlar. 12. yüzyılın ortalarından kalan Konya Alâeddin Cami planı ve bezeme özellikleri ile dikkat çeken başlıca Selçuklu yapısıdır. Cephe kısmında I. Keykavus ve I. Keykubat'ın isimleri yazılıdır. Ayrıca Atabey Ayaz ile Muhammed Havlân el Dîmişî ve Kerimeddin Erdişah'ın isimleri yazılıdır. Yapının taç kapı kısmında renkli taş ve mermerden geometrik geçmeler görülmektedir. Şam'dan gelen mimar Zengi mimarisini bu yapıya aktarmıştır. Yapının bezeme açısından en önemli kısmı kubbeli bölümdür. Kubbeye geçiş öğelerinde ve mihrabın üst kısımlarında kalan mozaik çiniler firuze, lacivert ve mor renklerde (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 5, Şekil 2. 6, Şekil 2. 7).

Şekil 2. 5. Konya Alâeddin Cami 12. yüzyıl. taç kapı iki renkli taş uygulaması (Kösem 2018) https://www.academia.edu/10117723/Konya_Alaaddin_Cami,Erişim: 13.02.2018

Şekil 2. 6. Konya Alâeddin Camii 12. yüzyıl. Mihrap (Kösem 2018)
https://www.academia.edu/10117723/Konya_Alaaddin_Camii Erişim: 13.02.2018

Şekil 2. 7. Konya Alâeddin Camii 12. yüzyıl. Kubbe ve mozaik çini Türk üçgenleri, (Zaman 2012): <http://nihal-seyahatname.blogspot.com/2012/10/konyada-geziyorum-2-bolumalaeddin.html>. Erişim:19.08.2018

Anadolu Selçuklu devleti, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde 1243 yılında Köseadağ Savaşında Moğol ordusuna yenilmiş, bu tarihten sonra Anadolu'da yağma ve tahribatlar baş göstermiştir. Anadolu Selçukluları, 1308 yılında İlhanlılar tarafından yıkıldıktan sonra sınırlara yerleşen türkmenler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve beylikler kurulmuştur. Beylikler ve yerleşim yerleri şöyle sıralanabilir:

- İlhanlılar- Erzurum, Niğde
- Akkoyunlular- Diyarbakır- Mardin
- Karakoyunlular- Van
- Eretnalılar- Kırşehir, Niğde, Kayseri

- Karamanlılar- Ermenek, Karaman ve Konya
- Germiyanlılar- Kütahya
- Hamidoğulları- Eğirdir.
- Menteşeliler- Muğla, Peçin, Milâs
- Candaroğulları- Kastamonu, Sinop
- Aydınoğulları- Birgi, Selçuk
- Saruhanoğulları- Manisa
- Dulkadiroğulları- Maraş, Elbistan
- Ramazanoğulları- Adana
- Osmanlılar- Söğüt, Bursa ve İznik

İlhanlıların 1335 yılında yıkılması ile Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri kurulmuş ve bazı beylikler devlet haline gelmiştir. Taş malzeme her yapı türünde geniş bir kullanım alanı bulmuştur Moloz taş, kaba yontu, kesme taş, klaker, tüf ve mermer çeşitleri kullanılan başlıca taş çeşitleridir. Bazı yapılarda farklı taş türlerinin bir arada kullanıldığı da görülmektedir (Aslanapa 1993b.).Beylikler döneminde 12. yüzyılın ikinci yarısında tuğla kaplama yaygındır. Anadolu’da en erken tuğla kaplama örneği Kemah Mengüçük Gazi Türbesi’dir (Aslanapa 1993d.) (Şekil 2. 8).

Tuğla kaplama

Şekil 2. 8. Kemah Mengüçük Gazi Türbesi (Gürer 2010) <http://www.milta.com.tr/tarih/kemah-sultan-melik-turbesi-vezaviyesi/Erişim:24.03.2018>

İlhanlılar dönemine tarihlenen Erzurum Yakutiye Medresesi taş işçiliğın önemli eserlerindedir ve çifte minareli cephelerin sonuncusu olan yapıda portalin iki yanına

arma motifleri işlenmiş ve kartal figürlerine yer verilmiştir. Yalnız sağdaki minare hâlâ mevcuttur (Aslanapa 1993b.). (Şekil 2. 9).

Şekil 2. 9. Erzurum Yakutiye Medresesi 14.yüzyıl, (İlhanlılar) (Anonim 2018c)
Erişim: 13.02.2018<http://www.erkurumsayfasi.com/haber/yakutiye-medresesi-h39.html>

Akkoyunlular, Diyarbakır’da küçük ölçekli taş camiler inşa etmişlerdir. Bu yapılar taş malzeme ile inşa edilmiştir ve bezeme özellikleri ile dikkat çeker (Aslanap 2011) (Şekil 2. 10).

Şekil 2. 10. Ahlat Emir Bayındır Kümbeti (Akkoyunlular) 15.yüzyıl (Anonim 2018d):
<https://www.kulturportali.gov.tr/.turkiye/bitlis/gezilecekyer/emir-bayindir-Cami-ve-kumbeti--ahlat> Erişim: 27.02.2018

Karakoyunlular, 15. yüzyılda Doğu Anadolu'da hüküm sürmüştür. Eserlerinde Anaadolu Selçuklu etkisi hakimdir (Şekil 2. 11). Van Ulu Cami Karakoyunluların en önemli yapılarından biridir (Aslanapa 2011).

Şekil 2. 11. Halime Hatun Kümbeti 14.yüzyıl Karakoyunlular (Anonim 2018e): <http://www.gevas.bel.tr/galeri.php?id=3>, Erişim:16.05.2018

Uygur Türklerinden olan Eretnalılar 14. yüzyılda Orta Anadolu'da kurulan bir beyliktir. Taş ve tuğla malzemeden mezar yapıları, medrese ve camiler inşa etmişlerdir (Aslanapa 1993b.) (Şekil 2. 12).

Şekil 2. 12. Sivas Güdük Minare (Şeyh Hasan Kümbeti) 14.yüzyıl. Eretnalılar. (Doğan 2018): <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/8014729934> Erişim: 24.02.2018

Karamanlılar Döneminde (1256-1483) Selçuklu üslubu yoğun bir şekilde devam etmiştir. Karamanoğulları cami mimarisinde paye kemerler üzerine çatı ile örtülü kimi

zaman mihrap önü kubbesi olan camiler ile tek kubbeli camiler inşa etmişlerdir (Aslanapa 1993b.). Şekil 2. 13’de görülen Aksaray Ulu Cami dönemin önemli yapılarından biridir.

Şekil 2. 13. Aksaray Ulu Cami 15. yüzyıl. Karamanlılar (Anonim 2018f): <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/İller%20ve%20ulu%20camileri/Aksaray/Aksaray%20ulu%20Cami/Aksaray%20ulu%20Cami.pdf> Erişim:24.02.2018

Germiyanlılar döneminde, klasik planlı, önünde üç kubbeli son cemaat yeriyile tek kubbeli camiler ön plandadır (Aslanapa 2011). Bu dönemde cami dışında önemli olan diğer yapılardan biri de medreselerdir. Şekil 2. 14’de görülen Kütahya Vacidiye Medresesi bu yapıya örnek olarak verilebilir.

Şekil 2. 14. Kütahya Vacidiye Medresesi 14. yüzyıl (Germiyanlılar) (Anonim 2018g): www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=1099 Erişim:24.02.2018

Hamidoğulları döneminde, 1302 yılında yapılan eserlerde Selçuklu üslubu dikkat çekmektedir. Taş medrese döneminden önemli eserlerindedir (Aslanapa 1993 b) (Şekil 2. 15).

Şekil 2. 15. Isparta Taş Medrese 14. yüzyıl Hamidoğulları (Anonim 2018h) <http://ispartaprovince.blogspot.com/p/isparta-tarihi.html> Erişim:02.10.2018

Menteşeliler, Anadolu'nun güneybatısında kurulmuştur. 1394 yılına tarihlenen Yıldırım Beyazıd'ın Mentеше valisi Hoca Firuz tarafından yaptırılan Firuz Bey Cami Mentешelilerin en önemli eserlerinden biridir. Yapı Osmanlıların Bursa'da uyguladığı ters T planlı yapı tipinde inşa edilmiştir (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 16).

Şekil 2. 16. Firuz Bey Cami 14. yüzyıl Mentешeliler (Daş 2018): http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=monument;ISL;tr;Mon01;9;tr Erişim: 27.02.2018

Candaroğulları, 14. yüzyılda Kuzey Anadolu'da kurulmuştur. Osmanlı'nın zaviyeli ve tek kubbeli camileri özellikle Kastamonu bölgesinde yaygın olarak görülür (Aslanapa 2011). İbn Neccar Cami dönemin önemli yapılarından biridir (Şekil 2. 17).

Şekil 2. 17. Kastamonu İbn Neccar Camii 14. yüzyıl Candaroğulları (Anonim 2018): <http://kastamonu.bel.tr/v2/portfolio/eliguzel-ibni-neccar-Cami/Erişim:27.02.2018>

Aydinoğulları, 14.yüzyılda Batı Anadolu'da Ege bölgesinde hâkim olmuş bir beyliktir. İlk eserleri Selçuklu etkisi altındadır; ancak zaman içinde mimari üsluplarında gelişme göstermişlerdir. Selçuk'taki (Efes) İsa Bey Camii *Aydinoğulları*'nın en önemli eseridir (Aslanapa 1993 b.) (Şekil 2. 18).

Şekil 2. 18. Selçuk, İsa Bey Camii 14. yüzyıl *Aydinoğulları* (Ediger 2006): https://www.treearth.com/gallery/Middle_East/Turkey/Aegean/Izmir/Selcuk/photo552874.htm Erişim: 03.03.2018

Saruhanogulları, 14. yüzyılda Manisa'da Saruhan Bey tarafından kurulmuştur. İsa Bey'in yaptırdığı 1376 tarihli Ulu Camii ile revaklı avlu yeniden ortaya çıkmıştır. Yapı korent ve mukarnaslı olarak karışıktır (Şekil 2. 19).

Şekil 2. 19. Manisa Ulu Cami 14. yüzyıl Saruhanlılar (Anonim 2016a): <http://www.yenisoz.com.tr/manisa-ulu-cami-haber-14060> Erişim: 03.03.2018

Dulkadiroğulları, Oğuzların Bozuk kolundan olan Dulkadiroğulları Güney Anadolu'da kurulmuştur. Merkezleri Kahramanmaraş ve Elbistan olmakla birlikte Malatya, Harput ve Kayseri bölgelerine kadar genişlemişlerdir. Sanat açısından Mısır Memlûklüleri ve Osmanlı etkisi altındadır. Elbistan Ulu Cami en önemli eserlerden biridir (Aslanapa1999b) (Şekil 2. 20).

Şekil 2. 20. Elbistan Ulu Cami 16.yüzyıl. Dulkadiroğulları (Anonim 2018i) [http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/İLLERVEULUCAMİLERİ/K.MARAŞ/ELBİTANULUCAMİ/ELBİSTAN ULU CAMİ.pdf](http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/İLLERVEULUCAMİLERİ/K.MARAŞ/ELBİTANULUCAMİ/ELBİSTAN%20ULU%20CAMİ.pdf) Erişim:03.03.2018

Ramazanoğulları, 15. yüzyılın ilk çeyreğinden 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Adana ve çevresinde hüküm sürmüştür. En önemli yapısı kare planlı Akça (Ağca) Mescididir. Bu yapı taç kapısı ile Selçuklu geleneğini yansıtırken plan şeması ile Adana Ulu Cami'ne öncülük etmiştir (Çantay 2018) (Şekil 2. 21).

Şekil 2. 21. Akça Mescid taç kapısı 15. yüzyıl Ramazanoğulları (Beçik 2014): https://isabecik02.blogspot.com.tr/2014/07/akca-mescit_16.html?view=flipcard Erişim: 26.03.2018

Osmanlılar, Osmanlılar, Oğuz boylarındandır. Orta Asya'dan İran'a oradan da Anadolu'ya gelmişleridir. Osmanlılar Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Bey'in idaresinde Söğüt'e yerleşmişlerdir. Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey 1299 yılında Osmanlı Devleti'ni kurmuş ve devle adını vermiştir. Orhan Bey 1326 yılında Bursa'yı almış ve 1331'de İznik'i fethetmiştir (Aslanapa 2011). Bursa'da üretilen ilk eserler Selçuklu etkisindedir. Yüz yıllık bir süre boyunca bir değişim yaşanmış ve bu süre boyunca Bursa ekolü olarak bilinen özgün eserler üretilmiştir. İznik'deki Yeşil Cami kiremit örtülü kubbeli yapıların öncüsü olmuştur. Daha sonraki süreçte İznik, Bursa, İnegöl gibi bölgelerde benzer yapıların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yapılarda kubbe uygulamasına daha çok önem verilmiştir (Eldem 1975). II. Murad döneminden itibaren Bursa, Selanik, Rumeli ve Edirne'de mimari faaliyetlerde bulunulmuş ve 1400 yılından itibaren yeni ve orijinal bir mimari anlayış ortaya çıkmıştır. İlk klasik Osmanlı mimarisinde silme ve profillerde prizma, piramit, küre ve küp biçiminde geometrik bezemeler kullanılmıştır (Eldem 1975). 1402 yılında Yıldırım Beyazıd Timur'a yenilmiş ve şehzadeler arasında fetret devri yaşanmıştır. Bu dönem, Çelebi Mehmed'in tahta geçmesi ile son bulmuştur (Aslanapa 2011). 1414 yılında Bursa'da Yeşil Cami'nin yapımına başlanmıştır (Gabriel 2010). Bu yapı ters "T" planlı bir tipolojiye sahiptir ve bezeme özellikleri ile dikkat çeken bir yapıdır (Şekil 2. 22). Yapı sonraki dönemlerde inşa edilen diğer yapıları da etkilemiştir (Uslu 2012). Bursa Orhan Cami (Şekil 2. 23).

Bursa Ulu Cami Bursa'daki diğer önemli yapılardır. Edirne'deki en önemli yapı ise Edirne Eski Cami'dir (Aslanapa 1993c) (Şekil 2. 24).

Şekil 2. 22. Bursa Yeşil Cami taç kapı 15. yüzyıl (Gök arşivi) 27.04.2017

Şekil 2. 23. Bursa Orhan Cami 14. yüzyıl (Gök arşivi) 13.01.2018

Şekil 2. 24. Edirne Eski Cami 15. yüzyıl (Anonim 2018j) <http://www.edirnekulturturizm.gov.tr/TR-110703/eski-cami.html> 11.03.2018

1453 yılında Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethederek Doğu Roma İmparatorluğu'na son vermiştir. Fatih Sultan Mehmed Döneminde ilk defa yarım kubbe problemi ele alınmıştır. Şekil 2. 25'de görülen Atina'daki Fethiye Cami ortada bir kubbe, yanlarda dört yarım kubbe ve köşelerde dört küçük kubbeli bir plana sahiptir. Duvarlar moloz taş ve örülmüştür, sütun başlıkları ise lotus biçimindedir (Aslanapa 2011).

Şekil 2. 25. Atina Fethiye Cami 15.yüzyıl (Anonim 2018k) <http://www.dipnot.tv/iste-basbakanin-ruhban-okulu-icin-sart-kostugu-atinadaki-fethiye-Cami/54309/> Erişim: 11.03.2018

Kanun Sultan Süleyman Dönemi olan 16. yüzyılda inşa edilen anıtların iç ve dış bezemelerinde çini kullanımı yaygınlaşmıştır. Yapıların kaplamaları için gerekli olan yüksek kaliteli çini üretimi için endüstriyel bir girişimde bulunulmak üzere İznik çini atölyeleri kurulmuş ve burada üretilen çiniler Mimar Sinan'ın ürettiği yapılarda da kullanılmıştır (Yoltar 2009). Dünya çapında bir sanatçı olan Mimar Sinan, 1490 yılında

Kayseri’de dünyaya gelmiştir. Şair ve nakkaş olan Sai Çelebi’nin kendi ağzından yazdığı Tezkeret ül Ebniye ve Tezkeret ül Bünyan’a Tuhfet ül Mimarîn, Risalet ül mimariye Adsız Risale gibi kaynaklardan Mimar Sinan’ın 1512’de devşirme olarak alınmış, acemi oğlanlar mektebi 1521 Belgrad seferinde önce yeniçeri olduğu, İran ve Mısır Seferlerine katılmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ordu içinde geçen yetişme yıllarında ise İran, Suriye, Irak, Balkanlar, Macaristan ve Güney Avusturya’yı görmüştür. Gittiği yerlerde gördüğü eserleri inceleyerek edindiği bilgileri Türk mimarisi içinde yeniden yorumlamıştır. İlk eserlerinde Osmanlı mimarisinin İznik, Bursa, Edirne geleneğine bağlı kalmıştır 1536’da Halep’te yaptığı Hüreviye külliyesi ilk eseri olarak bilinmektedir (Şekil 2. 26). Ayrıca İstanbul’da Şehzade Cami (Şekil 2. 27), Süleymaniye Cami (Şekil 2. 28) ve Edirne’de Selimiye Cami (Şekil 2. 29) Sinan döneminin en önemli yapılarıdır (Aslanapa 2011).

Şekil 2. 26. Halep Hüsreviye Külliyesi 16. yüzyıl (Çobanoğlu 2014): <http://fahriyecobanoglu.blogspot.com.tr/2014/09/halep-husreviye-kulliyesi.html> Erişim: 11.03.2018

Şekil 2. 27. İstanbul Şehzade Cami (Gök arşivi) 13.04.2018

Şekil 2. 28. İstanbul Süleymaniye Cami 16. yüzyıl (Anonim 2015)
<https://seyahatdergisi.com/suleymaniye-Cami-nerede-nasil-gidilir-ve-hakkinda-bilgi/>
Erişim: 11.03.2018

Şekil 2. 29. Edirne Selimiye Cami 16. yüzyıl (Kaplanoğlu 2012)
<https://www.flickr.com/photos/ersinkaplan/7536663476> Erişim: 11.03.2018

Selimiye Cami'nin mermer mihrabının yan taraflarında renkli çiniler yer alır. Üst kısımlarda ise lacivert zemin üzerine beyaz ile Âmener Rasûlu alt tarafta ise Fatıha suresi yazılıdır. Selimiye Cami'nin tüm yazıları Karahisari ve Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır (Şekil 2. 30). Süleymaniye Cami'nin yazılarının büyük bölümü de Karahisari tarafından yazılmıştır. Karahisari sanat eseri olan yazılarını yazarken gözüne kireç damlamış ve görme yetisini kaybettiğinden dolayı sanat hayatı sonlanmıştır (Bahadıroğlu 2013).

Şekil 2. 30. Edirne Selimiye Cami Mihrabı 16. yüzyıl (Durak arşivi) 09.09.2012

Mimar Sinan'ın önemli yapılarından biri de Kılıç Ali Paşa Cami'dir (Şekil 2. 32). Bu yapı deniz doldurularak inşa edilmiştir. Cami kapısının iki yanında iki sütun bulunmaktadır, bu sütunlardan solda olan kendi ekseni etrafında dönebilmektedir. Bu dönüşün devam etmesi yapıda herhangi bir kayma olmadığı anlamına gelmektedir. Zira Mimar Sinan "*Allah'ın izni ve yardımıyla dünyaların en sağlam Camini yaptım. Malum ki, dalgalar gökleri aşsa bile yıkılmayacak.*" demiştir. Ayrıca "Don Kişot" romanının yazarı Cervantes de bu yapının inşaatında işçi olarak çalışmıştır. Cervantes 7 Ekim 1571'de Korint Körfezi'ndeki İnebahtı Deniz Savaşında Osmanlılara karşı savaşmış ve esir düşmüştür. Yapının inşaatı bittikten sonra serbest bırakılmış ve ülkesi İspanya'ya dönmüştür (Bahadıroğlu 2013).

16. yüzyılın ikinci yarısında çini üretimine ek olarak seramik üretiminde artış olduğu görülmektedir. 16. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ahşap işçiliğinde fildişi ve sedef kakma geometrik motiflerle, kapı, pencere kanatlarında uygulanmaya başlanmıştır (Yoltar 2009) (Şekil 2. 31).

Şekil 2. 31. Topkapı Sarayı Has Oda pencere kanatlarında sedef ve fildişi kakma 16. yüzyılın son çeyreği (Anonim 2008): <https://sehristanbul.wordpress.com/2008/09/12/topkapi-sarayi/> Erişim: 14.03.2018

Şekil 2. 32. Tophane Kılıç Ali Paşa Camii 16. yüzyıl (Anonim 2016b) <https://www.beyaztarih.com/gunun-resmi/detay/denizin-uzerine-yapilan-kilic-ali-pasa-camii> Erişim: 14.03.2018

Mimar Sinan'dan sonra onun yetiştirdiği kalfalar, Şehzade Camii'nin planını baz alarak çalışmaya devam etmişlerdir. Bu plan şemasına göre inşa edilen ilk yapı mimarbaşı Davud ağa tarafından inşa edilen Yeni Camii'dir (Valide Camii) (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 33).

Şekil 2. 33. Yeni Camii 16. yüzyılın son çeyreği (Anonim 2012) <https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/dini-mekanlar/yeni-Camii/37/5> Erişim: 14.03.2018

17. yüzyılda Sanatta farklı arayışlar Sedefkâr Mehmet Ağa'nın eseri olan Sultan Ahmet Cami ile kendini belli etmiştir (Şekil 2. 34). Mehmet Ağa müzisyen ve sedef ustasıdır ve eserlerinde bunun etkisini görmek mümkündür. Sultan Ahmet Cami'nde geniş iç mekân bezemelerle zenginleştirilmiş böylece aydınlık ve ferah ve bir mekân ortaya çıkmıştır. Ayrıca payelerin yivli silindir şeklinde inşa edilmesi de diğer bir farklılıktır.

Şekil 2. 34. Sultan Ahmet Cami iç mekân 17. yüzyıl'ın ilk çeyreği (Anonim 2018L) <http://www.hiistanbulcity.com.tr/tr/konumlar/sultan-ahmet-Cami/> Erişim:18.03.2018

Mimar Mehmet Ağa'dan sonra gelen mimarlar Mimar Sinan okulunun öğretilerini benimsemediler. Bu dönemde İran ve Hint sanatlarının etkisi bezemeye yansımıştır. Bunun sonucunda klasik dönemde kullanılan biçimler ve bezeme motifleri terk edilmeye başlanmıştır. İran edebiyatının etkileri Türk edebiyatında da görülmeye başladı ve bu etki mimari bezemeye yansımıştır. Daha önce sivil mimaride görülen motifler dini yapılara da uygulanmaya başlamıştır. Düz yüzeylerin bezemesi ile ayrıntıcı bir bezeme anlayışı ortaya çıkmıştır (Arseven 1975). 17. yüzyılda Viyana bozgunu sonucunda Karlofça anlaşması imzalanmış ve Macaristan kaybedilmiştir. Böylece Avrupa'ya ve Fransa'ya yakınlaşma meydana gelmiştir ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın katkıları ile sanat hayatında yenilikler görülmeye başlamıştır (Aslanapa 2011). 17. yüzyılda ekonomik problemler görülmeye başlamıştır ve çini üretiminde ciddi bir azalma söz konusu olmuştur. Çinide kullanılan motiflerin birbirini tekrar eden bir hâl aldığı dikkat çekmektedir. yüzyılın sonlarına doğru İznik, çini üretim merkezi olmaktan tamamen uzaklaşmıştır. Diğer taraftan Kütahya, yeni bir çini seramik üretim merkezi haline gelmeye başlamıştır. 18. yüzyılda ahşap üzerine kalem işi tekniği

ile meyve ve çiçek motifi uygulamalarının yaygın olduğu görülmektedir. Motiflerde üç boyutluluk dikkat çekmektedir (Yoltar 2009) (Şekil 2. 35).

Şekil 2. 35. Topkapı Sarayı III. Ahmed'in Meyve Odası çiçek ve meyve motifleri (Anonim 2017b) <http://kisacames.blogspot.com.tr/2017/02/iiiahmed-donemi1703-1730-18yuzuyil.html> Erişim: 18.03.2018

18. yüzyılın ilk yarısı içerisinde batılılaşmanın etkisi ile İstanbul'da çiçek yetiştiriciliği baş göstermiş ve çeşitli türlerde lâle yetiştirilmiştir. Bu nedenle bu döneme *Lâle Devri* denilmektedir. Lâle Devri'nde İstanbul'un çeşitli bölgelerine fiskiyelerle bezenmiş bahçeler mesire yerleri ve eğlence yerleri inşa edildi. Sultan III. Ahmet Çeşmesi bu dönemin başlıca yapılarından biridir ve çeşme-sebil olma özelliğine sahip bir yapıdır. Yapının krokisini padişahın bizzat çizdiği rivayet edilmektedir. Üzeri mermer ile kaplıdır ve yıldızlı kitabeler yer almaktadır (Arseven 1975) (Şekil 2. 36).

Şekil 2. 36. İstanbul III. Ahmet Çeşmesi 18. yüzyıl (Anonim 2018m) <http://www.fatih.bel.tr/Gallery.aspx?Type=Gallery&GalleryID=1074> Erişim:24.03.2018

2.2. Anadolu Türk Sanatında Bezemenin Mimarideki Konumu

Bu bölümde 19.yüzyıla kadar olan süreç içinde Anadolu Türk Sanatında bezemenin mimarideki konumu incelenmiştir. Konu başlıkları, kubbe, kubbeye geçiş elemanları, mahfil, mihrap, vaaz kürsüsü, minare ve taşıyıcı elemanlar olarak sıralanmış, tüm bu mimari mekânların tarihsel gelişimi ve bezeme ile olan bağlantısı ele alınmıştır.

2.2.1. Kubbe

Taş veya tuğla gibi malzemelerin bir yarım küre oluşturacak şekilde dizilmesi ile oluşturulan bir örtü sistemidir (Anonim 1988a). Geleneksel mimaride kubbeler, Horasan kâgirinden yapılmıştır; Horasan, kırılmış, öğütülmüş tuğla ve kiremit benzeri pişmiş kildir. (Şekil 2. 37). Horasan harcı ise horasan ve hava kirecinden üretilmiş bir harçtır ve Bizans, Selçuklu ve Osmanlı yapılarında yoğun şekilde kullanılmıştır. (Türkmen ve Bilgin 2006).

Kubbe yapımında temel sorun: Kare ya da çokgen planlı yapılarda uygulanabilme sorunudur. Köşelerde oluşan boşluklar estetik yönden taşıyıcı sistem açısından oluşturmaktadır. Bu sorun ilk olarak 6. yüzyılda Doğuda ve Batıda çözümlenmeye çalışılmıştır. Doğuda İran koni biçimli geçiş ögesi olan trompu, Bizans İmparatorluğu ise küresel bir üçgen olan pandantifi geliştirmiştir. Bazı toplumlarda kubbeye simgesel anlamlar yüklenmiştir. İlk kubbeler Yakındoğu'da, Akdeniz ülkelerinde ve Hindistan'da mezar yapılarının üstünü örtmek için kullanılmıştır (Anonim 1988a). Arapçada üstü dairesel bir tavan ile örtülü mezar yapılarına kubbe denilmektedir (Adivar ve ark. 1967). Büyük boyutlu taş kubbeler ilk kez romalılar döneminde uygulanmıştır. Kubbe kasnağı uygulamasının Bizans döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca kasnak üzerine pencereler açılarak yapılarda aydınlatma sağlanmaya çalışılmıştır.

Avrupa'da Rönesans ve Barok döneminde üstünde aydınlık feneri bulunan kubbeler yaygın olarak kullanılmaktadır. İslâm mimarlığında kubbe yaygın olarak kullanılmış ve Osmanlı döneminde oldukça gelişmiştir (Anonim 1988a). Osmanlı döneminde yapılan kubbeler bir yapıyı örten tek kubbe olmakla birlikte küçük boyutlarda inşa

edilerek yanyana getirildiği örnekler de mevcuttur. 19. yüzyılda dökme demir ve çelik malzemeden inşa edilmiş kemerlerin taşıdığı kubeler mevcuttur. 20.yüzyılda betonarme kullanımı kubbe yapımında etkili oldu ve son olarak orta çıkan jeodezik kubbe inşa etme yöntemi alüminyum gibi çok hafif malzemelerin kullanılmasında etkili oldu; bu yöntemde bir küre üzerinde uzay üçgenlerinden meydana gelen bir ağ oluşturuluyor ve böylece 100 m’den büyük çapta kubbe inşa edilebiliyordu (Anonim 1988a).

Şekil 2. 37. Malatya Ulu Cami Tuğla malzeme kubbe örneği (Durak arşivi) 2012

2.2.2. Kubbeye Geçiş Elemanları: Pandantif, Tromp, Türk Üçgeni

Pendantif,

Mimarlıkta kare planlı bir mekânın üzerinin kubbe ile örtülebilmesi için köşelerde kalan boşlukların kapatılmasında kullanılan küresel bir geçiş ögesidir. Roma döneminde kare planlı yapıların kubbe ile örtülmesi sorununu çözmeye gerekliliğine bağlı olarak Bizans döneminde geliştirilmiştir. Pandantifin en eski ve en büyük uygulamaları İstanbul Ayasofya’dadır. Bizans etkisi ile İslâm mimarlığında da kullanım alanı bulmuştur. Avrupa mimarlığında 12. yüzyılda Romanesk dönemde Fransa’daki kubbeli kiliselerde kullanılmıştır. İtalyan mimarlığında daha az kullanılmış olan pendantif, Rönesans’ta ve Barok dönemde, Katolikliği benimsemiş ülkelerde ve Güney Amerika’da kubbeli kiliselerin yaygınlaşması ile daha geniş bir kullanım alanı bulmuştur (Anonim 1988b). Pandantif uygulamasına örnek olarak Şekil 2. 38’de görülen Bursa Ulu Cami pendantifi verilebilir.

pandantif

Şekil 2. 38. Bursa Ulu Cami pandantif (Gök arşivi) 13.01.2018

Üçgenler Kuşağı,

Sivri kenarları duvarların kesişme noktasına, taban kısmı ise kubbe eteğine veya kasnağa denk gelerek kendisine bitişik diğer üçgenler ile duvarlar ve kubbe arasında ya da kasnak içinde dolaşan kubbeye geçiş öğesidir. Anadolu Selçuklu döneminde kubbeye geçiş sorunu için üretilmiş bir geçiş sistemidir (Okçuoğlu 1995). Üçgenler kuşağına örnek olarak Şekil 2. 39'da görülen Bursa Yeşil Cami üçgenler kuşağı gösterilebilir.

Şekil 2. 39. Bursa Yeşil Cami üçgenler kuşağı (Gök arşivi) 09.02.2018

Tromp

Kubbeye geçiş öğelerinden biri olan Trompun en erken örnekleri İran ve Türkistan'da ortaya çıkmıştır. En erken örneklerine Türkmenistan'daki Part şehri Nissa kazılarında rastlanmıştır (Okçuoğlu 1995).

Şekil 2. 40. Bursa Orhan Cami 14. yüzyıl tromp (Gök arşivi) 13.01.2018

Şekil 2. 41. İstanbul Haseki Cami 16. yüzyıl yivli tromp (Anonim 2018n) <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/haseki-hurrem-sutan-kulliyesi-25/> Erişim: 26.03.2018

Tromp Bizans mimarlığında oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Taş veya tuğladan yapılmış olan çeşitli türleri bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğundan sonra İslâm mimarisinde geniş ölçüde kullanılan trompun Osmanlı mimarisinde mukarnas dolgulu ya da istiridye kabuğu görünümlü türleri mevcuttur (Anonim 2005a). Farklı türdeki tromp örnekleri için (bkz. Şekil 2. 40 ve Şekil 2. 41).

Türk Üçgeni

Kubbeye geçiş elemanlarından biri olan Türk Üçgeni tepe noktası aşağıya getirilmiş olan üçgenlerin yan yana getirilmesi ile oluşturulmuş yelpaze görünümüne sahip olan geçiş elemanlarıdır (Anonim 2005a). En önemli örnekleri 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Konya Karatay Medresesi (Şekil 2. 42) ve Konya İnce Minareli Medresedir (Okcuoğlu 1995).

Şekil 2. 42. Konya Karatay Medresesi 13. yüzyılın ikinci yarısı (Durak arşivi) 30.07.2017

Kasnak

Kubbenin üzerine bindirildiği daire veya çokgen planlı formlara sahip olan geçiş elemanıdır. Kasnak kubbenin yükünü alt taşıyıcı elemanlara iletmesinin yanı sıra yapıyı yükseltme fonksiyonuna sahiptir (Okçuoğlu 1995). İki tip kasnak olduğu bilinmektedir: Birincisi iç kısımdaki geçiş sisteminin dışarıdan kasnak olarak algılandığı yalancı kasnak, diğeri ise alt yapı veya geçiş siteminden hemen sonra başlayan alt yapı veya geçiş sisteminin planını tekrar eden basit kasnaklardır. Bizans yapılarında geçiş sisteminin bitişinden hemen sonra başlayan yüksek kasnakların yanı sıra, içeride daire planlı dışarıda çokgen planlı kasnaklar inşa edilmiştir (Şimşek 2010). Kasnak Karahanlı mimarisinde kubbeyi kuşatacak şekilde inşa edilmiştir. Büyük Selçukluda yüksek tutulmuş, Anadolu Selçuklu mimarisinde çokgen veya daire şeklinde inşa edilmiştir Kasnaklarda bezeme genellikle iç kısımlarda yer alır (Okçuoğlu 1995). Farklı kasnak türlerine örnek olarak Şekil 2. 43 ve Şekil 2. 44’de yer alan yapılar verilebilir.

Dalgalı
kubbe
kasmağı

Şekil 2. 43. İstanbul Fethiye Camii 11. yüzyıl dalgalı kubbe kasmağı (Anonim 2006)
<https://www.flickr.com/photos/cercamon/314082357> Erişim: 03.04.2018

a

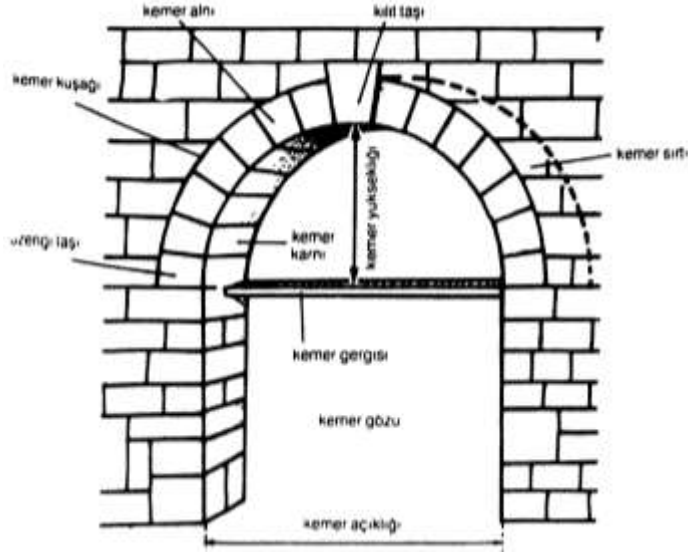
b

Şekil 2. 44. a. İshak Paşa Sarayı Camii 18. yüzyıl (Bulat 2014), b. Ankara Karacabey Türbesi 15. yüzyıl çokgen karnak (Ersay 2010)

2.2.3. Taşıyıcı Elemanlar: Kemer, Paye, Sütun, Duvar

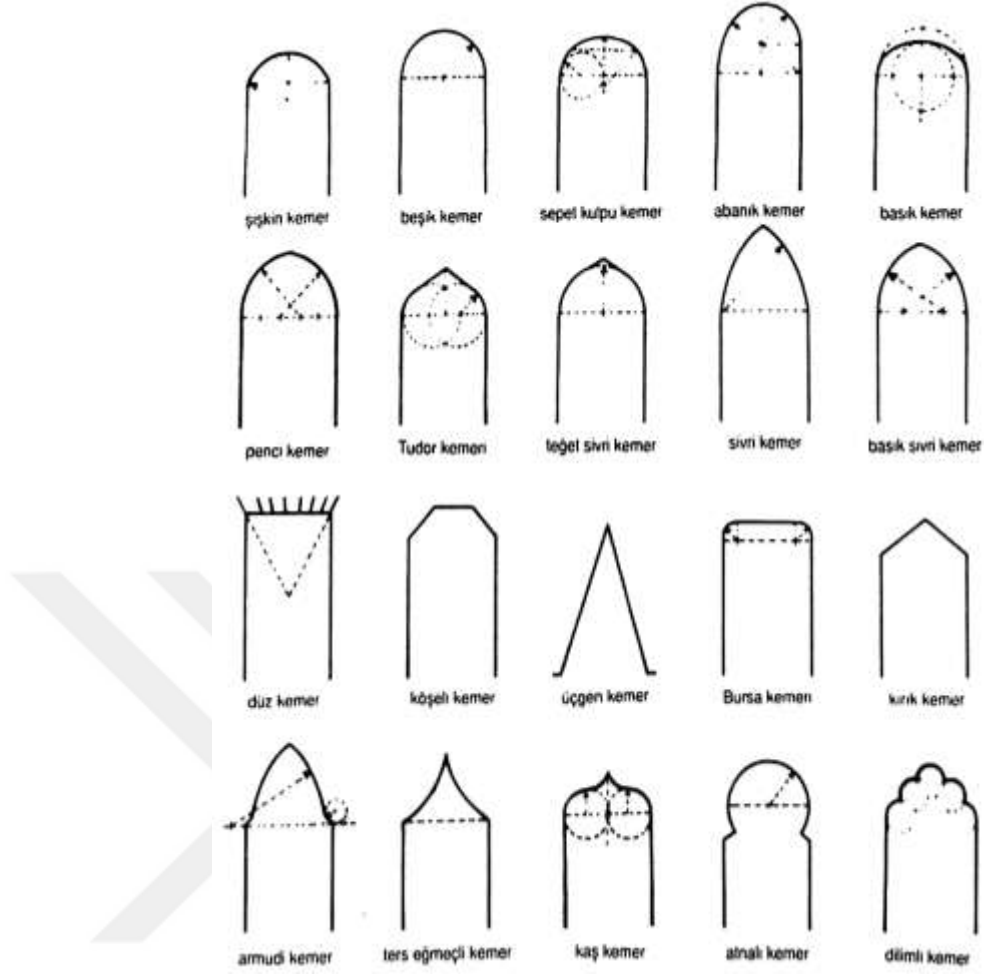
Kemer

İki sütunun ya da ayağın arasındaki açıklığı örtmek için kullanılan eğri biçimli, taşıyıcı yapı ögesidir. Kemerler üstten gelen yükü her iki yana dağıtır, kemerin tepe noktasına konan kilit taşı iki yandan gelen taşları bağlayarak kemeri kapatır (Anonim 2005b) (Şekil 2. 45).

Şekil 2. 45. Kemerin bölümleri (Hasol 1998)

İlk kemer örneklerine Mezopotamya rastlanır. Bu kemerlerde malzeme olarak büyük taş bloklar kullanılmıştır. Köprü, su yolu gibi büyük yapılarda kemer kullanan ilk topluluk ise Romalılardır. Bu dönemde inşa edilen kemerlerde harç kullanılmamış, kemerler, taşların özenle yontulup birbirine uydurulması ile sağlamlaştırılmıştır. Mimarlık tarihi boyunca farklı bölgelerde farklı kemerler ortaya çıkmıştır (Şekil 2. 46). Bazı uygulamalarda kemer taşıyıcı olmasının yanı sıra dekoratif olarak kullanılmıştır. Örneğin: at nalı kemer İspanya ve Afrika'daki İslâm yapılarında yaygın olarak kullanılır. Bursa kemeri ise taşıyıcı özelliği az olduğundan dolayı daha çok dekoratif amaçla kullanılmıştır (Anonim 2005b). Kemerlerde bezemeler ağırlıklı olarak kemer karnı, kilit taşı kemer bölümlerinde ya da kemer sırtı denilen bölgede yer alır (Yenal 2012).

Şekil 2. 46. Kemer çeşitleri (Hasol 1998)

Paye

Örülerek yapılmış tek başına bir bütün oluşturan ve sütun işlevi gören taşıyıcı elemandır. Kemer, tonoz, kubbe, büyük ölçekli çatı örtülerinin yüklerini taşımak için kullanılır. Taş ya da tuğla malzemeden bir duvara bitişik veya bağımsız olarak örülür. Kare, dikdörtgen, çokgen ve daire formlarına sahip olabilir (Şekil 2. 47). Romanesk dönem kiliselerinde kemer ile paye arasında uyum sağlamak için haç planlı olarak inşa edilen payeler de rastlanır. Osmanlı mimarlığında merkezi ve kubbeyi ve yarım kubbeyi taşıyan yüksek boyutlu kalın kâgir ayaklara ise fil ayağı denilmektedir (Anonim 2005c). Bezeme unsurlarına genellikle payelerin yüzeylerinde rastlanmaktadır (Şekil 2. 47).

Şekil 2. 47. Bursa Ulu Cami Paye (Gök arşivi) 12.05.2018

Sütun

Bir gövde, bir başlık ve kaideden oluşan taşıyıcı mimari elemandır. Bazı durumlarda dekoratif amaçla kullanıldığı görülür. Tek bir taşıyıcı bloktan ya da üst üste geçirilen parçalardan oluşur. Sütunlar kare, dikdörtgen ve daire şekillerinden oluşabilir (Anonim 2004). Genellikle granit, mermer ve porfir gibi sert malzemelerden inşa edilir (Yenal 2012). Eski Roma mimarlığında yaygın olarak kullanılan gömme ayak (pilastr) yarısı duvara gömülü olarak inşa edilen sütunlardır. Bu sütunlar ağırlıklı olarak dekoratif amaçla yapılmakla birlikte buldukları bölgede duvarı kalınlaştırdıklarından dolayı taşıyıcı bir görevleri de vardır (Anonim 2004). Sütun başlıkları ve sütun yüzeyleri bezemelerin bulunduğu alanlardır.

Duvar

Yapılarda, taş, tuğla, briket, kerpiç gibi malzemelerle yapılan düşey bölme ögesidir. Taşıyıcı özelliği olan duvarlara ise ana duvar, beden duvarı gibi isimler verilmektedir (Hasol 1998). Duvarlar, işlevlerine ve kullanım yerlerine ikiye ayrılır:

- *Yığma Kâgir Duvarlar*, bu duvarlar kendi içinde üç gruba ayrılır:
 - *Taşıyıcı olanlar ve taşıyıcı olmayanlar*, bu duvar çeşitleri yapının iç ve dış mekânlarında belirli kalınlıklarda yapılan duvarlardır.
 - *Destek duvarları*, taşıyıcı olan duvarların devrilmesini önlemek amacıyla yapılan duvarlardır.
 - *Yarım Kâgir Duvarlar*, bu duvar türünde ahşap iskelet taşıyıcı ile birlikte dolgu malzemesi kullanılır.

- *Toprak asıllı duvarlar*, toprak asıllı duvarlar kendi içinde ikiye ayrılır:
 - Kerpiç Asıllı Duvarlar
 - Tuğla Asıllı Duvarlar (Yenal 2012).

Duvarlarda bezeme iç kısımlarda ağırlıklı olarak alçı kalem işi, dış kısımlarda kullanılan yapı malzemesi ile yapılır.

Lento ve Söveler

Lentolar, üstten gelen yükü karşılayarak, yanlara yayan, yan duvarlara oturacak şekilde yerleştirilen ahşap, taş ya da mermer yatay atkılardır (Yenal 2012). Söve, taş veya ağaç malzemeden inşa edilen dikey yapı elemanlarıdır. Pencere ve kapı kenarlarında her iki yana konulur. Böylece pencere ve kapı kasasının her bir parçasını oluşturur (Hasol 1998). Lento ve sövelerin yüzey kısımları bezemenin uygulandığı alanlardır.

2.2.4. Pencereleler

Dışarıyı görmek, hava ve ışık almak amacı ile duvarlara yapılan ve doğrama ile camdan meydana gelen açıklara pencere denir (Hasol 1998). Pencerelelerde dışlık ve içlik olmak üzere iki renkli cam kullanılır. Dış camlar genellikle renksiz ve geometrik şekilli sade camdan yapılmıştır. Dış camlarda kullanılan şekiller şöyledir: Yuvarlak, yumurta biçimi, fil gözü. İç camlar ise renkli ve bezemelidir. Çiçek motifleri ve yazılar ağırlıklı olarak kullanılan bezeme unsurlarıdır. En çok kullanılan renkler ise mavi, lacivert, kırmızı, sarı, yeşil ve mordur (Arseven 2014).

2.2.5. Taç Kapılar

Bir yapının zengin biçimde bezenmiş anıtsal girişine taç kapı denir (Hasol 1998). Taç kapılarda bezeme kapının alınlığında, kemer kısmında, yan kısımları ve kapı kanatlarında uygulanmaktadır (bkz. Şekil 2. 22).

2.2.6. Minber

Minber kelimesi Arapçada kaldırmak ve yükseltmek anlamına gelen “Nebr” kökünden türetilmiştir. Minberler: Kapı, gövde, merdiven, korkuluk, yan aynalıklar, süpürgelikler, şerefe veya taht (sahanlık, kubbe, külâh, âlem) bölümlerinden oluşur. Camilerde kible duvarında mihrapların sağında yer alır (Öney 1988).

Peygamberimizin cemaate hitap ederken ayakta durarak yorulmaması için Mescid-i Nebevi’ye hurma ağacından bir direk veya uzun bir hurma kütüğü konulmuş daha sonraları üç basamak haline getirilmiştir. Bilinen bu ilk minberin Bakum ya da Bakul adında bir marangoz tarafından yapıldığı düşünülmektedir; ancak minberi yapan ustanın kimliği ile ilgili farklı görüşler mevcuttur: Semavi Eyice, Bakum ya da Bakul’un Bizanslı veya Kıpti olduğunu bildirmektedir. Creswell’in verdiği bilgilere göre ise Bakum Grek bir marangoz ve inşaatçıdır. Bu bilgilere göre Hz. Peygambere ilk minberi inşa eden ustanın bir Hıristiyan olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra başa gelen halifeler de minbere çıkarak halka hitap etmiş ve halk da onlara biat etmiştir. Daha sonraki dönemlerde devlet yöneticileri minbere çıkarak halka hitap ederler ve emirnameleri, atamaları, kararnameleri minberden bildirirlerdi; bu yönleri ile minber, Erken İslâm döneminde taht ve kürsü gibi görevler üstlenmiştir ve buna bağlı olarak saltanat ve otoriteyi temsil eder (Bayrakal 2008). Zamanla minberler inşa edildikleri yapının büyüklüğüne göre büyümüş, üstlerine bir külâh eklenmiştir. Ağaç veya mermerden yapılmış olan minberler, mihrabın sağ tarafında yer alır (Ayvansarayı 1987) (Şekil 2. 48).

a

b

Şekil 2. 48. a. Birgi Ulu Cami Minberi 14.yüzyıl (Cengiz 2013) b.Edirne Üç Şerefeli Cami Minberi mermer malzeme 15. yüzyıl (Doğan 2008)

2.2.7. Mihrap

Genellikle cami veya mescidin iç kısmında güney yönünde duvar içine oyulmuş bir yapıdır (Şekil 2. 49). Bu formdaki ilk mihrap, 670 tarihli Kayrevan Ulu Cami'nde yer almaktadır. İlk İslâm döneminde Hz. Peygamber'in evinin suffasında kalın direklerden yapılmış bir mihrap vardır, bu mihrabın yönü Kudüs'e dönüktür. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Medine'ye hicretinden sonra yapılan ilk mescit olan Mesid-i Nebevi'nin mihrabı da Kudüs'e dönüktür. Hicretin ikinci yılında gelen Ayete uyularak mihrabın yönü Kâbe'ye çevrilmiştir. Bu tarihten sonra tüm İslâm ülkelerinde yapılan cami ya da mescitlerin mihrabı Kâbe yönüne inşa edilmiştir (Ayvansarayı 1987). Erken devir İslâm yapılarında genellikle tek mihrap bulunur. Geçen süreç içerisinde mihraplar daha da önem kazanmış ve daha büyük boyutlarda inşa edilmiştir. Örneğin: Kurtuba'daki camide bir oda büyüklüğüne ulaşmıştır. Mihrabın işlevi konusunda çeşitli görüşler mevcuttur, Cami içinde ibadet yönünü belirttiği görüşü yaygındır; ancak ilk dönem İslâm yapılarında mihrap bulunmayışı, camilerin yönünün bütün olarak Kibleye dönük olması ve mihrabın caminin her yönünden görülmüyor olması gibi nedenlerle bu görüş kabul görmemektedir (Grabar 2004).

Şekil 2. 49. Bursa Yeşil Cami mihrabı (Gök arşivi) 27.04.2017

Mihrabın saraylarda şeref köşesini ve sarayın tümünü niteliği konusunda görüşler mevcuttur. Bu nedenle bazı araştırmacılar mihrabın hükümdara ve ailesine ayrılan yeri

belirleyen bir egemenlik simgesi olduğu düşünölmektedir; zira Emeviler döneminde mihrabın hükümdarlar tarafından kullanıldığına ilişkin bilgiler mevcuttur. Ayrıca, mihrap, Hz. Peygamberin evinde namaz kıldırıldığı veya vaaz verirken durduğu yeri onurlandırmak görevini üstlenmiştir; Hz. Peygamberin ilk imam olduğunu hatırlatıcı bir yönü de bulunmaktadır. Mihrap, Allah'ın lütfuna ulaşmanın yolunu açan bir kapıyı da simgelemektedir. Kuran-ı Kerim'de geçen bir ayet (24. 35-36) dolayısı ile mihrabın ortasında asılı bir kandil tasviri bulunmaktadır ve kandil biçimi mezar taşları ve seccadelerde de tekrarlanmıştır (Grabar 2004).

2.2.8. Vaaz Kürsüsü

Camilerde herkesin görebileceği bir yere din görevlisinin sesinin duyulabileceği yüksek bir yerde bir mahal yapılır. Bu yerlere vaaz kürsüsü denir. Bu alanlar caminin duvarına ya da sütunlarından birine bitişik olarak cami inşası sırasında yapılabileceği gibi sonradan yapılanlar da vardır. Bunlar genellikle ahşaptan yapılmıştır. Vaaz kürsülerinde ancak bir kişi oturarak vaaz verebilir. Bu alanlar mevlit okumak için de kullanılır (Ayvansarayı 1987) (Şekil 2. 50).

Şekil 2. 50. Vaaz kürsüsü İstanbul Laleli Cami (Gök arşivi) 12.04.2018

2.2.9. Mahfil: Kadınlar Mahfili, Hünkâr Mahfili, Müezzin Mahfili

Mahfil

Camilerin harim bölümü içerisinde yerden yüksek olarak ya da etrafı parmaklıklarla çevrili olarak inşa edilen alanlardır. Kelime anlamı olarak toplanılacak yer veya toplantı yeri anlamlarına gelir (Çetinaslan 2012). Mahfilde bezemeler genellikle duvarlarda, korkuluklarda ve galeri katının alt kısımlarında uygulanmaktadır (Şekil 2. 51, Şekil 2. 52, Şekil 2. 53, Şekil 4.25).

Kadınlar Mahfili

Camilerde yapının büyüklüğüne paralel olarak daha cemaatin bir arada ibadet edebilmesi için sütunların üzerine bir tarafı caminin duvarına bitişik olarak yapılan alanlardır. Bazı camilerde bu alanların iki katlı olarak yapıldığı da görülmektedir (Ayvansarayi 1987) (Şekil 2. 51).

Mesci-i Nebevi’de kadınlar için ayrı bir bölüm mevcut değildi; hadislerde verilen bilgiye göre: Mescid-i Nebevi’de, kadınlar erkelerin arkasında saf tutar, namazdan hemen sonra erkeklerden önce camiye terk ederlerdi (Çam 1994). Hicretin 256. Senesinde Mekke valisi sütunlara ip gerdirerek kadınların olduğu bölümü ayırmıştır, bu uygulamanın kadınlar mahfilinin oluşumuna öncü olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hicretin 300. Senesinde Kudüs’teki Mescid-i Nebevi’de kadınlar için üç maksure bulunduğu bilinmektedir (Çam 1994).

Şekil 2. 51. Ankara Çandır Cami Kadınlar Mahfili (Ersay 2010)

Hünkâr Mahfili

Hünkâr mahfili tarihsel gelişimi ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Erken İslâm döneminde halife olan hükümdarın korunması amacı ile yapılmıştır. Bazı araştırmacılar, hünkâr mahfilinin ilk olarak H.44 yılında Medine Valisi Marvan tarafından yaptırılmış ve Emevilerin onu taklit etmiş olduğunu ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar ise hünkâr mahfilinin H.40 ya da 44 yılında Muaviye tarafından yaptırıldığını düşünmektedir; Ancak Emeviler döneminde hünkâr mahfilinin var olduğu bilinmektedir. Beylikler Döneminde de hünkâr mahfili uygulaması mevcuttur. Osmanlı döneminde hünkâr mahfilleri önemli bir yer tutmaktadır. Padişahlar, bayram namazlarını, cuma namazlarını ve diğer önemli günlerdeki yatsı namazlarını buldukları şehirlerin selâtin camilerinde kıldıklarından bu yapı türü daha çok Osmanlı başkentlerinde görülmektedir (Çalışkan 2010). Bursa Ulu Cami Hünkâr Mahfili bu yapıya örnek olarak verilebilir (Şekil 2. 52). Hünkâr mahfilleri cami içinde din ve iktidarın bir araya gelişinin bir temsili gibidir (Çetinaslan 2012).

Şekil 2. 52. Bursa Ulu Cami Hünkâr mahfili 18. yüzyıl (Çetinaslan 2012) fotoğraf (Gök arşivi) 13.01.2018

Müezzin Mahfili

Camilerde ezan okumakla görevli olan müezzinlerin bir arada oturabilmeleri ve namaz vakitlerini de iyi takip edebilmeleri amacı ile inşa edilmiş zemini yükseltilmiş olan alanlardır (Çetinaslan 2012) (Şekil 2. 53).

Şekil 2. 53. Bursa Ulu Cami müezzin mahfili (Gök arşivi) 13.01.2018

2.2.10. Revaklı Avlu

Revak, Üstü örtülü önü açık galeri. Revakların genellikle ön yüzü kemerlemeli ve açık arka tarafı duvarlı üstü tonoz, kubbe veya tavan ile örtülüdür.

Avlu, Bir yapının ya da yapı grubunun ortasında kalan, duvarlarla çevrili alana avlu denir (Hasol 1998). Revaklı avluda bezemeler genellikle üst örtü sistemlerinde ve kemerlerde yer alır.

2.2.11. Minare

Minareler inanları namaza çağırma işlevine sahiptir, yapıya bitişik veya yapıdan ayrı olarak inşa edilebilir (Grabar 2004). İlk İslâm döneminde, Hz. Peygamber zamanında ezan Mescidin çatısı üzerine çıkılarak okunurdu. İslâmiyet'in daha geniş bir alanda yayılması ile ezanın daha geniş bir alanda duyulması için daha yüksek bir yerden okunması gerekmiştir. Bu nedenle ilk minare Muaviye döneminde 673 yılında yapılmıştır. İlerleyen dönemlerde ezanın her yerden duyulabilmesini sağlamak ve dönerek okunması için minarelere Şerefeler eklenmeye başlanmıştır (Ayvansarayı 1987). Ancak farklı araştırmacılar minarelerin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler ortaya koymaktadır: Nusret Çam minarelerin ilk İslâm döneminde bulunmamasının nedenini o dönemde gerekli mühendislik bilgisinin mevcut olmamasına bağlamaktadır. Silindir formlu minarelerin Karahanlı ve Gazneli dönemlerine ait örnekleri mevcuttur. Bu uygulamanın Büyük Selçuklu mimarisinde de devam ettiği bilinmektedir.

(Şekil 2. 54). Örneğin: 11. yüzyılı tarihlenen Damgan Mescid-i Cumasının minaresi silindirik minarelere bir örnek olmakla birlikte döneminin ilk çinili minaresidir (Bilici 2009). Bazı kaynaklarda ilk minarenin 665 yılında Basra valisi Ziyad bin Ebu Süfyan tarafından Basra Cami'nin genişletilmesi sırasında taş malzemedan yaptırıldığı ifade edilmektedir (Çam 1994). Minareler farklı şekillerde inşa edilebilir, erken tarihli minare örneklerinin köşeli olarak inşa edildiği görülür. Suriye'nin batısındaki yapılarda görülen bu örneklerin Roma ve Hellenistik dönem Hıristiyan kiliselerin köşe kulelerinden alınma olduğu düşünülmektedir (Grabar 2004).

Şekil 2. 54. Sivas Gök Medrese 13. yüzyıl (Anonim 2018o) <https://www.kulturportali.gov.tr/gok-medrese-302080> Erişim: 27.01.2018

2.3. Anadolu Türk Sanatında Bezemenin Malzeme ve Teknik Açısından İncelenmesi

Bu bölümde Anadolu Türk Sanatında 19. yüzyıla kadar olan süreçte bezemenin malzeme ve teknik açıdan incelenmesi ele alınmıştır. Alçı, ahşap, taş, kalem işi, tuğla, çini malzeme ile yapılan bezemenin tarihsel gelişimi anlatılmış ve malzeme ile kullanılan teknikler açıklanmıştır.

2.3.1. Alçı Bezeme ve Teknikleri

Alçı, kireç ya da alçı taşından oluşan hammadden oluşur. Kireç 880 derecede, mermer taşı 1000 derecede pişirilir. Alçı taşı dünyanın pek çok yerinde ve Türkiye’de çok miktarda bulunur. Alçı taşı 150 derecelik bir fırında pişirilir ve böylece nemi alınır böylece alçı elde edilir. Alçı taşı su ile karıştırıldığında krem kıvamı alır ve daha sonra sertleşir. Alçı taşının sertleşmesi için içine çimento, magnezyum, florosilikat gibi mineraller ya da Arap sakızı, dextrin gibi organik maddeler ya da şeker ilave edilebilir (Karaçağ 2002). Alçı bezeme, Eski Mısır ve Mezopotamya’da mimaride ve bezemede kullanıldığı görülmektedir. Mezopotamya’dan İran’a ve Suriye’ye geçmiştir (Aybek 2011). Alçı, İran’da 3. ve 4. yüzyılda Sasani döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde doğal ve sivilize bitki motifleri bir arada kullanılmıştır. Bizans Sanatında alçı kapı pencere pervazları, arşivoltlarda, tavanlarda ve başlıklarda kullanılmaktaydı (Karaçağ 2002). Alçı sanatı erken İslâm sanatında sivil mimaride önemli bir yer tutar. 9. yüzyılda Abbasi döneminde Türk askerleri için kurulan Bağdat’ın Samarra şehrinde gelişen alçı üslubu geniş bir alanda etkili olmuştur. 11. ve 12. yüzyılda İran Selçuklularında alçı bezeme sivil mimaride duvarlar, kemerler, tonozlar ve mihraplarda yer almış bitkisel ve geometrik motifler, neshi ve kûfî yazılar, figürler Barok bir ifade ile işlenmiştir (Öney 1988). Karahanlılar döneminde alçı, duvar yüzeylerini kaplamak için kullanılmış, Gazneliler ve Zengiler döneminde ise duvar bezemelerinde kullanıldığı görülmektedir. Alçı bezemelerin en erken örnekleri Anadolu Selçuklularında görülür (Aybek 2011). Anadolu Selçukluları’nda alçı, saray mimarisinde kullanılmıştır. Kalıplama ve hafif kabartma tekniği ile insan ve hayvan figürleri işlenmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde alçı kullanımı, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı, Eski Malatya Ulu Cami kazılarında bulunana mihraplara ait alçılar, Isparta’nın Atabey ilçesinde (1210-1235) bulunan Emir Mubarezettin Türbesi’nde bulunan çini lahitte kullanılan alçılar dışında, alçı kullanımı saraylar ile sınırlı kalmıştır. Bu alanlarda kullanılan alçıda, kalıp ile hazırlanmış hafif kabartma tekniği kullanılmıştır (Öney 1988). Alçıda tekniğinde kullanılan kalıpların ahşaptan olduğu bilinmekle birlikte, alçıdan ve farklı malzemeden kalıplar olduğu da bilinmektedir (Eskici 2006). Anadolu Selçuklu döneminde saraylar dışında pek ilgi görmeyen bu teknik Beylikler döneminde dini mimaride yayınlık kazanmıştır (Öney 1989). Beylikler döneminde mihrap ve ocak bölümlerinde alçı

kullanımı yaygındır; bu bölümlerde hafif kabartmalı alçı tekniği kullanılmıştır. İran Selçuklularının uyguladığı dantel gibi ince işçiliğe Beylikler döneminde rastlanmaz. Bazı alçı mihraplarda 14. 15. yüzyıl “Milet Tipi” olarak bilinen İznik kâseleri alçıya gömülü olarak görülür. Ankara Örtmeli Mescid mihrabı bu tip uygulamaya bir örnek olarak görülebilir (Öney 1988). Bu dönemde alçı süsleme, yapıların iç kısımlarında geniş oranda kullanılmıştır. Zaviyeli camilerin tabhane mekânlarında ocaklı ve nişli duvar kaplamaları görülmektedir. Bursa'daki yapılardan Yeşil Cami (Şekil 2. 55) ve Yıldırım camilerinde bu şekilde alçı süslemeye örnek olarak gösterilebilir. 14. - 15. yüzyıllarda alçı nişler görülür. Özellikle ahşap direkli camilerde bu tür örneklere rastlanır (Öney 1989). Bu dönemde içine eşya konulabilecek niş ve raflardan oluşan duvar kaplamaları görülür. Bursa Yıldırım Bursa Yeşil (Şekil 2. 57), Edirne Yıldırım Amasya Beyazıd Paşa Camileri'nin tabhane odalarında alçı ocaklar yer almaktadır. Alçı mihrap geleneği, Erken Osmanlı Döneminde devam etmektedir. Behramkale Hüdavendigâr Cami mihrabı Osmanlı dönemi alçı mihraplara örnek olarak gösterebilir. Bilecik Orhan Gazi İmareti alçı mihrabı, iki kubbeli mekânı ayıran alçı kemer ve kubbe geçişlerindeki alçı bezemeler Erken Osmanlı döneminden tek örnek olması bakımından önemlidir. Edirne Gazi Mihal, Şah Melek, Bursa Orhan Cami, Edirne Eski Cami (Şekil 2. 56) mihrapları da Erken dönem alçı mihraplara örnek olarak verilebilir. Klasik Osmanlı Döneminde taş bezemenin ağırlık kazanması ile alçı bezeme ağırlıklı olarak hamam yapılarında ortaya çıkmıştır (Aybek 2011). 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinde dini ve sivil yapılarda yaygın olarak kullanılan alçı camilerin iç dekorasyonunda geniş yer tutmaktadır. Alçı dayanıksız bir malzeme olması dolayısı ile iç mekânlarda kullanılmıştır. Bu dönemde alçı bezeme, mihrap, pencereler, sütun başlıkları, kemerler, kubbe geçiş öğeleri, mahfillerde kullanılmıştır. İzmir Kemeraltı (17. yüzyıl), Balıkesir Burhaniye (19. yüzyıl), Aydın Cihanoğlu (18. yüzyıl), Bergama Yıldırım Camilerinde alçı mihraplar dikkati çekmektedir. İzmir Kemeraltı (17. yüzyıl), İzmir Hisar Camilerinin kubbe içlerinde ve mahfil tavanlarında alçı bezemeye rastlanmaktadır. (Aybek 2011).

Şekil 2. 55. Bursa Yeşil Cami alçı ocak nişi (Gök arşivi)

Şekil 2. 56. Edirne Eski Cami alçı mihrabı (1414) (Bozkurt 2008)

Şekil 2. 57. Yeşil Cami alçı nişler

Alçı malzeme ile kullanılan teknikler dört başlık altında toplanabilir

- Malakâri Tekniği
- Kazıma Tekniği
- Ajur Tekniği
- Kalıplama Tekniği

Malakâri Tekniği

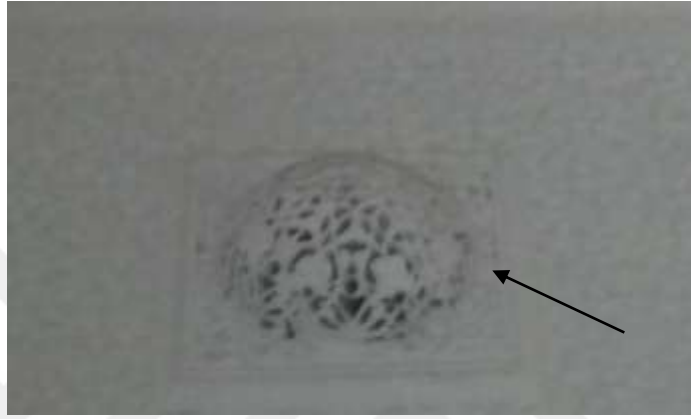
İlk örnekleri Beylikler döneminde görülür. 1 cm kalınlığında alçı küçük çivilerle tavana tutturulur, daha sonra mala gibi küçük aletlerle şekillendirilerek boyanır. Bu teknik 19. yüzyıl kalıplama (kartonpiyer) şeklinde uygulanmıştır (Alkan, 2013).

Kazıma Tekniği

Duvar yüzeyinde veya plakalar halinde hazırlanan alçının yüzeyi sertleştikten sonra kesici aletlerle oyularak bezemeler oluşturulur (Eskici 2006). Bezenecek olan alan alçı ile sıvanır ve kurumadan üzerine desen çizilir, desenlerin dışında kalan bölümlerin kalem olarak bilinen aletlerle kazanması sonucunda bezemeler elde edilir. Emeviler döneminde (Karaçağ 2002). Samanoğulları, Büyük Selçuklular, Fatimiler döneminde bu alanda yapılmış bezemeler görülür bu teknikte yapılmış bezemeler görülür (Aybek 2011).

Ajur Tekniği

11. ve 12. yüzyılda İnan'da görölen bu teknik, Anadolu'da, Selçuklu ve Erken Osmanlı döneminde genellikle dini yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Ajur tekniğinde, öncelikle alçı, yüzeye kat kat sürölür, daha sonra üzerine desen oyulur desenler istenilen yüksekliğe gelinceye kadar oyma işlemine devam edilir. Böylece yüksek kabartma ve zeminden ayrılabilen desenlere imkân sağlanmış olur (Aybek 2011) (Şekil 2. 58).

Şekil 2. 58. Yeşil Cami alçı malzeme ajur tekniği (Gök arşivi)

Kalıplama Tekniği

Bu teknik İnan'da ve İslâm Sanatında 9. yüzyıldan beri Samarra'da bilinen bir tekniktir. Ancak Anadolu'da önemli bir gelişim göstermiştir.

Kalıplama tekniğinde mermer ve kiremit tozu gibi maddeler alçı ile ilave edilerek su ile karıştırıldıktan sonra kalıplara dökölür, sertleştikten sonra çıkarılarak kullanıma hazır hale getirilir (Eskici 2006). Daha sonra bu alçı levhalar harç kullanılarak istenilen yüzeye yapıştırılır, ayrıca alçının duvar yüzeyine kaplanması ile kalıpların alçı yüzeye basılması ile de oluşturulabilmektedir (Aybek 2011).

2.3.2. Ahşap Bezeme ve Teknikleri

Orta Asya buluntularından elde edilen süs eşyaları ahşap kullanımının Hunlara kadar uzandığını göstermektedir. Selçuklu döneminden günümüze ulaşan ahşap işleri ise mimari içerisinde mihrap, minber, kürsü, tavan işleri, sütun, sütun başlıkları, kapı ve pencere kanatları, rahleler ve sandukalardan izlenebilir.

En çok, Çam ıhlamur, gürgen, ceviz, dış budak, karaağaç, kızılbaş ve kestanedir. Ancak, Anadolu'da meydana gelen pek çok savaş ve yağmalardan dolayı ve ahşabın kolayca yok olabilen bir madde olması gibi nedenlerle Selçuklu döneminden günümüze az sayıda ahşap eser ulaşabilmiştir (Akgül 1992). Beylikler devri ahşap eserlerinde genellikle Selçuklu dönemi teknikleri sürdürülmüştür. Ahşap, yapıların korkuluk bölümlerinde kullanıldığı gibi ahşap direkli camiler denilen yapıların sütun ve sütun başlığı kısımlarında da kullanılmıştır. Ahşap işçiliğine sahip yapıların dışında Ankara Etnografya, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi, Konya İnce Minareli Medrese ve Doğu Berlin Devlet Müzelerinde ahşap eserler sergilenmektedir (Öney 1989).

Ahşap malzeme ile kullanılan teknikler

- Çakma ve Kabartmalı Kündekâri Tekniği
- Çakma ve Yapıştırma Kündekâri Tekniği
- Gerçek Kündekâri Tekniği
- Kakma Tekniği
- Kazıma Tekniği
- Tarsî Tekniği
- Oyma Tekniği
- Düz Yüzeyle Oyma Tekniği
- Yuvarlak Yüzeyle Oyma Tekniği
- Kabartma Tekniği
- Çift Katlı Oyma Tekniği
- Ajur Tekniği
- Eğri Kesim Tekniği
- Kafes Tekniği
- Ahşap Üzerine Boyama Tekniği

Çakma ve Kabartmalı Kündekâri Tekniği, Selçuklu ve Beylikler devrinde yaygın olarak kullanılmıştır. 15. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı eserlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Çakma tekniğinde, yan yana getirilen ahşap levhaların üzerine geometrik desenler çizilir, yıldız ve çokgenlerin aralarında kalan kısımlar kesilerek çıkartılır daha sonra bu

kesimlere ayrı olarak hazırlanmış çıtalar çakıldıktan sonra, geometrik parçaların yüzeylerine motifler kabartılır. Ağırlıklı olarak kapı kanatları ve minberlerde kullanıldığı bilinmektedir (Bayrakal 2008).

Çakma ve Yapıştırma Kündekâri Tekniği, bu teknikte sekizgen, yıldız, baklava ve geometrik deseni meydana getiren ahşap kirişler ahşap bloklar üzerine çakılır (Öney 1988). 15. yüzyıldan itibaren gerçek Kündekâri tekniğinin ortaya çıkması ve kakma tekniğinin yaygınlaşması ile Osmanlı ağaç işçiliği gelişim göstermiştir (Alkan 2013). *Kakma tekniği* ağırlıklı olarak ahşap malzeme ile uygulanan teknik zaman zaman mermer ile de kullanılmıştır. Kakma tekniğinde uygulanacak olan yüzeye kakılacak olan parça uygun yuvalar açılır. Daha sonra parçalar kakılacak olan yüzeye tek parça olarak kakılır. Bazen bu parçalar yüzeye tutkal ile yapıştırılır. Kakılan parçalar bazen yüzey ile aynı seviyede bazen seviyeden daha yüksektir. Ahşap malzeme üzerine sedef, fildişi, kemik vb. malzemeler kakılır. Mermerde ise aynı malzemenin farklı renklerinin kakıldığı da görülmektedir (Bayrakal, 2008). *Kazıma Tekniğinde* motifler ince uçlu bir aletle kazınır ve sadece ince bir çizgiden ibarettir. *Tarsî Tekniği*, sadece ahşaba uygulanır. Bu teknikte, sedef, fildişi, kemik gibi malzemeler yüzeye yuva açılmadan mozaik şeklinde yapıştırılır (Bayrakal 2008). Ahşap sanatında kullanılan tekniklerden biri motiflerin arasının oyularak desenin ortaya çıkartıldığı *Oyma ya da Kabartma tekniğidir*. Motiflerin yüzeyi düz bırakılırsa buna *Düz Yüzeyli Oyma*, yuvarlatılırsa *Yuvarlak Yüzeyli Oyma* denir (Şekil 2. 59 ve Şekil 2. 60).

Şekil 2. 59. Bursa Ulu Cami Batı kapı kanadı düz yüzeyli oyma tekniği (Gök arşivi) 11.01.2018

Şekil 2. 60. Ankara Kızılbaş Camii Ahşap Kürsü 13. yüzyıl. yuvarlak yüzeyli oyma tekniği (Öney 1988)

Motiflerin yan yüzeylerinin dibe doğru açılarak, eğimli olarak oyulmasına eğri kesimli *oyma tekniği* denir. Daha çok yazıtlarda kullanılan *Çift Katlı Oyma tekniğinde* ise motiflerin iki yüzey oluşturacak şekilde işlendiği görülür. *Kündekâri tekniğinin* ilk örnekleri 12. yüzyılda, Mısır, Halep ve Anadolu'da görülmektedir. Özellikle Selçuklular döneminde kullanılan kündekâri tekniğinde ana motif, birbirini keserek uzanan çizgilerin oluşturduğu bir doku ile bunların arasında ortaya çıkan çokgen, baklava ve yıldızlardır. Bu ara yüzeylerin içi kıvrık dal motifleri ile doludur. Çokgen ve yıldızların her biri ayrı birer parçadan, bunların arasında kırık çizgiler de ayrı çیتالardan yapılır. Bu parçaların her biri birbirine yanlarına lamba zıvana açılarak geçeme olarak tutturulur. Böylece zaman içinde ahşabın kurummasından ötürü bir ayrılma ya da bölünme meydana gelmez. Kündekâri levhaların kendisini tutmasını sağlamak için arakasına ahşaptan taşıyıcı bir iskelet yapılır. Kündekâri tekniğinin çakma, yapıştırma ve kabartma olmak üzere taklit kündekâri çeşitleri de bulunmaktadır (Öney 1988). *Ajur tekniğinde* motiflerin arası levhaların öbür yüzüne kadar oyulur (Yazır 1981). Camilerde minber bölümlerinde zahmetli bir teknik olan küdekârinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu tekniğin uygulandığı başlıca yapılar: Niğde Sungurbey (14. yüzyıl), Ürgüp Damsaköy Taşkınpaşa (14. yüzyıl başı Ankara Etnografya Müzesi), Birgi Ulu Camii (1322), Manisa Ulu Camii (1376 -77), Manisa İvaz Paşa (1478), Bursa Ulu Camii (1399) minberleri bu teknikte yapılmıştır (Öney 1989). Osmanlı döneminde uygulanan kakma tekniği ilk örnekleri beylikler devrinde görülmüştür (Öney 1989). Ahşap direkli camilerin ilk örnekleri ise Selçuklu devrine aittir.

Bu yapı tipi beylikler devrinde küçük mescitler olarak inşa edilmiştir. Ankara, Kastamonu, Konya, Beyşehir’ de bu yapı tipinin örneklerini görmek mümkündür (Öney 1989). Şekil 2. 61’de görülen Beyşehir Eşrefoğlu Cami ahşap direkli camilere örnek verilebilir.

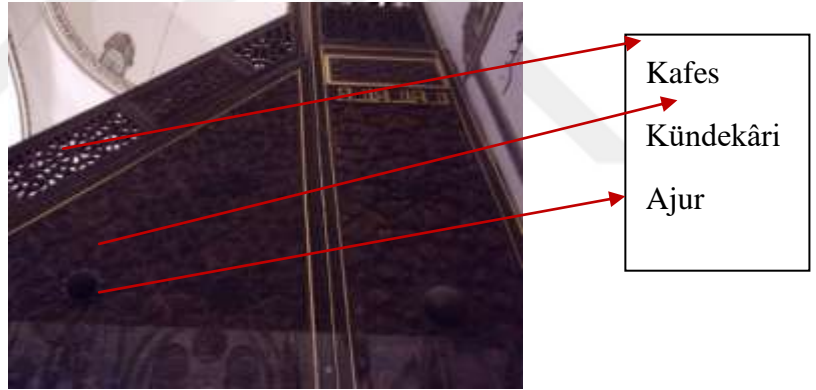
Şekil 2. 61. Beyşehir Eşrefoğlu Cami ahşap direkler 13. yüzyıl, (Anonim 2013) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/beysehir-esrefoglu-cmii-ve-turbesi> Erişim: 02.10.2018

Eğri Kesim Tekniği, Anadolu ahşap işçiliğinde yaygın olarak kullanılmayan bir üsluptur. Avrasya’da el sanatları alanında ortaya çıkmış Orta Asya İskit ahşap, metal, kemik işçiliğinde gelişim göstermiştir. Eğri kesim tekniği, Samarra’daki Türk askerleri vasıtası ile 9. yüzyılda Abbasi ahşap ve alçı işçiliğine, Mısır’da, Tolunoğlu ahşap ve alçı işçiliğine, 11. yüzyılda Gazne, ahşap ve mermer işçiliğine girerek Türk sanatında yer edinmiştir. İran bölgesi Büyük Selçuklu alçı ve Anadolu taş işçiliğinde yaygın olarak görülür. Anadolu ahşap işçiliğinde palmet motiflerinin kullanımı ile dikkat çekmektedir (Öney 1988) (Şekil 2. 62).

Şekil 2. 62. Malatya Ulu Cami minberi yan kanadı eğri kesim tekniği 13. yüzyıl (Öney 1988)

Kafes Tekniği, Anadolu Selçuklu ahşap işçiliğinde minberlerin yan korkuluklarında sıklıkla uygulanan bir tekniktir. Bu teknikte ahşap kirişler, geometrik üçgenler, yıldızlar vb. şekiller meydana getirecek şekilde bir araya getirilerek çakılır (Öney 1988) (Şekil 2. 63).

Şekil 2. 63. Bursa Ulu Cami minberi (Gök arşivi) 13.01.2018

Kafes oyma tekniğinin Beylikler dönemi minberlerinde başarıyla uygulandığı görülür. Erken Osmanlı döneminde ajur veya şebekeli oyma tekniği olarak da tanınan bu teknik yalnızca geometrik şekillerin bitkisel bezemelerin işlenmesine de imkân tanır. Şebekeli oyma ve ajur tekniklerinin uygulanmasında yüzeyin işlenecek motife göre tamamen oyulması söz konusudur (Alkan 2013). 15. yüzyılın sonuna kadar devam eden örnekler sergilemektedir (Bayrakal 2008).

Ahşap Üzerine Boyama Tekniği, Selçuklu ve Beylikler devri ahşap camilerinde sütun başlıklarında, konsollarında, kirişlerinde görülür, bu teknikte ahşap üzerine kırmızı, koyu mavi, sarı, beyaz, altın yıldız renklerde aşı boyası kullanılmıştır (Öney 1988).

2.2.3. Taş Bezeme ve Teknikleri

Anadolu Türk mimarisinin tüm dönemlerinde (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) taş süsleme örneklerini görmek mümkündür. (Özbek 2009). Anadolu taş işçiliğinde İran bölgesi Büyük Selçuklu tuğla, alçı ve terakota baskı bezemesinin etkileri görülürken Güneydoğu Anadolu Artuklu Bölgesi eserlerinde İran ile birlikte Suriye bölgesi Zengi-Eyyubi eserlerinin etkileri görülmektedir. 9.yüzyıldan itibaren Abbasiler ile olan temas sonucunda Kafkas bölgesi İslâm Sanatı etkisi altına girmiştir. Bu bölgedeki Ermeni eserlerinde de Selçuklu etkileri görülmektedir. Selçuklu döneminde taş portallerde yoğun olarak kullanılır; bu alanlarda geometrik ağlar, köşeli desenler ve kufi yazı ana unsurlardır (Şekil 2. 65). 1217 Sivas Darüşşifası gibi eserlerde bitkisel motifler görülür. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bezemelerde daha dolgun ve Barok bir karakter görülür. Selçuklu döneminde portaller dışında mihraplarda da taş kullanımı yaygındır. Bu bölümlerde kesme taş kullanılmıştır ve mihrapların bezemelerine portaller ile bir paralellik söz konusudur (Öney 1988). Mihraplarda taş kullanımına örnek olarak Şekil 2. 64’de görülen Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Cami mihrabı verilebilir.

Şekil 2. 64. Dunaysır (Kızıltepe) Ulucami Mihrabı, Artuklular (1204) (Anonim 2018p) <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/MARD%C4%B0N/KIZILTEPE%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/KIZILTEPE%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf> Erişim: 02.01.2018

Şekil 2. 65. Konya İnce Minareli Medrese Taç Kapısı 13. yüzyıl (Atalay 2010)

14. 15. yüzyıllarda doğuda taş süslemede Selçuklu etkisi hakim iken 14. yüzyıldan itibaren batı'da daha sade bir işçilik dikkat çekmektedir. Taş işçiliği etkisini zaman içerisinde daha da arttırmıştır (Öney 1989). Erken Osmanlı'da I. Beyazıd döneminde Tuğla ile moloz taş karışık almaşık örgü tekniği yaygındır. Bu teknik 13. 14. 15. yüzyıllarda İstanbul'da Bizans yapılarında da görülmektedir (Özbek 2009). Bu benzerliğin topraklarını terk etmek istemeyen Bizanslı ustaların bilgilerini Osmanlı banilerinin isteklerine göre kullanması ile Osmanlı'ya yaptığı bir katkı olarak görülmektedir (Özbek 2009). Taş Malzeme ile kullanılan teknikler mermer ile kullanılan yapıştırma tekniği ve renkli taş kullanım dışında Ahşap malzemede kullanılan teknikler ile aynıdır ve şöyle sıralanabilir:

- Kabartma Tekniği
- Oyma
- Kafes Oyma
- Kakma
- Kazıma
- Boyama
- Renkli Taş kullanımı
- Yapıştırma Tekniği

Kullanılan taşlar genellikle yakın civardan getirilen kalkerdir. Daha önemli yapılarda ise mermer kullanılmıştır. Kullanılan teknikler malzemeye bağlıdır. Keskin kenarlı

motiflerde mermer gibi sert malzemeler yuvarlak kenarlı motiflerde ise da yumuşak taşlar kullanılmıştır. Kullanılan süsleme öğeleri daha çok bitkisel ve geometrik motifler, yazı ve figürler olarak gruplanabilir (Yazır 1981). Taş bezemenin en çok kullanıldığı yerler: mihrap, portal, kubbe geçişleri, kubbe, sütun ve destek başlıklarında ve bordürleridir. Ayrıca Erken Osmanlı döneminde mermerden yapılmış minberler de görülmektedir; mermer malzemeden yapılan minberlerde ahşap malzemede uygulanan tekniklerden farklı olarak *Yapıştırma Tekniği* uygulanır. Bu teknikte mermer bloklar yan yana veya üst üste getirilerek birbirine yapıştırılır bazen sağlamlığı arttırmak amacı ile kuşun kenetler de kullanılmıştır (Bayrakal 2008). *Renkli Taş* kullanımında kullanılan renkler genellikle, kırmızı, bordo renkler kullanılmıştır. Bu teknikte renkli taşların yan yana getirilmesi ile çeşitli bezemeler oluşturulur (Özbek 1999). Edirne Eski, Üç Şerefeli (Şekil 2. 66), Amasya Beyazıt Paşa, Bursa Yeşil Cami (Şekil 2. 67) gibi eserlerin portalleri taş bezemenin görüldüğü önemli örneklerdir (Öney 1989).

Şekil 2. 66. Edirne Üç Şerefeli Cami (Eren 2018) <https://www.kulturportali.gov.tr>
Erişim: 16.01.2018

Şekil 2. 67. Bursa Yeşil Cami Kuzey Cephe renkli taş ve oyma tekniği (Gök arşivi) 27.04.2017

Taş malzeme üzerine kazıma tekniğine örnek olarak Şekil 2. 68’de görülen Bursa Ulu Cami batı minaresi verilebilir.

Kazıma
tekniği

Şekil 2. 68. Bursa Ulu Cami batı minaresi kazıma tekniği (Gök arşivi) 05.03.2018

2.3.4. Kalem İşi Bezeme ve Teknikleri

Kalem işi, duvara sıva üzerine fırça ile yapılan renkli desenlerdir zaman zaman alçı ve ahşap üzerine de kalem işi işlenmiştir (Öney 1989). Ayrıca, deri, sıva ve bez üzerine de ince fırçalarla uygulandığı bilinmektedir (Özbek 2009). 8.yüzyılda Doğu Türkistan’daki Uygur Türklerinden kalan resim ve bezemeler kalem işinin ilk örnekleri sayılmaktadır. Uygurlar uyguladıkları bu ilk resimlerde insan figürleri kullandılar, duvar resimleri kutsal iç mekânlara ve koridorlara uygulanmış ve doğal boyalar kullanılmıştır.

Resimler, düzleştirilmiş duvar üzerine bazen de yaş sıva üzerine işlenmiştir. Kullanılan renkler: Beyaz, siyah, mavi, yeşil, sarı, kahverengidir (Hatipoğlu 2007). Anadolu'da ilk kalem işi süsleme örneklerine 14. yüzyıl ve 15. yüzyılın ilk yarısı içerisinde rastlanmaktadır. Kalem işi nem rutubet gibi faktörlerden çok kolay etkilendiği için Osmanlı Döneminde üzeri ya tamamen sıva ile kapatılmış ya da dönemim zevkine göre yeniden yapılmıştır (Özbek 2009). Bu durum orijinal örneklerin günümüze ulaşmasına engel olmuş ve bezemelerde farklılaşmalara neden olmuştur (Bilsel 1995). Renk, konu ve bezeme açısından farklılıklar gösteren bu teknik hemen her dönemde yaygın olarak kullanılmıştır (Tali 2013). Edirne Beylerbeyi, Üç Şerefeli, Muradiye, Mezit Bey Camileri ile Bursa Şehzade Ahmet ve Hatuniye türbelerinde ve Yeşil Cami'deki Rumiler, yazılar kalem işi bezemeye örnek oluşturur (Öney 1989).

Kalem işinde kullanılan teknikler:

- Sıva Üstü Kalem İş Tekniği
- Taş Üstü Kalem İş Tekniği
- Mermer Üstü Kalem İş Tekniği
- Ahşap Üstü Kalem İş Tekniği
- Bez Üstü Kalem İş Tekniği
- Deri Üstü Kalem İş Tekniği
- Malakâri

Sıva Üstü Kalem İş Tekniği

Sıvası yapılacak olan yüzey düzleştirilir. Bu amaçla, kireç, mermer tozu ve ince kumdan oluşan kıtıklı sıva hazırlanır. Bu kıtıklı sıva kaba sıva üzerine uygulanır ve perdahla düzeltilir, üzerine badana sürüldükten sonra kullanıma hazır hale gelir. Bu aşamadan sonra hazırlanan desen renklendirilir ve tahrir çekilir. Duvarların üst kısımlarında, tavanlarda ve kubbe bölümlerinde yoğun olarak kullanılır (Hatipoğlu 2007) (Şekil 2. 69).

Şekil 2. 69. Bursa Orhan Cami sıva üzeri kalem işi (Gök arşivi) 13.01.2018

Taş Üstü Kalem İşi Tekniği

Bu teknikte kalem işi taş üstüne ve taşa işlenmiş rozetler üzerine uygulanır. En erken örnekleri 13. yüzyıl Anadolu Selçukluları dönemine aittir. Tonoz, ayak, mihrap, bölümlerinde kullanılmıştır (Hatipoğlu 2007).

Mermer Üstü Kalem İşi Tekniği

Bu teknikte kullanılan boya doğrudan mermer üzerine işlenir, mermerin parlak görüntüsü ile canlı bir renk görünümü elde edilir, bazen altın varak da kullanılır. Geç dönem Osmanlı'da Barok ve Rokoko bezemeler üzerine genellikle mermer üzerine işlenmiştir (Çayan 2012) (Şekil 2. 70).

Şekil 2. 70. Bursa Ulu Cami müezzin mahfili mermer üzeri kalem iş tekniği (Gök arşivi) 13.01.2018

Ahşap Üstü Kalem İşi Tekniği

Temiz ve perdahlanmış zemin üzerine astar sürülür, ahşabın çatlak yerleri macunlanır, sade renkte kalacak olan parçalar tekrar boyanır, desenler bir kağıt üzerine çizilir, iğne ile delinip istenilen yere koyu renkte geçirilir, daha sonra nakışlar renklendirilir ve dış kısımları siyah renkte konturlanır (Yavuz 2014).

Bez Üstü Kalem İşi Tekniği

Ahşap üzerine Hint keteninden bir bez çekilir ve üzerine sıcak bezir sürülür, kuruduktan sonra üstüne kurubeç ve tutkal karışımı astar sürülür, daha sonra bu zemine desen işlenir. Haşhaş yağı ile ezilmiş boyalar ve altın varak kullanılır. Saray, köşk ve kasırlarda yoğun olarak kullanılmıştır (Hatipoğlu 2007).

Deri Üstü Kalem İşi Tekniği

Ahşap tavan üzerine ceylan ve keçi derisi çekilerek üzerine desen işlenir. En güzel örneklerini 16.yüzyılda veren bu teknik kubbe ve mahfil tavanlarında kullanılmıştır. (Şekil 2. 71).

Şekil 2. 71. Bursa Ulu Cami müezzin mahfili merdiven korkuluğu deri üstü kalem işi tekniği (Gök arşivi) 13.01.2018

Malakâri

Alçı ve kalem işinin bir arada kullanılması ile oluşan bir tekniktir. Tavan ve duvarlara uygulanan bu teknikte mala benzeri küçük aletler kullanıldığı için bu ismi almıştır (Hatipoğlu 2007) (Şekil 2. 72).

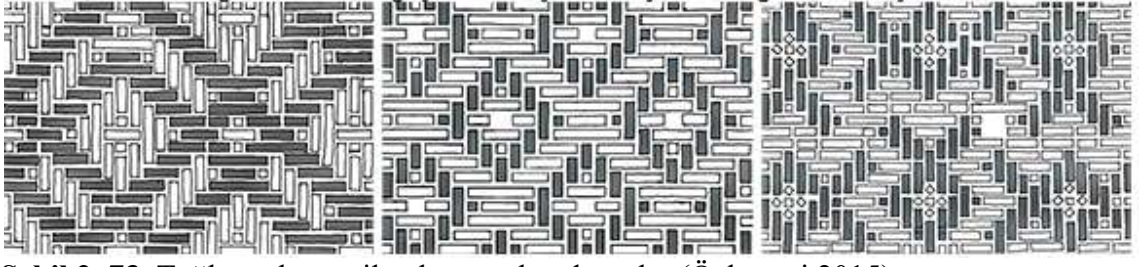

Şekil 2. 72. Bursa Yeşil Cami alçı üzerine kalem işi (Gök arşivi) 27.04.2017

2.3.5. Tuğla Bezeme ve Teknikleri

Büyük Selçuklular İslâmiyet sonrası İslâm sanatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda hüküm süren Büyük Selçuklular, buldukları bölgede taş malzemenin az bulunmasından pişmiş toprak malzemenin ise daha fazla bulunmasından dolayı inşa ettikleri mimari yapılarda tuğla malzemeyi bol miktarda kullanmışlardır. Tuğla malzeme, hem yapı elemanı hem de bir unsuru olarak kullanılmıştır (Özkeçeci 2015). Büyük Selçukluların İran'daki eserlerinde tuğla ana yapı ve bezeme malzemesi olarak kullanılır.

Tuğla malzeme, mescid-i cumalarda, türbelerde, minarelerde, duvar, eyvan, kubbe, kemer, vb. unsurlarda yaygın olarak kullanılır. Bu alanlarda tuğla malzemenin geometrik bezeme ile birleştirilmesi sonucu zengin bezeme örnekleri ortaya çıkmıştır (Öney 1988). Ayrıca zaman zaman alçı ve çini malzeme ile de birlikte kullanılmıştır. Tuğlalar kare ya da dikdörtgen plakalar halinde üretilir ve bunların yatay ve dikey şekillerde dizilişi ile bir zemin oluşturulur ve bu zemin üzerine özel olarak hazırlanmış kitabeler veya bezeme şeritleri oluşturulur (Özkeçeci 2015) (Şekil 2. 73, Şekil 2. 75).

Şekil 2. 73. Tuğla malzeme ile oluşturulan desenler (Özkeçeci 2015)

Selçuklular İran'da hüküm sürdükleri yıllara içerisinde sırlı tuğla tekniğini geliştirmişlerdir ve turkuaz renkli sırlı tuğlalar kullanmışlardır (Şekil 2. 74). Daha sonra Anadolu'ya yerleşen ve Anadolu Selçukluları ismini alan devlet bu tekniği geliştirmişlerdir (Okutur ve Özer 2017).

Şekil 2. 74. Afyon Ulu Cami sırlı tuğla uygulaması Anadolu Selçuklu Dönemi 13. yüzyılın ikinci yarısı (Okutur ve Özer 2017)

Beylikler dönemine gelindiğinde tuğla malzeme önemini kaybetmiş ve ikinci derece bir malzeme haline gelmiştir. Tuğla örgüler ise bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. 14. yüzyılda Batı Anadolu'da Aydınoğulları tarafından getirilen en önemli yenilik taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanılmasıdır (Aslanapa 1993d). Taş ve tuğla örgü tekniğinin ağırlıklı olarak Batı Anadolu'da yaygın olduğu görülmektedir. Bu bölgelerde kullanılan bu tekniğin Bizans mimarlığında da uygulandığı görülmektedir. Bizanslı ustaların daha sonraki dönemlerde de çalıştığı düşünülmektedir (Öney 1989).

Şekil 2. 75. Bursa Ulu Cami doğu yönündeki minare tuğla malzeme (Gök arşivi) 05.03.2018

2.3.6. Çini Bezeme ve Teknikleri

Çininin ana malzemesi kildir. Kil yabancı malzemelerden arındırıldıktan sonra bir havuzda bekletilir, süzülükten sonra kalıplara dökülerek şekil verilir ve suyunun çekilmesi için bir süre daha bekletilir. Daha sonra 700- 800 derecelik fırınlarda pişirilir ve çıkarıldıktan desenlemeye götürülür. İslâm mimarisin en zengin bezeme türü olarak bilinen çininin en eski örnekleri Samarra kazılarında bulunmuştur. İran ve Türkistan bölgesindeki en eski çinili yapılar Gazneli ve Selçuklulara ait 11. yüzyıla tarihlenen yapılarda yer almaktadır. En eski çinili yapıt Damgan Mescid-i Cami minaresinde yer almaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda İran ve Türkistan'da yayılım gösteren çini Anadolu Selçuklu döneminde gelişimini devam etmiş ve böylece İlhanlı mimarisini de etkilemiştir. Bu dönemde çini Cami, mescid, medrese, türbe ve saray yapılarının, kubbe, eyvan, duvar, pencere, mihrap, minare birimlerinde yoğun olarak kullanılmıştır (Ödekan 2005). 13. yüzyılda Anadolu Selçuklularından itibaren çini sanatı büyük gelişim göstermiştir. Osmanlı dönemi çinileri, Selçuklu mozaik çini ve renkli sır tekniklerinin birleşmesinden ilham almıştır. Oamanlı çini sanatının en önemli örneklerinin başlangıcı Bursa Yeşil Cami ve türbesinde (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 76). 17. yüzyıla kadar İznik çini üretiminde merkez konumundadır. Bu tarihten sonra Kütahya ön plana çıkmıştır (Uslu 2012). Çini Sanatında uygulanan başlıca teknikler şu şekilde sıralanabilir:

- Düz Çini ve Çini mozaik Tekniği
- Perdahlı Çini Tekniği
- Mertabanî Tekniği

- Sır Üstü Tekniği
- Sır Altı Tekniği
- Mînâî Tekniği
- Renkli Sır Tekniği
- Mavi- Bayaz Çini Tekniği
- Çok Renkli Sır Altı Tekniği (Uslu 2012).

Şekil 2. 76. Bursa Yeşil Türbe giriş kapısı dilimli kemer üzerinde çini uygulaması (Gök arşivi) 09.02.2018

2.4. Bezeme Motiflerinin Biçimsel, Sembolik ve İkonografik Açından İncelenmesi

Her dönemin gereksinimleri ve inanç yapısı ile paralel olarak farklı sanat anlayışları ortaya çıkmıştır. Sonrasında dönemin sanatçısı tarafından üretilen ve halkın kabul gösterdiği yöresel unsurlar ortaya çıkmıştır (Avcı 2015). Selçuklular Anadolu'ya yerleşmeden önce Anadolu'da Hititliler, Yunanlılar, Romalılar ve Bizanslılar vardı. Anadolu Selçukluları bu topraklara girdiklerinde önceki medeniyetlerden kalan bir takım bezeme unsurları buldular. Türkler, oluşan bu yeni sanat ortamında yeni buldukları unsurları kullanmışlardır. Ancak yeni oluşturdukları sanatta orijinal ve milli bir üslup meydana getirmişlerdir. Osmanlılar, İstanbul'u fethettiklerinde yanlarında İran, Suriye, Mezopotamya sanatçıları da getirmişleridir. Bu sanatçılar kendi geleneksel bezeme unsurlarını Osmanlıya kabul ettirememişleridir. Ancak, Bizans Sanatının belli bir oranda Osmanlı sanatını etkilemesi kaçınılmazdır. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı sanatında önemli derecede gelişim gözlenmektedir (Arseven 1975).

2.4.1. Bitkisel Motifler

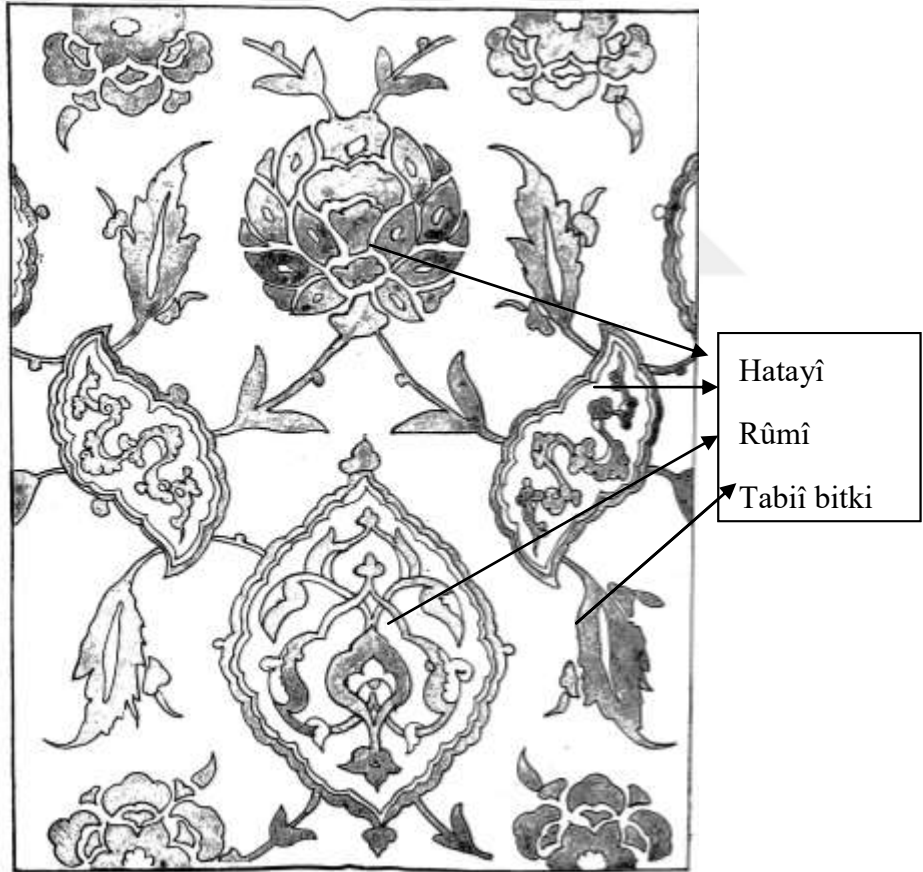
Erken İslam döneminde canlı tasvir betimlemelerinden uzaklaşmıştır. En önemli etkenin Arapların dönemin güncel sanatlarını algılayışından kaynakladığı düşünülmektedir. 7. yüzyıl ideolojik ve sanatsal koşulları altında, İslam dünyası imgelerin o dönemin algılanma şekli dolayısı ile tasvir konusunda gelişme gösterememiştir. İslam sanatında imge bir aldatmaca ve şer olarak görülmüştür. Ayrıca Müslümanlar karşılaştıkları formlara tepkili davranmış ve bunları yeni formlara dönüştürmüştür (Grabar 2004). Bezemede bitkinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni: İnsan ve bitki arasındaki maddî ve manevî ilişkidir. İnsan, her devirde bir inançla bütünleşmiş ve bazı tabiat unsurlarını da inançları kapsamına almış ve ifadelendirmiştir (Çantay 2008). Türk sanatında bezeme anlayışında sonsuzluk prensibi hâkimdir. Kıvrık dal bezemelerinde spiral gruplarının bir ya da daha fazla alanda birbirine bağlanması şartı ile düz veya kaydırılmış eksen üzerinde tekrarlanması ile sonsuz bir bezeme oluşturulmuş olur. Ayrıca zeminde palmet motiflerinin sonsuz dizilmesi ile bölümlere ayrılması ve çeşitli motiflerle bezenmesi ise sonsuzluk prensibinin uygulanmasında uygulanan diğer bir stratejidir (Demiriz 1979).

Camilerde görülen bezemeler analiz edildiğinde, dekorasyonun caminin önemli bölümlerini vurguladığı görülür. Bazen de caminin bir bütün olarak önemini vurgular. Cami dekorasyonlarının ikinci önemli özelliği zaman zaman ikonografik anlamlar ortaya koymalarıdır. Özellikle bitkisel motiflerden oluşan bezemelerin cenneti simgelediği düşünülmektedir (Grabar 2004). Osmanlı döneminde sanat, edebiyat, mimari gibi tüm alanlarda cennet imgesi vurgulanmıştır. Örneğin: bahçe içerisinde yer alan çeşme, türbe, saray ve köşkler İslâmiyet'te oldukça önemsenen su ile olan bağlantısından dolayı cennet ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca mimari yapıların yüzeylerini kaplayan bezemeler de cennet ile ilişkilendirilmiştir; duvar yüzeylerini kaplayan çinilerde yer alan servi, çiçek, meyve gibi motifler sonsuzluğu, bolluğu ve cennet nimetlerini vurgulamaktadır. Cennette dallarından sarkan ve istenildiğinde koparılıp yenilen meyvelerden bahsedilmiştir. Bu meyveler yaprak ve dalları ile gölgelik sağlayan ağaçlardan sağlanmaktadır (Harman 2015). Osmanlı dönemi dini yapılarında dallarından sarkan çeşitli çiçek motifleri dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bitkiler eski çağlarda ilaç yapımında kullanıldığı için koruyucu

bir anlamı olduğu bilinmekte ve sergilenme biçimi ile de evrenin bütünlüğünü ve uyumunu çağrıştırmak için kullanıldığı düşünölmektedir (Kürkçüoğlu 1998).

Bitkisel bezeme üç kategoride incelenebilir:

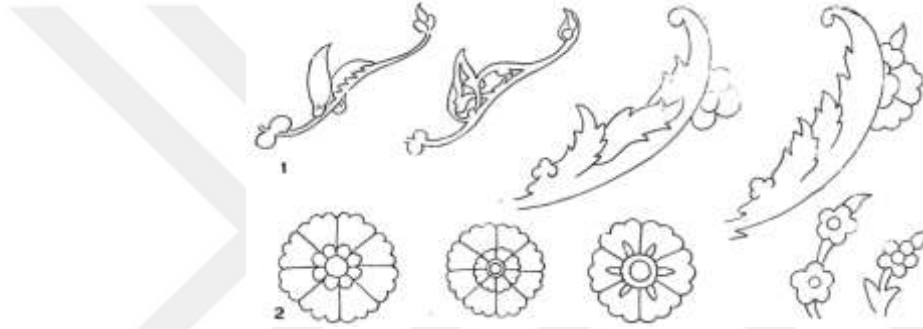
- *Stilize edilmiş hayvan şekillerinden oluşan bitki çiçekler*, bu motifler zaman içinde yaprak, kıvrımlı dal gibi stilize edilmiş bitki şekilleri haline gelmiştir. Bu bezeme türüne Rûmî yani Selçuk işi de denilir. Orta Asya sanatçılarının tarzında stilize edilmiş bitkilere ise Hatâyî yani Hatay Türkleri işi denilir (Şekil 2. 77, Şekil 2. 74).
- *Bitki kaynağından türetilerek stilize edilmiş bitkiler* (Şekil 2. 79)
- *Tabii ya da somut bitkiler (Çiçek Tarzı)* (Arseven 1975).

Şekil 2. 77. Rûmî, Hatâyî ve tabii bitkiler üslubu (Arseven 1975)

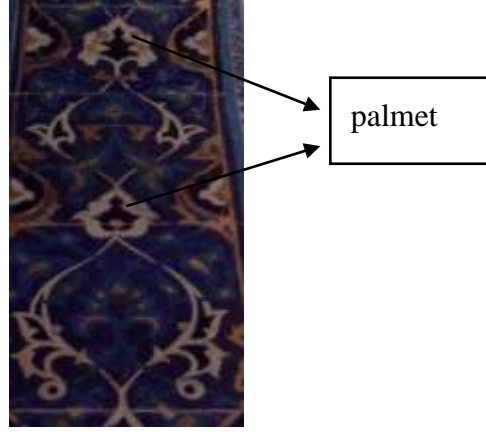
Şekil 2. 78. Hatayî üslubu (Arseven 1975)

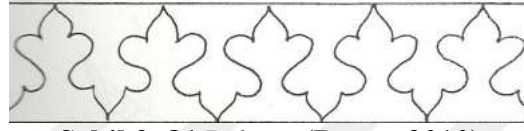
Şekil 2. 79. Sitalize edilerek çıkarılmış bitkisel motifler (çiçek tarzı (Şükûfe tarzı)) 1. Hayvan motiflerinden çıkarılmış yaprak motifleri 2. Güneş, altı ya da sekiz kollu çiçek motifleri (Arseven 1975)

Palmet, Kaynağı tam olarak bilinmemekle birlikte Sümer, Mısır, Asur, Yunan ve Roma eserlerinde görülür. Anadolu Selçuklularının da temel süsleme motifi olan palmet Erken Osmanlı Dönemi eserlerinde özellikle çini süslemede rûmi ile birlikte en çok kullanılan motiftir. Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı'da üç dilimli palmetler yaygın olarak kullanılmıştır (Doğan 2010) (Şekil 2. 80 ve Şekil 2. 81).

Sembolik olarak, İslam Mimarisinde sıkça kullanılan bu motif Hristiyanlık'ta sonsuz yaşamı simgelemektedir (Ersoy 1990).

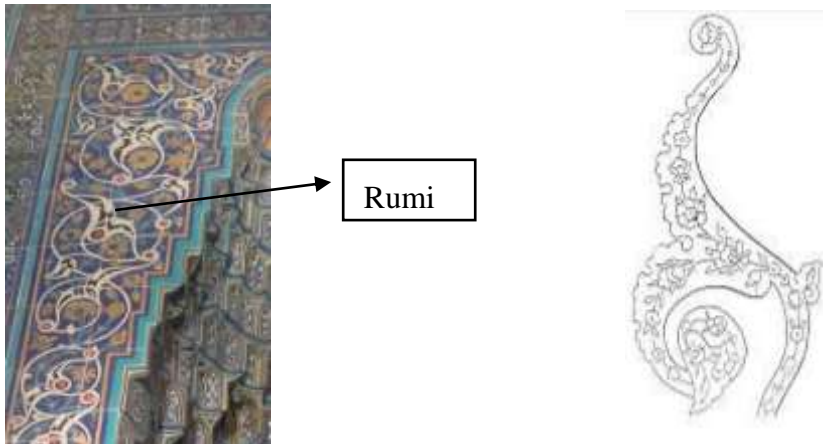
Şekil 2. 80. Bursa Yeşil Cami Hünkar mahfili kemer kavisi (Gök arşivi) 09.02.2018

Şekil 2. 81.Palmet (Doğan 2010)

Rumi, Türk süsleme sanatının her devrinde görülen bu motif, taş, ahşap, kumaş, maden, tezhip ve çinide yoğun olarak görülür (Doğan 2010). (Şekil 2. 82).

İkonografik olarak, motifin bitkisel motiflerden ya da hayvansal figürlerden türediği tartışmalı bir konudur. Ancak Orta Asya hayvan üslubuna dayandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra fantastik hayvan figürlerinin bitkisel motiflere dönüştüğü görülmektedir (Mülayim 1994).

Şekil 2. 82 . a. Bursa Yeşil Cami Mihrap (Gök arşivi) 27.04.2017, b. Rumi çizim analizi (Akpınarlı ve Balkanal 2012)

Lotus, Palmete benzeyen bu motif uzun sapı yapraklarının uç kısımlarının yukarı doğru kıvrılması ile palmetten ayrılır (Şekil 2. 83 ve Şekil 2. 84). Erken Osmanlı'da, ağırlıklı olarak palmetlerle birlikte kullanılmaktadır (Doğan 2010). Eski Mısır'da kutsal bir bitki olarak kabul edilen lotus, ağırlıklı olarak tapınaklarda kullanılmıştır (Kürkçüoğlu 1998). Bu gelenek Türklerde de devam etmiş bir çok dini yapıda palmet motifi ile birlikte kullanılmıştır.

Sembolik olarak, lotus bitkisinin kökleri ölümsüzlüğü sapı hayatı simgeler, geçmişin geleceğin ve bu anın simgesi olarak görülür. Bu bitki karanlık çamurda biter, bulanık suda yetişir ve güneş ışığında çiçek açar. Suyun ve ışığın etkisini taşır. Aydınlığı ve olgunluğu temsil eder. (Karamağralı 2009). Yaratıcılık, bereket, saflığı da sembolize eder (Wilkinson 2009).

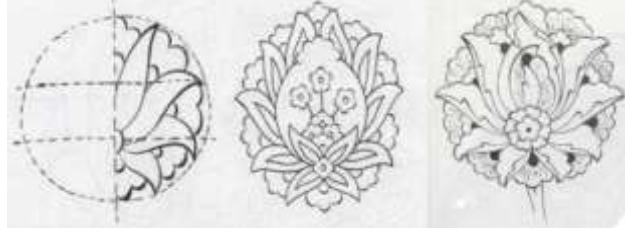

Şekil 2. 83. Bursa Yeşil Cami girişi (Gök arşivi) 27.04.2017

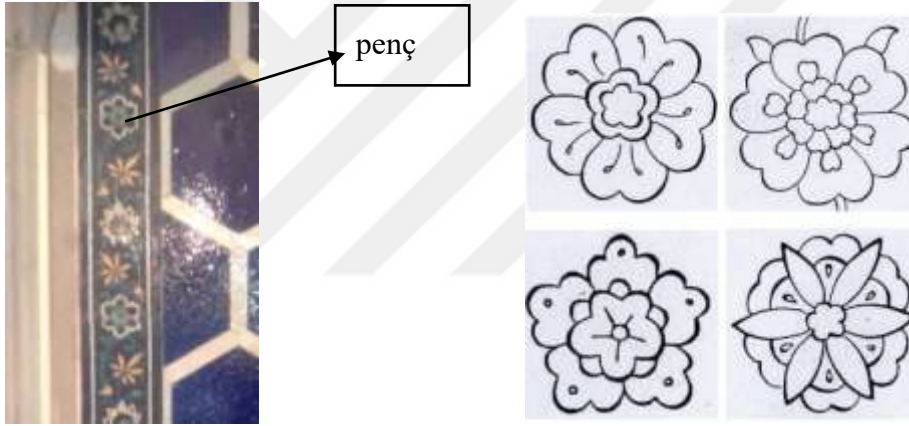
Şekil 2. 84. Lotus (Doğan 2010)

Hatayi, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi çini süslemelerinde sıkça karşımıza çıkan motif Orta Asya'dan gelen Çin Sanatı'nın etkisi ile gelişmiş çiçek ve goncaların ele alındığı bir süslemedir (Doğan 2010) (Şekil 2. 85).

Şekil 2. 85. Hatayi motifleri (MEB 2007a)

Penç, Farsçada kelime anlamı beş olan motif yaprak sayısına göre isimlendirilmiştir. (Doğan 2010). Beş sayısı mükemmel insanı simgelemektedir (Garden, Orolenshaw 2014). Bir yapraklı ise yek berk, iki yapraklı ise dü berk, üç yapraklı ise se berk, dört yapraklı ise cihar berk ve beş yapraklı ise penç, altı yapraklı ise şeş berk isimlerini alır (MEB 2007) (Şekil 2. 86).

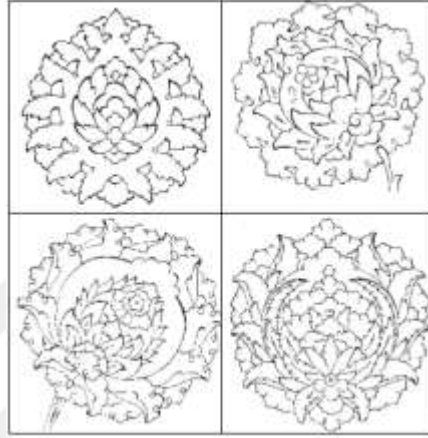
Şekil 2. 86 a. Bursa Yeşil Cami penç motifi tabhane (Gök arşivi) 27.04.2017, b. Penç (MEB 2009a)

Şakayık, Osmanlı Sanatı'nda 14. yüzyıl'a kadar kullanılmış olan motif Doğu Asya Sanat'ı yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. Kumaş ve çini sanatında yaygın olarak kullanılmıştır. Yapıda hatayi motifinin kullanıldığı alanlarda görülmektedir (Doğan 2010) (Şekil 2. 87, Şekil 2. 88).

Sembolik olarak, Çin kültüründe güzellik ve dişilik ile bağdaştırılan bir bitki olan şakayık, Japonlara göre bereketi sembolize eder (Wilkinson 2009).

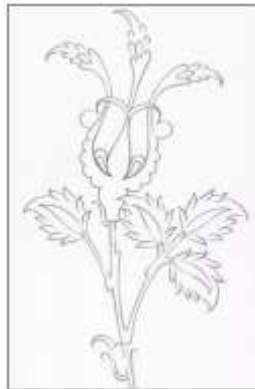
Şekil 2. 87. Bursa Yeşil Cami Tabhane bölümü (Gök arşivi) 27.04.2017

Şekil 2. 88. Şakayık motifi (MEB 2007b)

Gonca, Tam açılmamış bir çiçeğin boyuna kesitini ifade eden motifi göstermektedir. (Doğan 2010) (Şekil 2. 89).

Sembolik olarak, İç Asya'da güneş ışığına benzetilen ok ve kargı Budist ikonografisinde gonca şeklinde gösterilmiştir. Kutadgu Bilig isimli eserde güneş ve ay motifleri hükümdarlık simgesi olarak kullanılmaktadır (Esin 2004).

Şekil 2. 89. Goncagül motifi (MEB 2008)

Karanfil, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk çini sanatında görülmeye başlanan motifin Erken Osmanlı'daki ilk örneklerinin Yeşil Cami görüldüğü düşünülmektedir. (Doğan 2010) (Şekil 2. 90).

Sembolik olarak, renklerine göre değişik anlamlar yüklenebilen pembe karanfil anneliği temsil eder; Hz. Meryem ve Çocuk İsa resimlerinde anne sevgisini temsil eder. Ayrıca aşk ve evlilikle ilişkilendirilir (Wilkinson 2009).

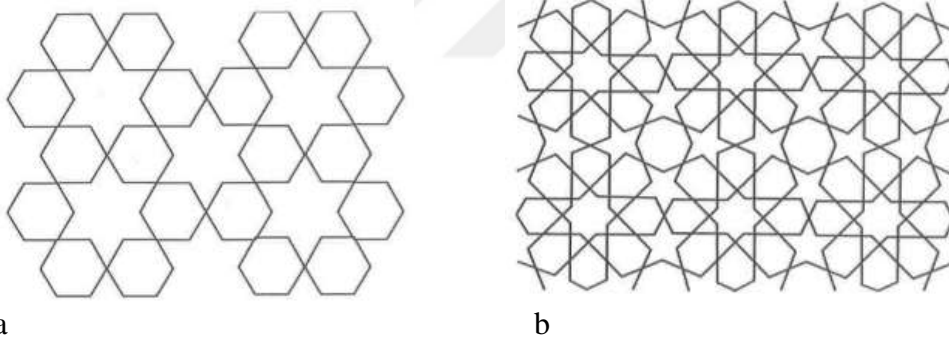

Şekil 2. 90. Karanfil motifleri (MEB 2009b)

2.4.2. Geometrik Motifler

Bitkisel bezemede olduğu gibi geometrik bezemenin gelişiminde de dinin getirdiğine inanılan yasaklar etkili olmuştur. Coğrafi ve tarihi çevre geometrik bezemenin gelişiminde etkili olmuştur. Ancak belli motiflerin belli bir bölge ya da döneme özgü olduğu söylenemez. Farklı coğrafyalarda benzer motiflerin kullanılması ise ustaların deneme yanılma yolu ile bu motiflere ulaştığını göstermektedir. Geometrik motifler kimi zaman bitkisel motiflerle bir arada kullanılmıştır; kimi zaman geometrik motifler bitkisel motiflerin arasında dolgu amacı ile kullanılırken kimi zaman da bitkisel motifler geometrik bezemelerin arasında dolgu amacı ile kullanılmıştır. İslâm sanatında çok sevilen simetri anlayışını uygulamada da geometrik motifler oldukça tercih edilmiştir (Demiriz 2000). Geometrik ve soyut motifler incelendiğinde bu motiflerin kaynağının Sümerler ve Hititler tarafından kullanılan yazı işaretlerine ve sembolik şekillere dayandığı görülmüştür. Ancak Türklerin bu motiflerin sembolik anlamlarını bilerek mi yoksa sadece birer bezeme motifi olarak kullandıkları bilinmemektedir. Geometrik bezeme sanatında kullanılan başlıca motif helezon ve sekiz köşeli güneş sembolleri gelir (Arseven 1975).

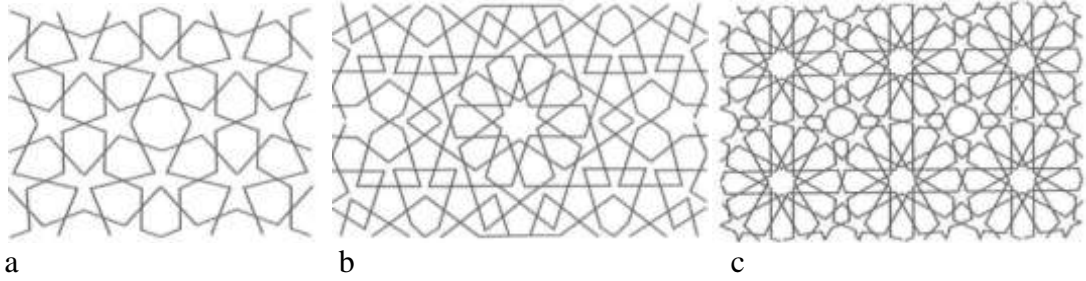
Anadolu Selçuklu sanatında geometrik bezeme en çok kullanılan malzeme olan taşla dış mekânda ve mozaik çini ile iç mekânda yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlı sanatında da geometrik motifler kullanılmış bu dönemde malzeme ve teknikte artış gözlemlenmiştir. Batıya doğru gidildiğinde Mısır'dan Kuzey Afrika'ya geometrik bezeme geniş ölçüde kullanılmıştır ve ahşap malzeme ile uygulanmıştır. İslâm sanatında geometrik bezemelerin gelişimi 8. ve 9. yüzyıllarda Orta Doğu, İran ve Merkezi Asya'da bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve Yunanca ve Sanskritçe olarak yazılmış olan eski metinlerin çevrilmesi ile oluşmuştur. Emevi ve Abbasi dönemlerinde mimari yapılarında bezemelerinde bitkisel ve floral bezemeler ile temel geometri şekiller temel alınmıştır. Fatımiler döneminde pencere ve duvarların üst bölümlerinde altı kolu yıldız motifi kullanılmıştır. Selçuklular döneminde ise altı ve sekiz kollu yıldızlarından oluşan geometrik motifler geniş oranda kullanılmıştır (Abdullahi ve Embi 2013) (Şekil 2. 91) . Altı kollu yıldız Hz. Süleyman'ın mührü olarak da bilinmektedir ve Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılmıştır (Mülayim 1994).

a
b
Şekil 2. 91. a. altı kollu yıldız, b. sekiz kollu yıldız (Demiriz 2000)

13. ve 16. yüzyıllar arasında Memlûklular da aynı örnekleri kullanmışlar 6 ve 8 kollu yıldızın yanı sıra on iki kollu şekiller ön plana çıkmaktadır (Abdullahi ve Embi 2013). Erken Osmanlı döneminde 14. yüzyılın sonuna kadar geometrik desenler pek dikkat çekmemektedir. 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde de geometrik desenler ikinci planda kalmıştır. Osmanlı mimarları ağırlıklı olarak çiçek ve bitkisel bezemeleri benimsemiş geometrik bezemeye ise daha çok taç kapı ve minberlerde kullanmışlardır. Altı ve beş kollu yıldızlar ile on – on iki kollu yıldızlar ağırlıklı olarak tercih edilen geometrik desenlerdir (Şekil 2. 92). 16. ve 18 yüzyıllar arasında

Safeviler döneminde hem dini yapılarda hem sivil yapılarda sekiz köşeli ve on köşeli geometrik örneklerin kullanıldığı bilinmektedir (Abdullahi ve Embi 2013).

Şekil 2. 92. a. beş kolu yıldız, b. on kollu yıldız, c. on iki kollu yıldız (Demiriz 2000)

Geometrik bordürler Türk bezeme sanatlarında önemli bir yer tutarlar. Meandır ve zencerek motifli bordürler bunların başlıcalarıdır (Demiriz 1979). Zencerek motifine geçme de denilebilir. İki veya daha fazla kırık veya yuvarlak çizginin tek eksen üzerinde kesişmesinden oluşur. Çizgilerin kırılarak ya da kıvrılarak birbirinin içinden geçmesi ile bir zencerek motifi oluşturulmuş olur (Öztürk ve Tükoğlu 2016). Sonsuz olarak yerleştirilen motifler bordürün kenar çizgisine kadar devam eder ve bu sınıra bağlanmazlar. Esasen İslâm sanatı dışındaki çevrelerde sonsuz bir motif sınırlı bir alanda kullanıldığında çerçeveye bağlanarak merkezi şekle dönüştürdüğü dikkat çekmektedir. Bordür haline getirmiş sonsuz motifler Selçuklu sanatında olduğu gibi Osmanlı mimari bezeme sanatının da önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Demiriz 1979). Geometrik bezemelerin bireysel din ve siyaset ile ilişkili olduğu düşünülmekle birlikte sembolizm totem büyü gibi kavramlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir (Mülayim 1994). Bu bezemenin yoğun olarak kullanılma nedeni figüratif bezemeden yoksun olmak olarak görülmüştür. Geometrik bezemde altı sayısı önemlidir; Üç büyük dinde altı dünyanın yaratıldığı gün sayısını ifade eder. Ayrıca altı sayısı merkez noktası ile yediye ulaşır, yedi ise göğün yedi katını ifade eder. (Kürkçüoğlu 1998). Hz. Süleyma'nın mührü olarak bilinen altı kollu yıldızın hastaları iyi etmek ve nazara karşı bir tılsım olduğu düşünülmektedir. Bu motifin aynı zamanda ters çevrilmiş iki üçgen ile etkisi arttırılmış bir çift gözü temsil ettiği de düşünülmektedir. Buna göre çapraz şekilde iç içe geçirilmiş iki kare motiften meydana gelen sekiz kollu yıldızın da on parmağı ile iki eli tasvir ettiği düşünülebilir (Arseven 1975). Ayrıca altı sayısı on iki'nin katlarındandır. On iki sayısı İslamiyet'te

on iki İmam, Hristiyanlık'ta ise on iki havariyi temsil eder. Ayrıca güneşin on iki gezegen etrafında yaptığı dönüşü (Zoidak Sistemi) temsil etmesi ile kozmik bir sayıdır. On iki aynı zamanda dört ile üç'ü birleştiren sayıdır; bu noktada üç insan bilincini sembolize eder. Dört sayısı ise Pythagoras tarafından mükemmel sayı olarak ifade edilmiştir; ona göre bütün doğada dört egemendir: Dört unsur: Ateş hava, su, yer, doğanın dört fiziksel niteliği: soğuk, sıcak, kuru, nemli. Doğanın dört ürünü: İnsan, hayvan, bitki, metal (Kürkçüoğlu 1998). İslâmi bezeme sanatlarında kozmoloji ile ilişkilendirilen bir diğer sayı da dokuz 'dur. Bu sayı, "büyük buluşma" olarak nitelendirilen Jüpiter ile Satürn gezegeninin aynı dairede bir araraya gelmesini sembolize etmektedir (Abdullahi ve Embi 2013). İslâm sanatında kullanılan daire ya da rozet şeklindeki bezemelerin Hititlerdeki güneş motifinden çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Düz bir çizgi üzerine çizilmiş beş parmak ışık (aydınlık, güneşin ışınları) zigzag şeklindeki çizgiler dağ ve tepeleri ifader. Mezopotamya mihrapları ve Osmanlı yapılarındaki taç kapıların tepeleri bu şekle oldukça benzemektedir (Arseven 1975).

2.4.3. Yazı

İslâm sanatında canlı tasvir betimlemesinin olmaması ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur; toplumlarda sanat hareketlerinin meydana geldiği dönemlerde, sanatçılar, mimarlar ve sanatın koruyucuları geçmiş eserlerden faydalanmışlar ancak bunu yaparken taklit amacı gütmemişlerdir. Amaçları yeni evrensel değerler karşında kendi kimliklerini korumaktır. 8. yüzyılda Müslümanlar da bunu sağlamayı amaçlamışlardır (Grabar 2004).

İslâm Sanatlarında tasvir konusu ayet ve hadisler çerçevesinde incelendiğinde canlı veya cansız varlıkların tasvirlerini yapmak yasak olmayıp kullanıldığı yere ve kullanılanın niyetine göre yasak ya da serbesttir. 7. yüzyılda Müslümanlar, resim ve heykel gibi sanatlara karşıydılar: O zamanlar bu tür sanatlar putperestliği çağırıyordu. İslâm, çok tanrıcılığı çağırıtıran her şeye karşı koymuştu, bu inanç yapısı tamamen yok olduğunda ise Müslümanlar daha çok mimari, bezeme alanlarında muhteşem eserler vermeye başladılar; Kur-an ayetlerini ve Hadis-i şerifleri duvarlara,

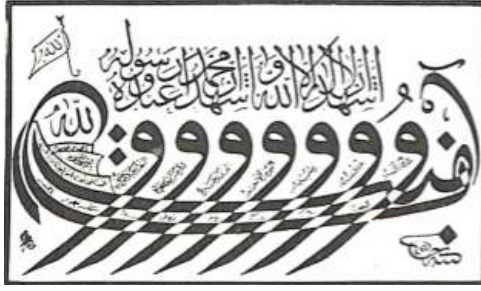
kitaplara ve levhalara nakşettiler. (Şekerci, 1996). Müslüman toplumlar kutsal kitaplarını yazmak için yazıya, ifade edeceği Tanrısal sözlere ayrı bir güzellik katmak istemişlerdir. Böylece ilk önce ismini Kûfe şehrinde alan kûfi yazıyı icat etmişlerdir. Önemli yazı çeşitleri: Kûfi, muhakkak, reyhânî, nesih, celî, sülûs, tevkî, rik'a, ta'lik, nestalik, divânî, siyâkat, gubâr, tuğra, mensur ya da dîvânî celîsi, zülf'ü arûs, hilâlî, muînî, şikeste, müselsel. Bu yazı çeşitleri dışında figürlü desenler şeklinde yazılma yazılar vardır: Bu yazı şekli ile cami, kayık, kuş, ibrik, sancak gibi betimlemeler bulunmaktadır (Arseven 1975) (Şekil 2. 93, Şekil 2. 94, Şekil 2. 95). Cami dekorasyonunda oldukça sık kullanılan bir motif olan yazı, Çoğu zaman Kuran'dan alınma bilgileri içerirken kimi zaman da yapı ile ilgili bilgiler de içerebilir. Ancak yazı yalnızca bir dekorasyon unsuru değildir. Yazının Hıristiyanlıktaki imge kullanıma paralel olduğu ve ikonografik bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. 9. yüzyıl'dan önceki en erken örneklerde yazıya rastlanmaz (Grabar 2004).

Şekil 2. 93. Bursa Yeşil Cami'de sekiz kollu yıldız motifli celî sülûs yazı (Gök arşivi) 27.04.2017

Şekil 2. 94. Bursa Ulu Cami celi sülûs hat ile İllallah (Gök arşivi) 13.01.2018

Şekil 2. 95. Kayık şeklinde yazı (Müslümanlığın beş şartı), cami tasviri şeklinde yazı (Arseven 1975)

2.5. 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Üsluplara Göre Bezemenin Gelişimi

Osmanlı mimarlığında klasik üslup, Sultan Ahmed Cami'nin yapımına (1609- 1619) kadar devam etmiştir. Bu yapı yaklaşık olarak Mimar Sinan'ın plan tasarımlarına göre yapılmış olsa da klasik üslupta yapılmış binalardan farklı bir karaktere sahiptir. Bu farklılık daha yapının iç görünüşündeki çok sayıdaki pencere, payelerin silindirik şeklinde inşa edilmesi, büyük oranlar kullanılması ve bol miktarda egzotik süsleme ile ortaya çıkmaktadır (Arseven 1975). Bu tarihten sonra Mimar Sinan Okulu'na karşı bir tepki ortaya çıkmıştır böylece klasik devirde kullanılan tüm motiflerde oranlar değişmeye başlamış, yeni motifler ortaya çıkmış ve ayrıntılı ve yoğun bir bezeme anlayışı baş göstermiştir. 1683'te Viyana bozgununun ardından Karlofça Anlaşması'nın imzalanması ile Macaristan kaybedilmiş ve bu durum Avrupa ve Fransa ile yakınlaşmanın başlangıcı olmuştur. 18. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler mimarlığı da etkilemiş ve klasik Osmanlı mimarlığında çözümler yaşanmaya başlamıştır. Klasik Osmanlı mimarlığında yalınlık ön plandadır ancak batılılaşma döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda mimaride daha bezemeci bir anlayış hakimdir (Demir 2010). 1703-1730 yıllarında Sultan III. Ahmed'in damadı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanında sanat hayatında bazı yenilikler meydana gelmiştir (Aslanapa 1993c.). Avusturya Habsburg hanedanına karşı Türkleri kazanmak isteyen Fransa iki devlet arasında dostluk kurmayı amaçlıyordu. Bu dönemde, ilk kez Fransa'ya Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi olarak anılan bir büyük elçi gönderilmiştir. Mehmet Çelebi Paris'te gördüğü saraylardan ve bahçelerden oldukça etkilenmişti. İstanbul'a gönderdiği mektuplarda gördüğü mimari yapıların ihtişamından sıklıkla bahsetmesi üzerine İstanbul'da benzer yapılar inşa edilmesi izlemini uyandırmıştır. Böylece Osmanlı

Sanatı'nda batıdan etkilenmeler görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra Sultan III. Ahmed İstanbul'un çeşitli yerlerinde içinde çağlayanların ve fiskiyelerin olduğu batı tarzında bahçeler inşa ettirmiştir. Dönemin soyluları da Padişahı ve Sadrazamı örnek alarak benzer yapılar inşa ettirmişlerdir. Ayrıca çiçek yetiştiriciliğinin yaygınlaşması özellikle lale yetiştiriciliğinin yaygınlaşması ile *Lale Devri* başlamıştır. Bu dönemde lale bahçelerinde mumlar yakılarak yapılan eğlenceler de yaygınlık kazanmıştır. Lale çiçeği yalnızca güzelliğinden dolayı değil lale kelimesinin harflerinden 'Allah' kelimesinin yazılmasından dolayı önemseniyordu. Ancak daha sonra 'Allah' kelimesinde noktalı bir harf olmadığı fark edilince üzeri benekli olan laleler kusurlu sayıldı. Ayrıca bu dönemde, İstanbul'da Meclis-i Şükûfe isminde bir çiçek enstitüsü kuruldu (Arseven 1975). III. Ahmed döneminde doğadan alıntılanmış bitki ve meyve motifleri yaygınlaşmıştır. Ancak bu bitkiler dönemin sanatçıları tarafından sivilize edilerek kullanılmıştır. Sivilize edilmiş meyve ve çiçek motiflerinde iki tür dikkat çekmektedir:

1. Aynı tür bitki sapsarı ve yapraklarından oluşan bezeme,
2. Aynı sap üstüne dolanmış iki cinsten fazla bitkinin sapsarı ve yapraklarından oluşan bezeme.

Batılılaşma döneminde yaygın olarak kullanılan diğer motifler iki tür olarak gruplandırılabilir:

1. Bitki ve çiçek demeti
2. Tabak içinde meyvalar

Kullanılan başlıca çiçek motifleri: Lale, gül, karanfil, sümbül, kadife çiçeği, düğün çiçeği, nar çiçeği, hanımeli, armut çiçeği, kiraz çiçeği'dir (Arseven 1975).

Osmanlı'da batılılaşma döneminin en önemli özellikleri bezemede Barok kartuşlar, 'c' ve 's' kıvrımlar, *istiridye motifleri*, *çiçekler*, *manzara tasvirleri*, *natürmortlardır*. Bu mimari bezemede görülen en önemli özellik ise duvar resimlerinin ortaya çıkışıdır. Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde görülen bu duvar motifleri kısa sürede Anadolu'ya yayılmıştır. Bu resimlerde ana konu figürsüz manzaralar kullanılmasıdır. Ayrıca bu resimlerde minyatür geleneğinin yanı sıra gölge ışık denemeleri ile renklerin açık koyu derecelendirilmeleri batılı anlamda bir perspektif arayışını ortaya koymaktadır (Arık 1993) 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde batı sanatı etkileri ön plana çıkmaktadır. Bu

dönemde, Barok, Rokoko, Ampir ve Eklektik üsluplarının etkileri mimari formları etkilemenin yanı sıra özellikle bezeme sanatlarında kendini göstermiştir. 19. yüzyılda Osmanlı mimarlığı malzeme ve teknik yönünden değerlendirildiğinde; çini malzemenin büyük ölçüde azaldığı, alçı, taş malzeme ağırlıklı olarak kullanıldığı, fresk ve ahşap malzeme üzerine yapılan boyamalarda artış olduğu görülmüştür (Öney ve Baş 2013).

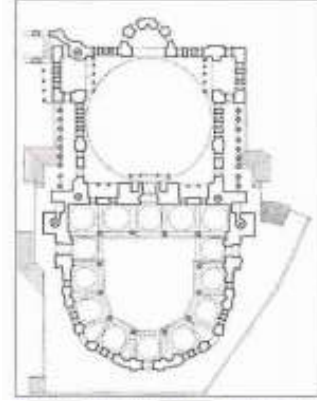
2.5.1. Barok Üslup

17. yüzyıl mimarlarının klasik mimariyi geliştirme çabalarının bir sonucudur. Erken 18. yüzyıla kadar Avrupa'da etkili olmuştur. Barok mimari, Rönesans mimarisine göre çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Rönesans'ın tekbiçimciliğinin yerini kasıtlı olarak yapılan bir çeşitlilik, düzenliliğin yerini ise karşıtlık almıştır. Yüzey üzerine vurgu yapan düzlemsel formlar yerine plastiğe ve mekânsal derinliğe vurgu yapan formlar kullanılıyordu. Barok mimari izleyici üzerinde mistik duygu uyandırmak ve coşkulu bir etki oluşturmayı amaçlamaktadır (M.Routh 2002). Barok mimaride cephe bezemelerinde bir artış gözlenir dış bükey ve iç bükey görüntüler, nişler, gösterişli kolonlar ve heykeller yoğun olarak kullanılmıştır. Yapıların değişik kotlarında değişik plan denemeleri yapılarak plastik etki arttırılmaya çalışılmıştır (Bindal 1990). Barok, Fransız eleştirmenlerin yeni mimari anlayışı eleştirmek için kullandıkları bir terimdi. Onlara göre: Bu yeni anlayış uygun mimari anlayıştan bir sapmaydı; bu nedenle bu mimariyi şekilsiz inciler için kullanılan Portekizce bir terim ile ifade ettiler: "Barocco". Ancak daha sonra Heinrich Wölfflin gibi sanat tarihçileri bu kelimeyi, incelikle işlenmiş, süslü ve karmaşık formlu sanat yapıtları için kullanarak kelimeye daha olumlu bir anlam yüklediler (M.Routh 2002). 18.yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Avrupa ile olan ilişkiler, Avrupa'dan getirilen eşyalar ve gelen sanatçılar Türklerin sanatsal zevklerini etkilemiştir. Bu dönemde klasik motifler lâle motifleri terk edilmeye başlanmış ve Barok üslup kendini göstermeye başlamıştır (Arseven 1975). I. Mahmut döneminde 1748'de yapımına başlanan ve III. Osman döneminde, 1755'te yapımı tamamlanan Nuru Osmaniye Cami Barok üslubun kendini gösterdiği ilk büyük eserdir. (Aslanapa 1993c) (Şekil 2. 96). 1759- 1763 yıllarında Sultan III. Mustafa tarafından Mimar Tahir Ağa'ya yaptırılan Lâleli Cami Barok üslubun uygulandığı ikinci önemli yapıdır. Bu yapı

1765 yılındaki depremdeki zarar görmüş Sultan I. Abdülhamid döneminde Seyyid Mustafa Ağa tarafından onarılmıştır (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 97).

a

b

Şekil 2. 96. a. İstanbul Nur-u Osmaniye Cami (Ersoy 2018), b. Nur-u Osmaniye planı (Eyice 2007) <http://www.star.com.tr/cumartesi/kiptasin-gozuyle-gecmisten-gunumuze-haber-1320912/> Erişim: 15.05. 2018

Şekil 2. 97. İstanbul Laleli Cami (Gök arşivi) 13.04.2018

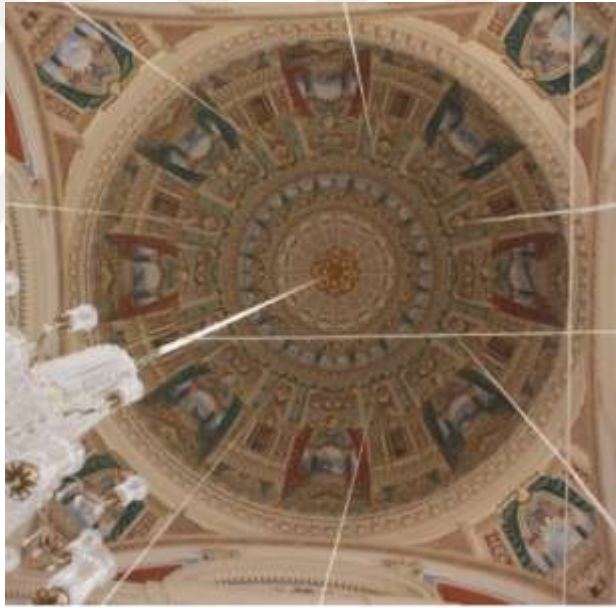
2.5.2. Ampir Üslup

Barok'un ardından Fransa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa Ampir üslubunda stilize hayvan figürlerinin kullanıldığı görülür (Arseven 1975). Osmanlı'da 1808 yılından itibaren ise Ampir üslup kendini göstermeye başlamıştır. Ancak Osmanlı Döneminde görülen Ampir üslup batınınkinden farklıdır; tıpkı Barokta olduğu gibi Ampir üslupta da canlı varlık tasvirine rastlanmaz (Arseven 1975). 1808- 1839 yılları arasında Sultan II. Mahmud döneminde inşa edilen İstanbul'daki Nusretiye Cami bu üslupta dikkat çeken ilk önemli yapıdır (Şekil 2. 98). Sultan Abdülmecid döneminde 1856'da yapılan

Ortaköy Cami ve Dolmabahçe Camileri de Ampir üsluba örnek gösterilebilir (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 99).

Şekil 2. 98. Nusretiye Cami 19. yüzyılın ilk yarısı Ampir Üslup (Patacı 2017)

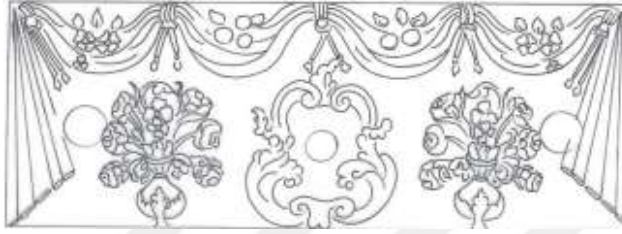

Şekil 2. 99. İstanbul Ortaköy Cami kubbesi 19. yüzyılın ikinci yarısı Ampir üslup (Can ve Tunç 2016)

2.5.3.Rokoko Üslup

18. yüzyıl mimarisinde kullanılan üslubu tanımlayan bir isimdir (Onaran 2011). Rokoko süsleme ise Barok'un Roma'da başlayan ve dinsel gizemi yansıtmaya dayanan üslubuna karşılık, din dışı bir üslup olarak Paris'te doğmuştur ve konut dekorasyonuna yönelmiş ilk mimari üslup olduğu düşünülmektedir. Bu üslupta kullanılan şekiller çoğunlukla;

deniz kabukları, çiçekler, deniz yosunu gibi doğal motiflerden oluşmuştur (M.Routh 2002). Osmanlı döneminde 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra uygulanmaya başlanan bir üsluptur (Akpınarlı ve Balkanal 2012). Osmanlı'da bu üslubun uygulanması Avrupa Rönesans'ının etkisinin bir sonucu olmuştur. Ancak bu bezeme üslubu Osmanlı'da farklı bir şekle bürünmüş ve Türk Rokokosu ismini almıştır (Arseven 2014) (Şekil 2. 100).

Şekil 2. 100. Bergama Karaosman Sebili Barok- Rokoko üslubu (Güney 2011)

2.5.4.Eklektik üslup

1867 – 76 yılları olan Sultan Abdülaziz döneminde Gotik üsluptan Hint mimarisine kadar her üslubu barındıran ve Avrupa'da yaygın bir üslup olan eklektik üslup ortaya çıkmıştır (Aslanapa 2011). Bu dönemde Rum ve Ermeni mimarlar Türk sanatına yabancı olan birtakım binalar inşa etmişlerdir (Arseven 1975). İstanbul Aksaray'daki Valide Cami bu üslubun en tipik örneğidir (Şekil 2.101). Ayrıca 1886'da II. Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı yakınında yaptırılan Hamidiye Cami'de bu üsluba örnek gösterilebilir (Aslanapa 2011) (Şekil 2. 102). Türk Hükûmeti 1872 yılında katılmaya hazırlandığı Uluslararası Viyana sergisi için bir komisyon kurdu. Klasik devirde yapılmış plan ve desenlerinin bulunduğu Mimâri-i Osmâni isimli bir eser meydana getirildi. Bu eser, aynı zamanda Valide Cami'nin de mimarı olan İtalyan mimar Montani tarafından hazırlanmıştır. Bu eserde Osmanlı döneminin yalnızca dini yapıları incelenmiş sivil mimari yer verilmemiştir. O dönemin genç mimarları bu eserden ilham aldıkları için inşa edilen abidelerde bu yapıdan kopya edilen motifler ve şekiller yer almıştır (Aslanapa 2011).

Şekil 2. 101. İstanbul Aksaray Valide Cami (Gök arşivi) 12.04.2018

Şekil 2. 102. İstanbul Yıldız Hamidiye Cami (Anonim 2018r)
<https://www.pinterest.de/pin/298152437805978776/?lp=true> Erişim: 16.05.2018

3. MATERYAL VE YÖNTEM

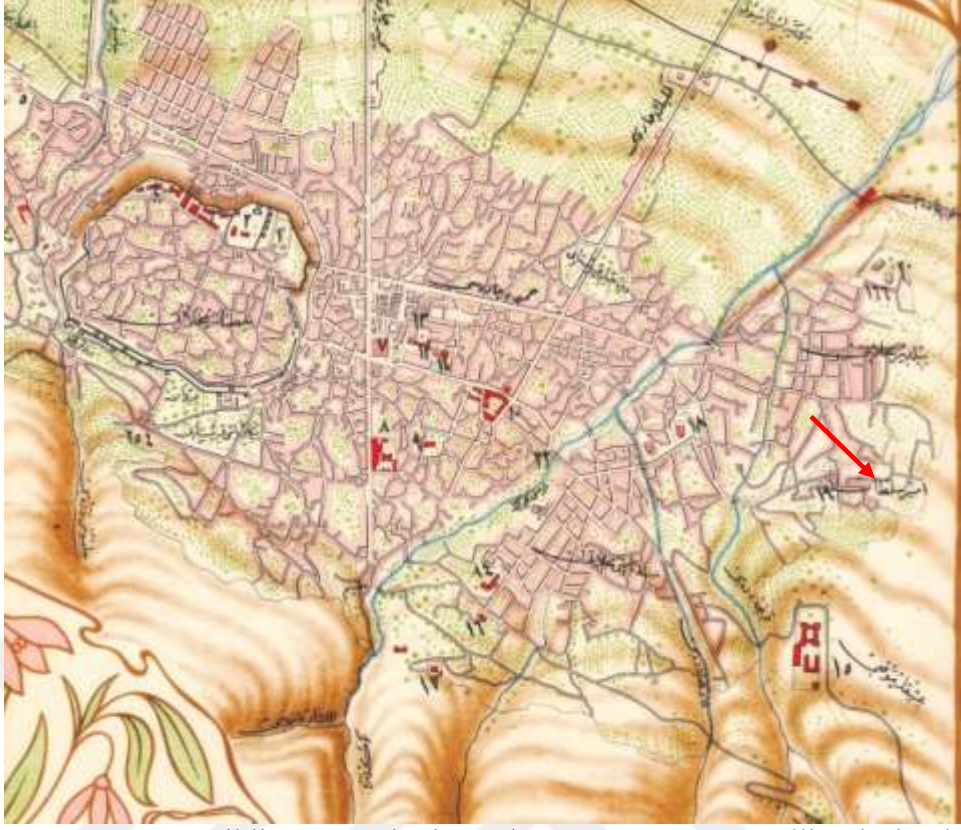
Çalışma alanının Bursa Emir Sultan Cami olması dolayısıyla konu ile ilgili literatür kaynakları araştırılmış, yapı ile ilgili alan çalışması yapılarak yapının ve bezeme özelliklerinin fotoğrafları çekilmiştir. Ayrıca Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğünden yapının ve bezeme motiflerinin çizim analizleri alınmıştır.

3.1. Bursa Emir Sultan Cami'nin Tarihsel Gelişimi, Mimari ve Bezeme Özellikleri

Bursa Anadolu'nun batısında Uludağ'ın kuzey batısında ve Marmara Denizi'nin güneydoğusunda yer alır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Bursa'da ilk yerleşimlerin M.Ö. 7 bin yıl öncesine dayandığı anlaşılmıştır. Bursa M.Ö. 3. yüzyılda Bitinyalılar ve Prusialılar tarafından kurulan Bursa'nın en eski yerleşimleri İznik Gölü ve çevresindedir. Müslümanların Bursa ilk gelişi Abbasiler dönemine rastlamaktadır. Türkler ise ilk kez 1081 yılından sonra Bursa'ya gelmişlerdir. Bursa ilk olarak 1308 yılında Osman Bey tarafından kuşatılmıştır. Osman Bey kuşatma amacı ile Kükürtlü Hamamı karşısına ve eski Mollaarap okulu yerine iki kule yaptırmıştır. Ancak Bursa daha sonra 1326 yılında oğlu Orhan Bey tarafından vire yöntemi ile alınmıştır (Koçyiğit ve ark. 2005). Orhan Bey Bursa'yı fethettikten At pazarı denilen bölge'ye birkaç yapıdan oluşan bir imaret inşa ettirmiştir. Ana unsur olan cami ters 'T' planlıdır (Yenal 1996). Daha sonra 1360- 1389 yıllarında Murat Hüdavendigâr Çekirge'de bir külliye, Şehadet Cami ve Hisar bölgesinde bir saray inşa ettirmiştir. 1360- 1403 yıllarında Sultan I. Beyazıd Ulu Cami, Yıldırım Külliyesi'ni ve günümüzdeki Bursa çarşısının temelini oluşturan Bedesten'i inşa ettirmiştir. 1402- 1414 yıllarında Çelebi Mehmet döneminde Yeşil Külliye inşa edilmiştir. 1421-1451 yıllarında ise II. Murat tarafından Muradiye Semtinde Muradiye Külliyesi yaptırılmıştır. İpek yolu üzerinde yer alan Bursa 15. yüzyılda önemli bir ticaret, sanayi ve kültür şehri haline gelmiştir (Koçyiğit ve ark. 2005).

Bursa zaman içerisinde tarihi dokunun asıl kimliğini kaybetmesine neden pek çok felaket yaşamıştır: İlk olarak 1402 yılında Timur istilası yaşanmıştır ve 1414 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey kenti işgal ederek Orhan Cami ve çevresini yakmıştır. 1489

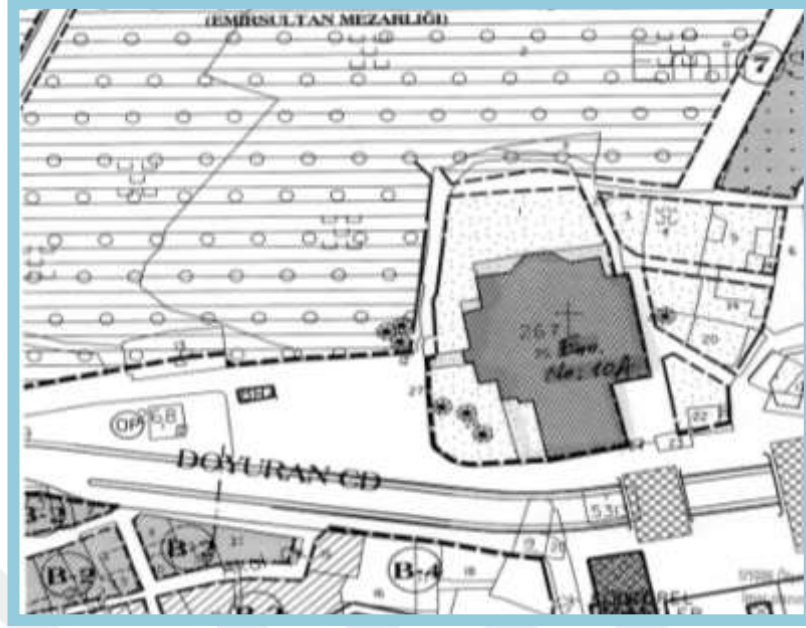
yılında çıkan yangın sonucunda 25 mahalle yok olmuştur. Daha sonra 1491, 1520, 1590 yıllarında yaşanan yangınlar kente büyük ölçüde zararlı olmuştur. 1728 yılında Kayan çarşısı yangını meydana geldi. 1756 yılında çıkan yangında ise Sipahi Pazarı, Geyve Hanı, Çıra Pazarı ve Saraçhane gibi yerler büyük zarar gördü. 1761-1084 yıllarında yedi büyük yangın geçiren Bursa'da 1801 yılındaki yangında şehrin üçte ikisi yandı. 1855 yılında yaşanan deprem ve ardından çıkan büyük yangın Bursa'nın yaşadığı en büyük felaket olarak bilinmektedir. Bursa'da en son olarak 1958 yılında kapalı çarşı yangını yaşanmıştır. Yangınlar dışında Bursa'da çok sayıda deprem yaşanmıştır. 32 yılında yaşanan yangında İmralı adası karadan ayrılmıştır. Daha sonra 120, 150, 362, 368, 740 yıllarında depremler yaşanmıştır. 1065 yılındaki depremde İznik Gölü kıyısındaki tüm yapılar yıkılmıştır. 1417, 1509, 1674 yıllarında, 1767, 1795 ve 1855 yıllarında Bursa'da depremler yaşanmıştır. Özellikle 1855 depremi küçük kıyamet olarak nitelendirilmektedir; bu depremde Bursa neredeyse tümü ile yok olmuştur (Koçyiğit ve ark .2005). Bu depremlerde Bursa'da yer alan yapılar oldukça zarar görmüştür. En çok zarar gören yapılardan biri de 1795 yılında tamamen yıkılan, 1855 depreminde de zarar gören yapılardan Bursa Emir Sultan Cami'dir. Emir Sultan Cami, kendi adı ile anılan mahallede Uludağ'ın yamaçlarındaki bir tepe üzerinde yer alır (Şekil 3. 1 ve Şekil 3. 2.) Yapı, Emir Sultan Külliyesi'nin birimlerinden biridir. Külliye camiden başka, bir türbe, hamam, mektep, medrese ve imaret yer almaktadır. Ayrıca 18. ve 19. yüzyıllarda yapıya bir muvakkithane ve kütüphane ile Cami'nin güney ve batı yönlerine çeşmeler eklenmiştir. Günümüzde sadece cami, türbe, hamam ve çeşmeler mevcuttur (Turgut 2014) (Şekil 3. 3).

Şekil 3. 1. 1909 tarihli Bursa haritasında Emir Sultan Külliyesi'nin konumu (Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa Şehrinin Haritası, 1325/1909)

Şekil 3. 2. 1921 tarihli Bursa haritasında Emir Sultan Külliyesi'nin konumu

Şekil 3.3. Bursa Emir Sultan Cami vaziyet planı (Turgut 2014)

Külliyeye adını veren Emir Sultan Buhara’da doğmuştur. Es- Seyyid Şemsüddin Mehmet Bin Aliyyül Buhari adı ile tanınır. 1391’de Bursa’ya göç etmiş ve Hundi Hatun ile evlenmiştir. Sultan Yıldırım Çelebi Mehmet ve II. Murad’a kılıç kuşandırmıştır. Peygamber soyundan geldiği için ‘Emir’, gönülleri fethettiği için ‘sultan’ ünvanını almıştır. 1429’da Bursa’da vefat etmiştir.

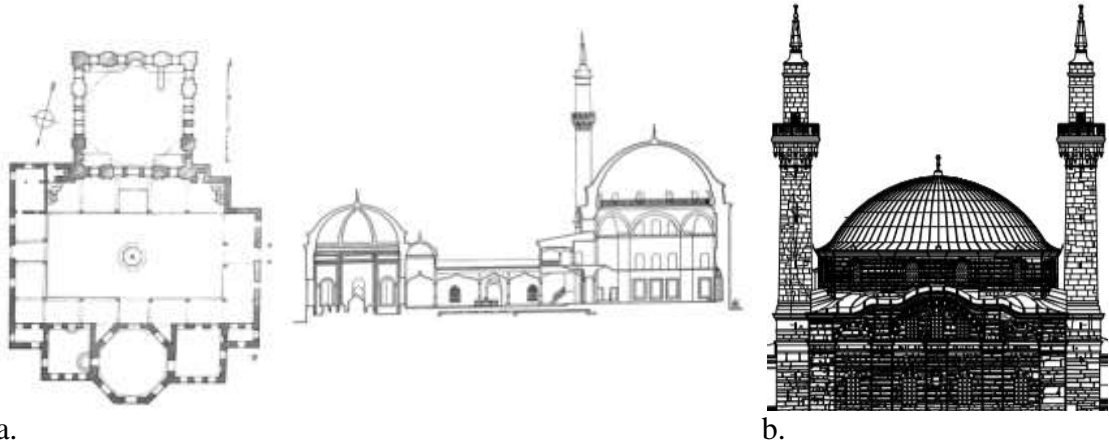
Emir Sultan Cami, 15. yüzyılda Yıldırım Beyazıd’ın kızı ve Emir Sultan’ın eşi olan Hundi Hatun tarafından yaptırılmıştır (Cengiz 2008). Menkıbelerde yer alan bir rivayete göre Hoca Kasım isimli bir tüccar Emir Sultan’ın duası vesilesi ile zengin olmuş ve onun adına tek kubbeli bir cami yaptırmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde kible tarafına uç beylerinden Sinan Bey tarafından iki kubbe ilave ettirilmiştir. 15. yüzyıl şer’iye sicillerine göre camileri ifade etmek için “mescid” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Emir Sultan Cami’nin ibadet mekânı için de mescid kelimesi kullanılmaktadır; bu ifade yapının ibadet mekânının daha küçük olduğunu ve mescid merkezindeki yapının da mescid-zaviye-imaret yapılarından oluştuğunu düşündürmektedir. Başlangıçta, burada Erken dönem Osmanlı mimarisindeki zaviyeli cami tipolojinin uygulandığı düşünülmektedir. Külliyeinin mescid bölümü için ilk defa 16. yüzyılda Cami ifadesi kullanılmıştır. Daha sonraki dönemde cami biriminin tek kubbeli olduğu ilerleyen dönemde kubbe sayısının arttırıldığı tahmin edilmektedir.

Şer'iyeye sicillerinde yer alan bazı bilgiler bu görüşü desteklemektedir. Caminin kubbeleri ile ilgili 1670 tarihli bir tamirat kaydında yapının dört kubbeli olduğundan bahsedilmiştir. Bazı kaynaklarda yapının ana ibadet alanının Ulu Camiye göre düzenlendiği üzerinin altı kubbe ile örtülü dikdörtgen planlı olduğu bildirilmiştir. Diğer bazı kaynaklarda Fatih Sultan Mehmet döneminde harimin büyütüldüğü ve çok sayıda kubbe ilave edildiği bildirilmiştir (Gabriel 2010). Caminin kubbelerinin yanı sıra mihrabı, minberi, mahfili, pencereleri, kapıları, duvarları ve minareleri de değişmiştir (Ateş 2017). 1604 yılında mihrabın İznik çinisi ile kaplanması için gereken masrafların 2400 akçe olduğu ifade edilmiştir. Cami ve türbenin batı tarafındaki merdivenlerin tamirata için 1300 akçe masraf çıkarılmıştır. Ayverdi bu belgeyi yorumlarken kademelerin caminin orta kapısında olduğunu ve cami seviyesinin avlu zemininden yüksek olduğunu ifade etmiştir. 1617 yılında caminin pencere ve kapıları daha kapsamlı bir şekilde tamir edilmiştir. Cami hariminin ve zemindeki hasırların saklandığı oda da tamir edilmiştir. Bu belgede yapının üç kapısı olduğundan bahsedilmiştir. Ayverdi yapının küçüklüğünü göz önüne alarak üç kapının fazla olduğunu düşünmüştür. 1608 tarihli Emir Sultan Vakfiyesi'nde Celâlılerin çıkardığı isyanlar sonucu Emir Sultan Cami'nin zarar gördüğü ve Seyyid Mustafa Efendi'nin gereken tamirata yaptırdığı belirtilmektedir. Yapının tek olan minaresi 17. yüzyılda III. Selim döneminde ikiye çıkarılmıştır. Çift minare yaptırma sadece padişahlara ait bir uygulamadır. Daha sonraki süreçte Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde yapılan onarımlar dolayısı ile yapının mimarisinde büyük değişiklikler yaşanmıştır (Ateş 2017). Yapı 1795 depreminde tamamen yıkılmış ve 1804 yılında III. Selim tarafından yeniden yaptırılmıştır (Arık 2004). III. Selim tarafından yeniden yaptırılan cami 1855 yılında meydana gelen depremde yine zarar görmüştür. Yapı kare planlı ve kubbelidir; eski temeller üzerine yeniden inşa edilmiştir (Goodwin 2012) (Şekil 3. 4). Bursa'daki tek kubbeli camilerin en büyüğü olan Emir Sultan Cami, tromplu ve yuvarlak kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Tromp kemerlerini taşıyan payeler cephelere hareket katmaktadır. Alt kısmı kesme taş örgü, üst kısmı almaşık örgü ile işlenmiş cephelerin ekseninde yer alan ve Bizans yapılarında olduğu gibi saçak hattından dışarı taşan kemerler yapının inşaatında Rum asıllı ustaların çalıştığını düşündürmektedir (Tanman 1996). Bazı kaynaklarda yapının, kentin doğu ucundaki bir tepede bir manastır üzerine inşa edildiği ifade edilmektedir.

Seyahatnamelerde, Emir Sultan Cami ile ilgili az miktarda bilgiye rastlanır. R. Lubenau 16. yüzyılda cami ve türbeyi ziyaret etmiştir; ancak yapı ile ilgili pek bilgi sunmamıştır. 19. yüzyılda yapıyı ziyaret eden Hammer Bursa'ya gelen ziyaretçilerin gözüne ilk çarpan yapının Emir Sultan Cami olduğunu ve böylece yapının ibadetin ve dindarlığın ileri bir merkezi gibi görüldüğünü söylemiştir. Warsberg ise I. Mehmet Cami ile karşılaştırıldığında her iki caminin de hâkim tepeler üzerinde yer aldığını ifade etmiştir (Yıldırım 2014). Evliya Çelebi ise Emir Sultan Cami ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Yüksek bir tepe üzerinde inşa edilmiş tek minareli bir camidir*” (Öcalan 2012).

Emir Sultan Cami yapımında eski malzemelerin yeniden kullanılması arkaik bir hava oluşturmuştur. Minarelerinde Ulu Cami'de olduğu gibi 18. yüzyıl taş külahları yer almaktadır ve şerefelerin Helenistik konsollara dayandığı görülür. Bursa'nın en geniş ve güzel avlusuna sahip yapısı Emir Sultan Cami'dir; Dikdörtgen planlı avlu, sütunların taşıdığı kaş kemerlerle çevrili bir revağa sahiptir. Kapalı galeri katının dairevi pencereleri vardır ve buraya merkez kemeri diğerinden yüksekte daha sivri ucu olan ve üstünde dairevi bir figür taşıyan revağın her iki her iki yanındaki ahşap merdivenlerle çıkılır. Her iki tarafta avlu genişliğince uzanan dikdörtgen tali odalar ve hücreler bulunmaktadır (Goodwin, 2012). Enine dikdörtgen planlı avlunun bağdadi sıvalı kaş kemerleri ile aynalı tonozları 1868-69 yıllarında Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır (Tanman 1996). Avlunun kuzeyinde, kapısının üzerinde yer alan kitabeye göre; 1285 H. (1868-1869)'de Abdülaziz'in emir ile yapılmış olan sekizgen türbe yer almaktadır; burada Emir Sultan hazretleri, eşi ve kızları yer almaktadır (Gabriel 2010). Emir Sultan Külliyesine ait olan hamam yapısının kubbesi yıkılarak düz çatı ile örtülmüştür (Cengiz 2008). Yapı günümüzde özgün işlevi dışında kullanılmaktadır. Medrese ve dergâh kısmı ise günümüzde mevcut değildir. Ayrıca yapının etrafında 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen çeşme yapıları bulunmaktadır (Cengiz 2008). Emir Sultan Cami, Barok, Rokoko ve Ampir özellikler gösteren bir yapıdır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde görülen bir diğer üslup olan eklektik üslup yapıda uygulanmamıştır. Ancak yapı, geçirdiği onarımlar ve yenilemelerden dolayı zaman içinde eklektik bir hal kazanmıştır.

Emir Sultan Cami'nde bezeme programı iç mekân ve dış mekân bezemeleri olarak iki bölümde inceleyebilir. Dış cephede alt pencerelerin kemerlerinde Ampir üslubun etkileri görülmektedir. Minarelerde şerefelerin alt kısımlarında yer alan taş bezemeler, son cemaat yerinde yer alan iki mihrap nişinin alınlığında yer alan kalem işi bezemeler, taş kapının üzerinde yer alan küçük galeri katının alt kısmında yer alan bitkisel bezemeler, taş kapının üst örtüsü üzerinde bulunan çarkıfelek motifi, revakların aynalı tonozlarında yer alan bitkisel motifler ve minarelere çıkış kapılarında yer alan dilimli kemerler ile revakların kaş kemerleri dış mekanda yer alan bezemeler olarak görülebilir. Ayrıca batı tarafındaki açık bahçenin duvarında yer alan gülbezekler de dış mekân bezemeleri içinde yer almaktadır. Bu gülbezekler Osmanlı mimarisi içerisinde daha çok erken devir yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle yapının ilk yapıldığı dönemden kalma olduğu düşünülebilir. İç mekânda ise bezemelerin pencereler, kubbe, tromplar, kadınlar mahfili ve mahfilin alt bölümü, mihrap, vaaz kürsüsü, minber, duvarlarda yer alan bordürler iç mekânda bezemelerin yer aldığı bölümlerdir. Bursa Emir Sultan Cami dış mekân özellikleri açısından erken dönem Osmanlı mimarisinin etkilerini taşıırken iç mekân özellikleri açısından geç dönem Osmanlı etkilerini yansıtan, eski ile yeniye birleştiren bir özelliğe sahiptir.

Şekil 3. 4. a. Bursa Emir Sultan Cami Planı ve kesiti (Gabriel 2010), b. güney cephe çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

3.2. Bursa Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Analiz Yönteminin Açıklanması

Bu tez çalışması Bursa Emir Sultan Cami'sinin bezeme özelliklerini mimari mekândaki konumuna göre, malzeme teknik açısından ve motif özellikleri açısından incelemek amacı ile yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle konu ilgili, kitap, dergi makaleleri, lisansüstü tez çalışmaları araştırılmıştır. Yapılan alan çalışması kapsamında yapının fotoğrafları çekilmiş, mimari ve bezeme özellikleri incelenmiştir. Ayrıca bezeme öğelerinin fotoğrafları çekilmiştir. Yapının plan ve uzunlamasına kesiti Albert Gabriel'in Bir Türk Başkenti Bursa kitabından alınmıştır. Diğer kesit ve motif çizimleri Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü arşiv'inden sağlanmıştır.

Çalışma genel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci ana bölümde Anadolu'da mimari bezemenin 19. yüzyıla kadar olan gelişimi anlatılmıştır. Bu bölüm üç başlık altında incelenmiştir: İlk olarak bezemenin mimari mekândaki konumu, kubbe, geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, taç kapılar, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, mahfil, revaklı avlu ve minare olmak üzere başlıklar halinde anlatılmış ve görsel malzeme ile desteklenmiştir. İkinci bölümde bezeme, malzeme ve teknik açısından incelenmiştir. Bu bölümde uygulanan teknikler ayrı başlıklar halinde gruplandırılmış, her tekniğin tarihsel gelişim süreci ve uygulanma şekli ve uygulandığı alanlar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde bezeme, motif özellikleri açısından incelenmiştir. Motifler bitkisel, geometrik, yazı başlıkları olarak gruplandırılmıştır. Her başlığın altında ikonografik açıdan ne ifade ettiği kullanılan motiflerin tarihsel gelişim süreci, şekilsel özellikleri ve sembolik anlamları açıklanmıştır. Ayrıca motiflerin internet üzerinden ve yazar arşivinden sağlanan fotoğrafları ve çizim analizleri gösterilmiştir.

İkinci ana bölüm de kendi içinde iki bölüme ayrılmaktadır. Üç ve dört numaralı başlıklar bu bölümde yer almaktadır. Bu bölümde öncelikle Anadolu'da mimari bezeme sanatının gelişimi 19. yüzyıl'ı kapsayan süreç içinde anlatılmıştır. Bu amaçla, 19. yüzyılda mimari bezemenin gelişimi üsluplara bağlı olarak anlatılmıştır. Bu dönemde belirginleşen, Barok, Ampir, Rokoko ve Eklektik üslupları ayrı ayrı tanıtılmış ve fotoğraflarla örneklendirilmiştir.

Üçüncü bölümde tezin ana konusu olan Bursa Emir Sultan Cami'sinin bezeme özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla yapı Bursa'da yer aldığı için öncelikle Bursa şehrinin tarihsel gelişimine değinilmiştir, daha sonra yapının tarihsel gelişimi ve mimari özellikleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde Emir Sultan Cami bezeme özellikleri öncelikle mimari mekândaki konumuna göre anlatılmıştır. Bezemenin yer aldığı alanlar, kubbe, geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, taç kapılar, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, mahfil, revaklı avlu ve minare olmak üzere başlıklar halinde sıralanarak anlatılmıştır. Hangi tekniğin hangi alanda kullanıldığı plan ve kesit üzerinde işaretlenerek fotoğraf üzerinde gösterilmiştir.

Bezemde kullanılan malzeme ve teknik alçı bezeme ve teknikleri, ahşap bezeme ve teknikleri, taş bezeme ve teknikleri, kalem işi tekniği başlıkları altında açıklanmıştır. Her malzeme ve tekniğin kullanıldığı alan yazar arşivinden sağlanan fotoğraflar ile gösterilmiştir.

Bezemenin motif özellikleri açısından incelenmesi kısmında bezeme, bitkisel, geometrik, yazı ve diğer başlıkları olarak gruplandırılmıştır. Her başlığın altında kullanılan motifler tanıtılmış, yazar arşivinden sağlanan fotoğraflar ve Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü arşiv'inden sağlanan çizim analizleri ile gösterilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında ilk kez bu bölümde açıklanan motiflerin tarihsel gelişim süreci ve sembolik anlamları bu bölümde anlatılmıştır.

Beşinci bölümde sonuç ve tartışmaya yer verilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulguların analiz edilerek değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre Çizelge 4. 1'de Bezemenin mimari mekândaki konumunun analizi, çizelge 4. 2'de bezemde kullanılan malzemenin mimari mekândaki konumu, Çizelge 4. 3'de bitkisel motiflerin mimari mekândaki konumu, Çizelge 4. 4'de geometrik, motifler, yazı ve stilize motiflerin mimari mekândaki konumu, Çizelge 4. 5'de kullanılan motiflerin malzeme ve teknik yönünden analizi yapılmıştır.

Çalışma kapsamında Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi arşivinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne başvurulmuştur. Dergi makaleleri kullanılmış, yazar arşivinden sağlanan fotoğraflar ve internet üzerinden sağlanan yazlı ve görsel malzeme derlenmiştir. Motiflerin çizim analizleri Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü arşiv'inden alınmıştır.

4. BULGULAR

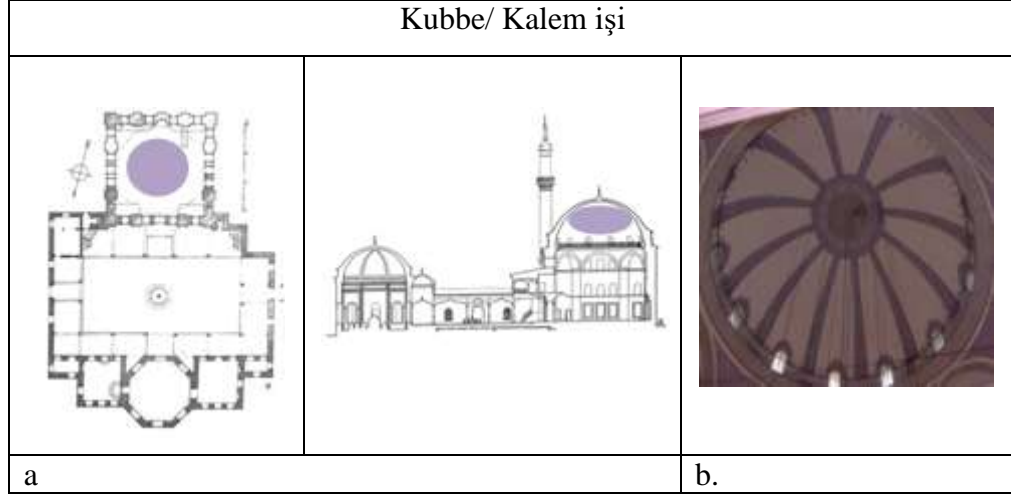
Bu bölümde Bursa Emir Sultan Cami'nin bezeme özellikleri, mimari mekândaki konumuna göre ve malzeme ve teknik yönünden, kullanılan motif özellikleri açısından incelenmiştir. Motif özellikleri bitkisel, geometrik, yazı ve diğer olarak gruplandırılmıştır. Motiflerin tanıtıldığı bölümlerde sembolik anlamları da açıklanmıştır.

4.1. Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Mimarideki Konumu

Bu bölümde Bursa Emir Sultan Cami'nde bezemenin mimarideki konumu incelenmiştir. Bezemelerin yer aldığı bölümler plan ve kesit üzerinde her teknik farklı bir renk ile vurgulanarak gösterilmiştir. Buna göre kalem işi tekniği mor renk ile taş malzeme ve tekniği mavi renk ile, ahşap malzeme ve tekniği kahverengi ile gösterilmiştir. Emir Sultan Cami'nde bezemenin mimarideki konumu incelendiğinde bezemenin, kubbe, kubbeye geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, mahfil, minare alanlarında yer aldığı görülmüştür.

4.1.1. Kubbe

Emir Sultan Cami'nde ana mekânın üzeri tek kubbe ile örtülüdür. Bu bölüm sıva üstü kalem işi tekniği ile rumî ve palmet motifi uygulanmıştır (Şekil 4. 1).

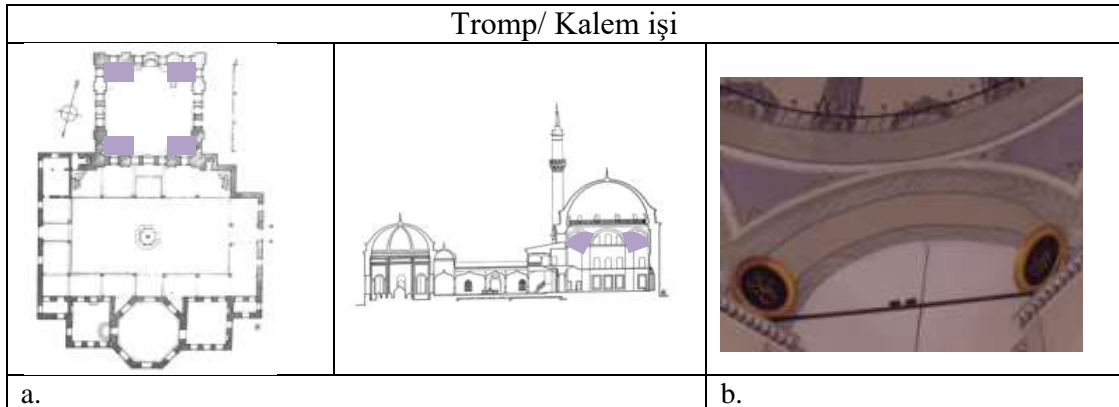
Şekil 4. 1. a. Emir Sultan Camisi kubbesinin plan ve kesit çiziminde gösterimi (Gabriel 2010) b. Kubbede kalem işi tekniği (Gök arşivi 2018)

4.1.2. Kubbeye Geçiş Elemanları: Tromp, Kasnak

Bursa Emir Sultan Cami'inde altta Türk üçgenleri ile bezeli bir kasnak ve onun üzerinde silindir kasnak yer almaktadır. Yapının kubbe kasnakları dört adet tromp ile taşınmaktadır (Şekil 4. 2).

Tromp

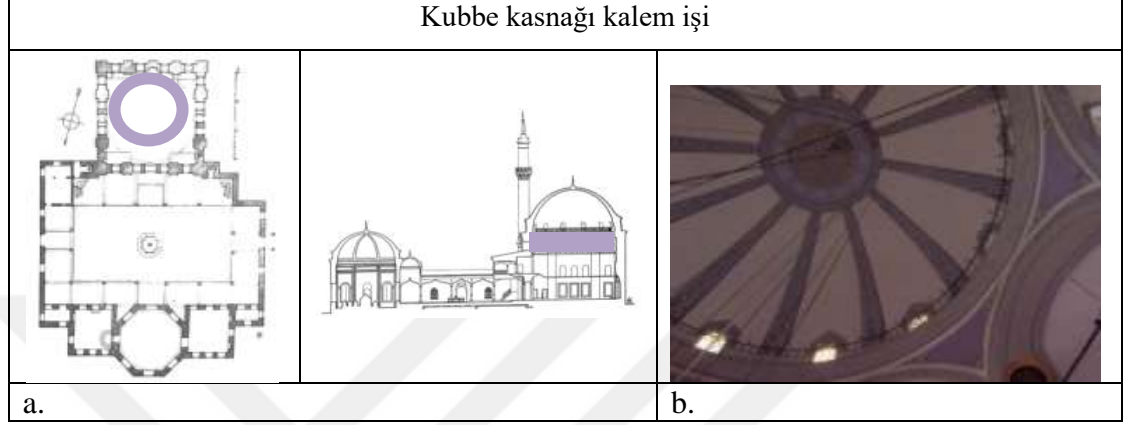
Emir Sultan Cami'nde kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır. Bu bölümde sıva kalem işi tekniği ile kalem işi tekniği ile mermer görüntüsü kazandırılmıştır.

Şekil 4. 2. a. Emir Sultan Cami tromplarının plan kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami Tromp bölümünde kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

Kasnak

Bursa Emir Sultan Cami'nde kubbe kasnağı tromplar tarafından taşınmaktadır. Silindir kasnağa geçmeden önce Türk üçgenleri ile bezeli bir kasnak yer almaktadır. Yapının kubbe kasnağında sıva üzeri kalem işi tekniği uygulanmıştır (Şekil 4. 3).

Şekil 4. 3.a. Emir Sultan Cami kubbe kasnağının plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami kubbe kasnağında kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

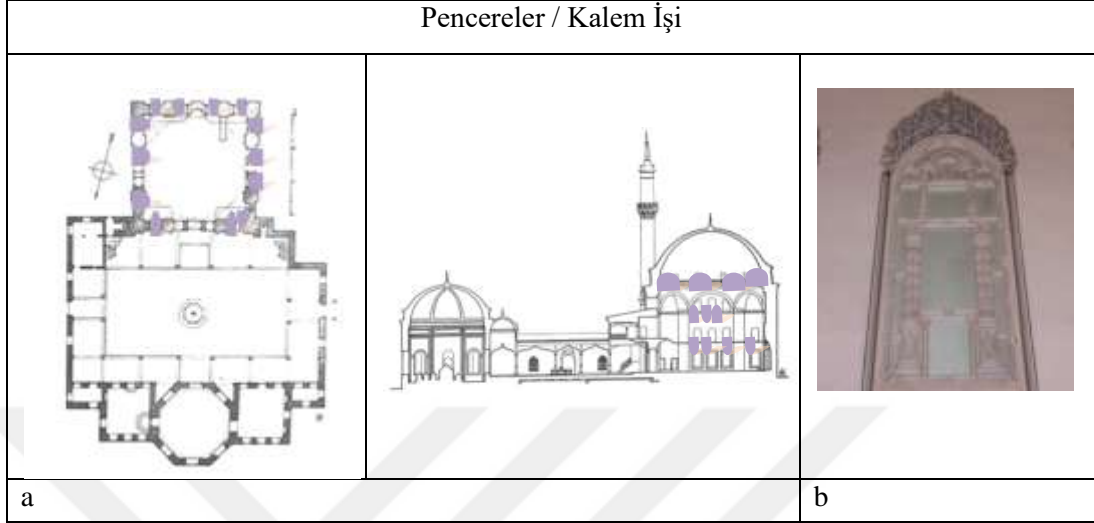
4.1.3. Taşıyıcı Elemanlar

Kemer, Paye, Sütun: Emir Sultan Cami'nde beden duvarlarında yer alan kemerler payeler ile taşınmaktadır. Avlu bölümündeki kaş kemerler ise Marmara mermerinden inşa edilmiş olan sütunlarla taşınmaktadır. Ayrıca avlunun her iki yönde yer alan girişlerinden batı kapısı yalancı kaş kemerli, doğu girişi ise Ampir üslubunda ahşap ile kaplı yuvarlak kemerlidir. Ayrıca kadınlar mahfilinin duvarında geniş bir kemer açıklığı yer almaktadır. Bu kısım ile tromp kemerleri ve avluda yer alan yarısı duvara gömülü olan pilastrlar kalem işi ile bezelidir.

4.1.4. Pencere

Bursa Emir Sultan Cami'nin harim bölümünde toplam elli iki adet pencere bulunmaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kademe pencerelerin üzerine rûmîli motiflerle bezemeli alınlıklar yerleştirilmiştir (Başer 2014b.) Aynı pencere grubunun revzenlerinde alçı bezeme kullanılmıştır. Alt kat pencereleri dikdörtgen planlı olup

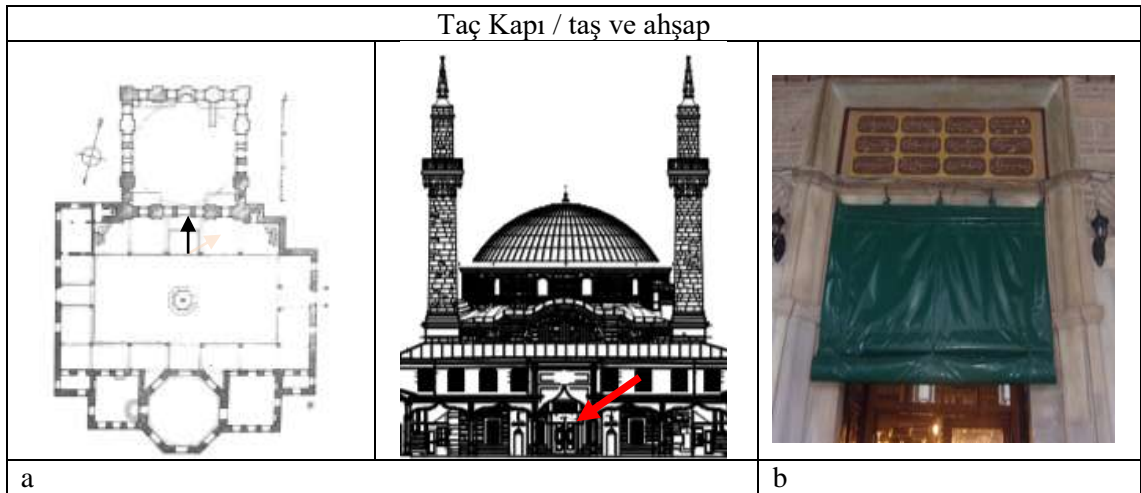
ahşap kapalıdır, bu bölümde herhangi bir bezeme uygulanmamış olup sade bırakılmıştır (Şekil 4. 4).

Şekil 4. 4. a. Emir Sultan Cami pencerelerinin plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Bursa Emir Sultan pencerelerde kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.5. Taç Kapılar

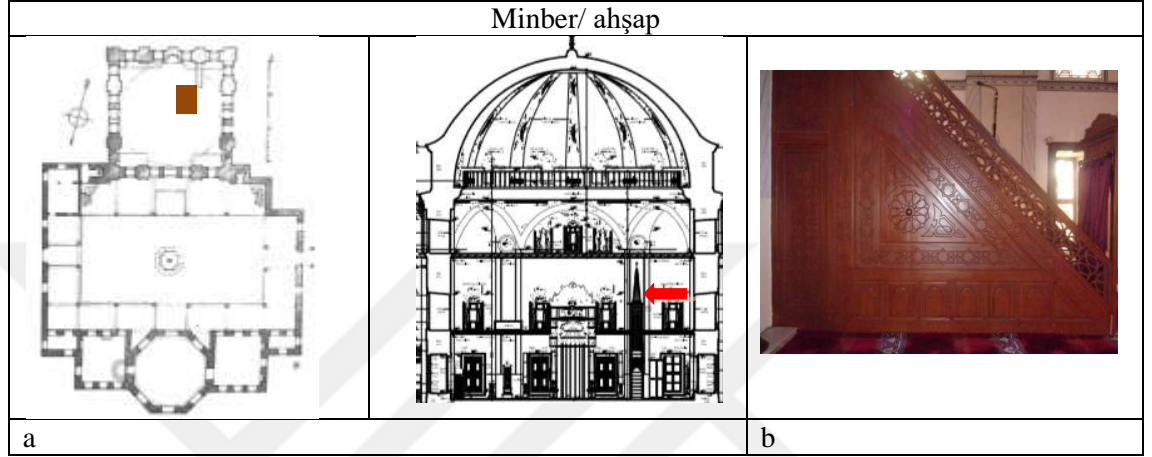
Bursa Emir Sultan Cami'nin kuzey cephesinde Bursa mermerinden inşa edilmiş sade bir taç kapı yer almaktadır. Kapının alınlığında kasetli bölmeler içerisinde yer alan ve çiçek motifleri ile bezeli bir kitabe yer almaktadır. Ahşap kapı kanatları orijinaldir (Başer 2014 b.) (Şekil 4. 5).

Şekil 4. 5.a. Emir Sultan Cami taç kapısının plan ve cephe üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami Taç kapısı taş malzeme (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.6. Minber

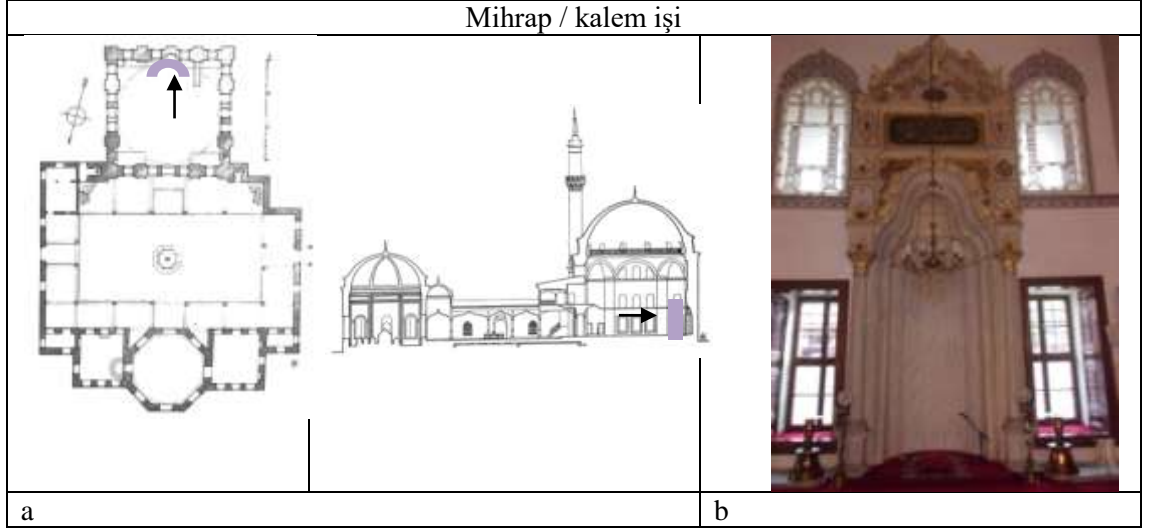
Emir Sultan Cami'nde ahşap malzemeden inşa edilmiş orijinal olmayan bir minber bulunmaktadır (Başer 2014a). Yapı üzerinde on iki kollu yıldız ve beş kollu yıldızlardan oluşan bezemeler mevcuttur (Şekil 4. 6).

Şekil 4. 6.a. Emir Sultan Cami minberinin plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami minberi ahşap malzeme (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.7. Mihrap

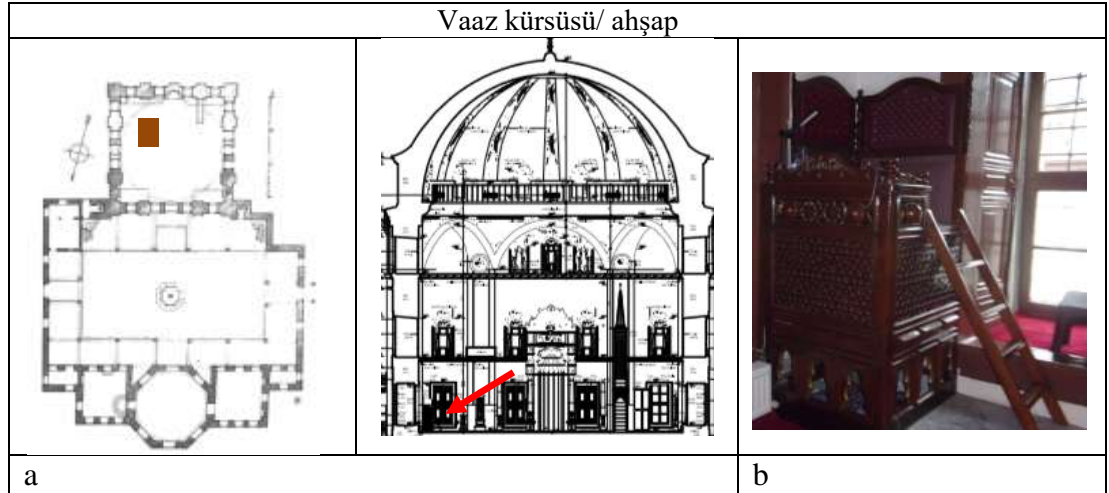
Yapının güney cephesinde kalem işi bezemeli bir mihrap bulunmaktadır. 17. yüzyılın başlarında İznik çinileri ile kaplı olan mihrap günümüzde kalem işi mermer efekti verilerek bezenmiştir. Mihrabın iki yanında sütunlar bulunmaktadır. Alınlık kısmında altın yıldız ile kaplı akantus yaprakları bulunmaktadır (Şekil 4. 7).

Şekil 4. 7. a. Emir Sultan Cami minberinin plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami minberi kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.8.Vaaz Kürsüsü

Bursa Emir Sultan Cami'nde mihrabın solunda ahşap malzemeden inşa edilmiş bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Yapı içerisinde yer alan vaaz kürsüsü orijinal olmayıp yakın tarihlidir (Başer 2014 a.) (Şekil 4. 8)

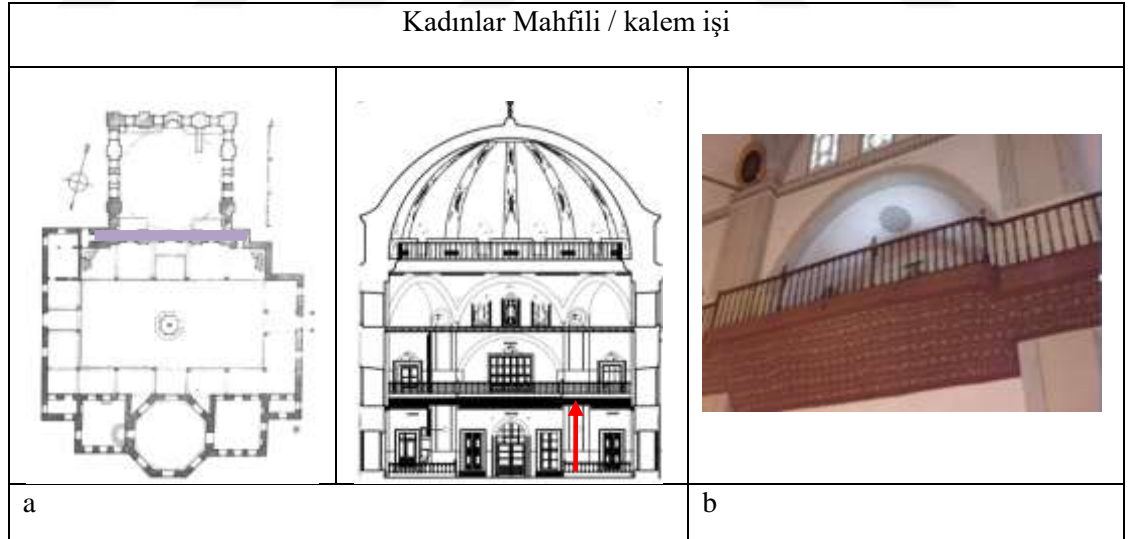

Şekil 4. 8. a. Emir Sultan Cami vaaz kürsüsünün plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Bursa Emir Sultan Cami vaaz kürsüsü ahşap bezeme tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.9. Mahfil: Kadınlar Mahfili, Hünkâr Mahfili, Müezzin Mahfili

Bursa Emir Sultan Cami'nde yapının üst kısmında bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Bu bölüm sıva üzeri kalem işi tekniği ve ahşâ üzeri kalem işi tekniği ile yapılmış olan bezemeler bulunmaktadır. Harim bölümünün kuzey tarafında sağda ve solda bir adet müezzin mahfili bulunmaktadır. Bu bölümde her hangi bir bezeme bulunmamaktadır. Yapıda hünkâr mahfili bulunmamaktadır.

Kadınlar Mahfili, Emir Sultan Cami'sinde kadınlar mahfili, son cemaat mekânının üst kısmında yer alan yer alır. Avluya ve harim bölümüne bakan pencerelere sahiptir. Ayrıca taç kapının üzerinde balkon şeklinde tasarlanmış bir bölüm ve harim kısmına bakan bir galeri katı bulunmaktadır. Bu bölümde kalem işi tekniği ile dönemin özelliklerine uygun olan motifler işlenmiştir. Ayrıca bu kısımda yer alan bir kemer karnında sıva üzeri kalem işi tekniği ile rumî motifleri uygulanmıştır. Son cemaat yerinin üzerinde yer alan kısımda ise sıva üstü kalem işi tekniği ile rumî motifleri işlenmiştir. Yapıda, hünkâr mahfili bulunmamaktadır (Şekil 4. 9).

Şekil 4. 9.a. Emir Sultan cami kadınlar mahfilimin plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami kadınlar mahfili (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.10. Revaklı Avlu

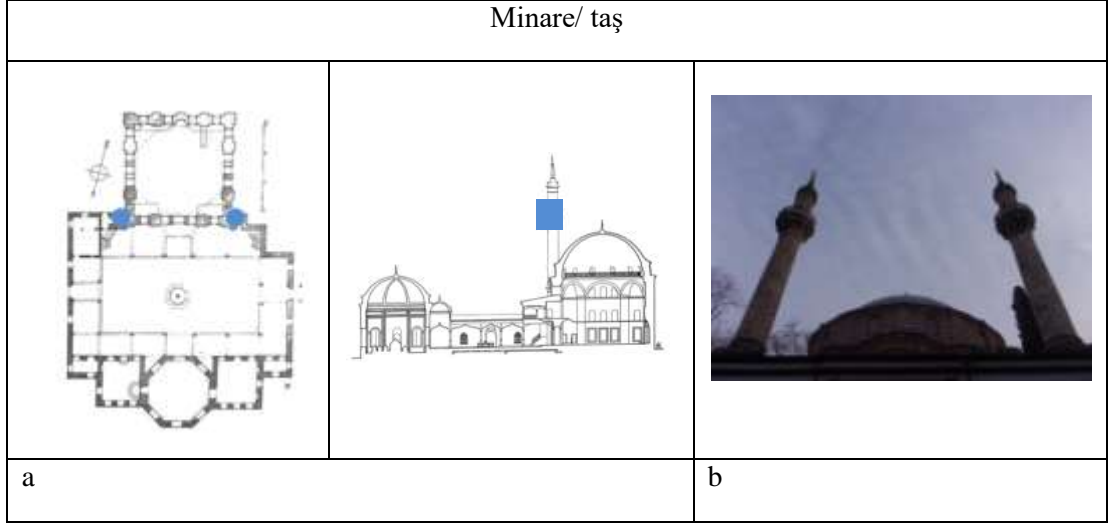
Emir Sultan Cami'nin dikdörtgen planlı bir avlusu mevcuttur. Orta kısımda bir şadırvan havuzu yer almaktadır. Doğu ve batı yönünden iki adet girişi bulunan avlunun etrafındaki revak bölümü tonoz örtülüdür. Revak tonozlarının tamamı kalem işi ile bezelidir. Bu bölümdeki kalem bezeme 1980'li yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında yapılan raspa çalışması ile orijinal haline getirilmiştir (Başer 2014a). Revaklı avlunun etrafındaki yağlı boyalı kaş kemerler mermer sütunlar ile taşınmaktadır (Şekil 4. 10).

Şekil 4. 10. a. Emir Sultan Cami revaklı avlusunun plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan Cami revaklı avlu kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

4.1.11. Minare

Cami'nin kuzey cephesinin sağ ve sol tarafında birer adet minare yer almaktadır. Minare tamamen kesme taştan inşa edilmiştir, şerefe korkulukları Marmara mermerinden inşa edilmiştir (Başer 2014). 1980 yılında yapılan restorasyon çalışmasında şerefe korkuluklarının altındaki sarkıtlar beton harcı ile inşa edilmiştir (Turgut 2014) (Şekil 4. 11).

Şekil 4. 11. a. Emir Sultan Cami minaresinin plan ve kesit üzerinde gösterimi (Gabriel 2010) b. Emir Sultan minaresinde taş malzeme tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

4.2. Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Malzeme ve Teknik Açısından İncelenmesi

Bu bölümde Bursa Emir Sultan Cami'nin bezemeleri kullanılan malzeme ve teknik açısından incelenmiştir. Kullanılan malzeme ve teknik, alçı, ahşap, taş ve kalem işi olarak gruplandırılmıştır.

4.2.1. Alçı Bezeme ve Teknikleri

Emir Sultan Cami'nde alçı bezeme iç kısımdaki üst kademe pencerelerinin revzenlerinde kullanılmıştır (Şekil 4. 12)

Şekil 4. 12. Bursa Emir Sultan Cami duvarlardaki ve kubbe kasnağındaki pencere revzenleri alçı malzeme (Gök arşivi) 07.12.2017

4.2.2. Ahşap Bezeme ve Teknikleri

Bursa Emir Sultan Cami'nde ahşap malzemenin kullanıldığı alanlar şu şekilde sıralanabilir: Taç kapı kanatlarında, avluya giriş kapılarında, alt kat pencere kanatlarında, dış cephede yer alan pencerelerin lentolarında, sövelerinde ve kemerlerinde, revaklı avludaki kaş kemerlerde avluda yer alan odaların kapılarında, türbe kapısı, ve minare kapısında yan bahçede yer alan abdest havuzunun kemerlerinde ve sütunlarında, kadınlar mahfilinde, minber ve vaaz kürsüsünde kullanılmıştır. ahşap malzeme kullanımı mevcuttur. Şekil 4. 13'de kapı kanatları, lento ve sövelerde ahşap malzeme uygulaması görülmektedir.

		
Emir Sultan Cami doğu kapısı 07.12.2017	Emir Sultan Cami taç kapı kanadı 26.06.2018	Kütüphane kapısı 26.06.2018
		
İç kapı 07.12.2018	Minare kapısı 07.12.2018	

Şekil 4. 13. Bursa Emir Sultan Cami kapılarda ahşap malzeme kullanımı (Gök arşivi)

Bu alanlar içerisinde kadınlar mahfili, minber ve vaaz kürsüsü ile dış cephede yer alan pencere kemerlerinin kilit taşı kısımlarında bezemeye yer verilmiştir. Kadınlar mahfilinin alt bölümlerinde ahşap üzeri kalem işi tekniği, minberin yan aynalıklarında ve girişinde yer alan bitkisel bezemeli kısım ile vaaz kürsüsünde oyma tekniği, minberin giriş kısmında yer alan kitabede eğri kesim tekniği uygulanmıştır (Şekil 4. 60). Pencere ve kapı kanatlarında, lento ve sövelerde, müezzin mahfilinde, revak kemerlerinde ve yan bahçedeki abdest havuzunun ahşap kısımlarında bezemeye yer verilmemiştir.

Yapıda pencere lento ve sövelerinde ahşap malzeme uygulaması görülmektedir (Şekil 4.14)

Şekil 4. 14.Bursa Emir Sultan Cami pencerelerde ahşap malzeme kullanımı (Gök arşivi) 07.12.2017

Yapının taşıyıcı elemanlarından avluda yer alan taş kemerler ve yan bahçede yer alan abdest havuzu sütunlarında ahşap malzeme uygulaması görülmektedir(Şekil 4. 15)

Şekil 4. 15. Bursa Emir Sultan Cami Taşıyıcı elemanlarda ahşap malzeme kullanımı (Gök arşivi) 07.12.2017

Bursa Emir Sultan Cami'nde kadınlar mahfili ve müezzin mahfili olmak üzere iki çeşit mahfil bulunmaktadır. Bu bölümlerde ahşap malzeme uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 16)

Şekil 4. 16. Bursa Emir Sultan Cami Kadınlar mahfili ve müezzin mahfilinde ahşap malzeme kullanımı (Gök arşivi) 07.12.2017

4.2.3. Taş Bezeme ve Teknikleri

Bursa Emir sultan Cami'nde taş malzeme minarede, Şekil 4. 18.'de gösterilen dış cephede yapının beden duvarlarında, taç kapıda ve avlu revakındaki sütunlarda kullanılmıştır. Sütunlarda renkli taş uygulaması dikkat çekmektedir.

Minare

Minarede şerefe korkuluklarında Marmara mermeri kullanılmıştır (Başer 2014a). Şerefe altındaki sarkıtlar 1980'li yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında beton harcına dönüştürülmüştür (Turgut 2014) (Şekil 4. 17)

Şekil 4. 17. Minarede taş malzeme (Gök arşivi) 09.02.2018

Yapının dış cephe duvarlarında taş ve tuğla malzeme uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 18) Revaklı avluda yer alan sütunlarda ise renkli taş uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 19).

Şekil 4. 18. Dış cephe taş malzeme (Gök arşivi) 07.12.2017

Revaklı Avlu

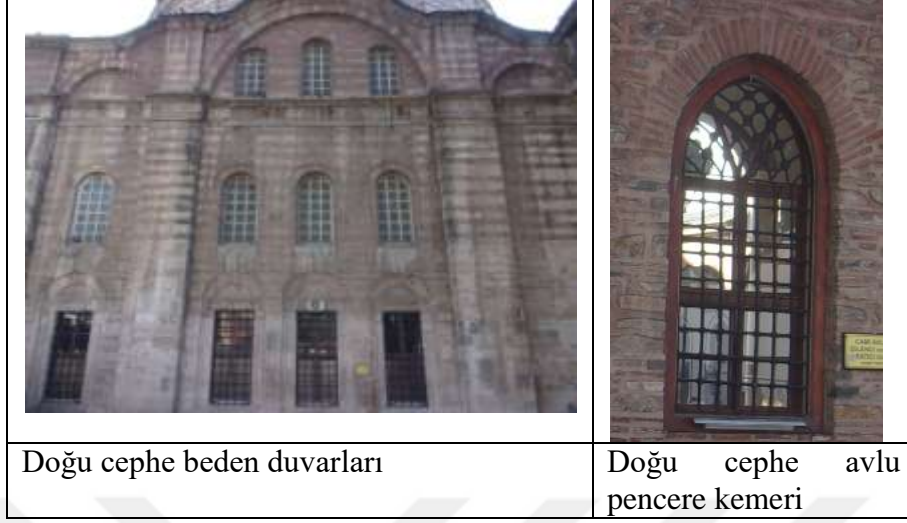

Şekil 4. 19. Bursa Emir Sultan Cami renkli taş uygulaması (Gök arşivi) 26.06.2018

4.2.4. Tuğla Bezeme ve Teknikleri

Bursa Emir Sultan Cami'nde tuğla malzeme yapının beden duvarlarında ve pencere kemerlerinde taş malzeme ile birlikte kullanılmıştır (Şekil 4. 20).

Cephe ve Pencereleler

Şekil 4. 20. Doğu cephe taş ve tuğla kullanımı (Gök arşivi) 07.12.2017

4.2.5. Kalem İşi Bezeme

Bursa Emir Sultan Cami'nde en fazla kullanılan teknik kalem işidir. Ağırlıklı olarak sıva üzeri kalem işi tekniği ve ahşap üzeri kalem işi tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Yapıda yer alan kalem işi bezemeler 1980'li yıllarda yapılan onarımlar sırasında özgün haline getirilmiştir (Başer 2014a) Yapıda kalem işi tekniğinin uygulandığı alanlar şöyle sıralanabilir:

Sıva üzeri kalem işi tekniği, Revaklı avludaki pilastrlar, (Şekil 4. 79) Şekil 4. 39'de görülen son cemaat yerindeki mihrap nişi alınlıkları, tonozlar (Şekil 4. 81), iç bölümde, duvarlar (Şekil 4. 29), pencere alınlıkları (Şekil 4. 42), mihrap (Şekil 4. 78), kubbe ve kubbeye geçiş bölümlerinde (Şekil 4. 27, Şekil 4. 80.) ve kadınlar mahfilinin duvarlarında kullanılmıştır (Şekil 4. 32).

Ahşap üzeri kalem işi tekniği, Kadınlar mahfilinin avluya ve harime bakan balkon kısımlarının altında kullanılmıştır (Şekil 4. 25).

4.3. Emir Sultan Cami'nde Bezemenin Motif Özellikleri Açısından İncelenmesi

Bu bölümde Bursa Emir Sultan Cami'nin bezemelerinde kullanılan motifler, bitkisel, geometrik, yazı ve diğer başlıkları altında dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Her grupta yer alan motifler öncelikle fotoğraf üzerinde gösterilmiştir. Fotoğrafların yanına Vakıflar arşivinden elde edilen aynı motife ait olan çizimler eklenmiştir. Daha sonra motifin yapı içerisindeki konumu fotoğraf üzerinde gösterilmiştir. Ayrıca 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde kullanılan motifler içerisinde Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılanlar bu bölümde tanıtılmıştır ve bu motiflerin sembolik anlamlarına bu bölümde değinilmiştir.

4.3.1. Bitkisel Motifler

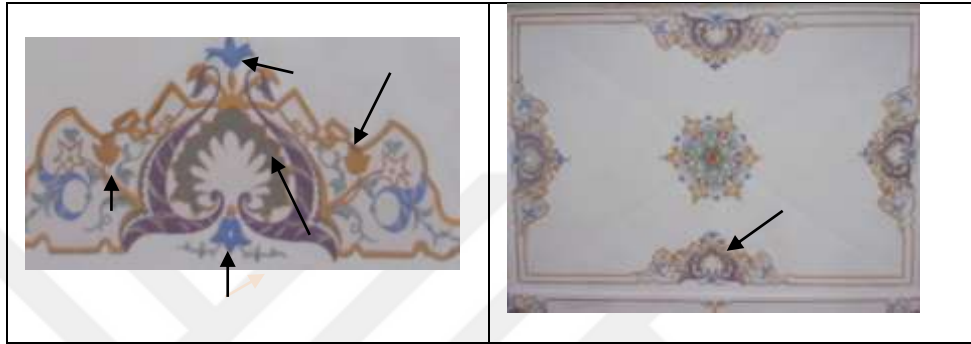
Bursa Emir bitkisel motifler çoğunlukla ahşap malzeme ile kullanılmıştır. Teknik açıdan ahşap üzeri oyma tekniği, ahşap üzeri kalem işi tekniği ve sıva üzeri kalem işi tekniği ile uygulandığı görülmektedir. Kullanılan motifler: Palmet, çiçek ve yaprak motifi, penç, akantus ve rûmi motifi kullanılmıştır.

Palmet, İslâm sanatlarında yoğun olarak kullanılan palmet motifinin Ayrıca Geç dönem Osmanlı yapılarında stilize edilerek kullanılması yaygın olarak görülmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İstanbul Nusretiye Cami'sinin kubbe ve hünkâr kasrında yer alan sıva üzeri kalem işi tekniği uygulanan bezemelerinde stilize palmet motiflerini görmek mümkündür (Hatipoğlu 2007).

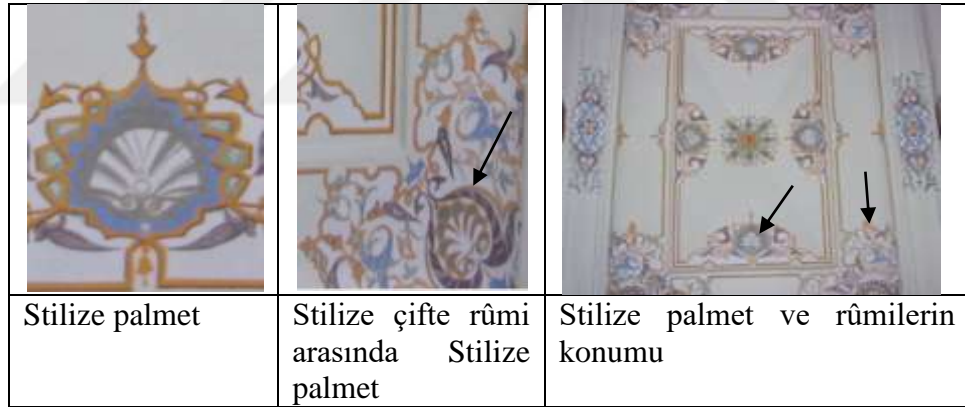
Bursa Emir Sultan Cami'nde palmet motifi Şekil 4. 21, Şekil 4. 22 ve Şekil 4. 23Şekil 4. 27'de gösterilen revak tonozunda yer alan kalem işi bezemelerin içinde, pencerelerin üzerinde yer alan bitkisel dolguluların içinde rûmi motifi ile birlikte kullanılmıştır. Kubbede yer alan kalem işi bezemelerin arasında ise stilize edilerek kullanılmıştır (Şekil 4. 42).

Şekil 4. 21. Revak tonozunda palmet motifi ve konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 22. Revak tonozunda palmet motifi ve konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

Şekil 4. 23. Revak tonozunda stilize palmet ve rûmi motifleri ve motiflerin konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

Çiçek ve Yaprak Motifi, Geç Dönem Osmanlı yapılarında yoğun olarak kullanılan çiçek ve yaprak motifi Bursa Emir Sultan Cami'nde bazı alanlarda tek kullanılırken bazı alanlarda bir arada kullanılmıştır. Çiçek motifi kadınlar mahfilinin alt bölümleri ile kemer bölümünde, taç kapının üzerinde yer alan kitabede ve kubbede kullanılmıştır (Şekil 4. 25, Şekil 4. 26). Yapı içerisinde duvarlarda yer alan bordürlerde yaprak motifinin tek başına kullanıldığı görülmektedir. Bunların dışında yan bahçede mermer malzeme üzerine yazılı olan kitabenin yanlarında vazo içinde çiçekler ve alt kısmında

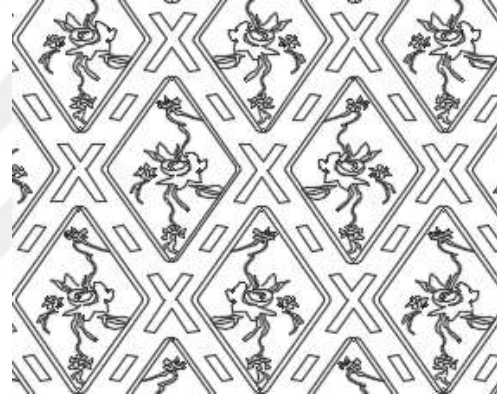
ise gülçeler kullanılmıştır.(Şekil 4. 31). Vazo içerisinde çiçek ya da meyve betimlemesi batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının yoğun olarak kullanılan uygulamalarındadır. Örneğin Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed'in meyve odasında yer alan motifler örnek olarak gösterilebilir (bkz. Şekil 2. 35). Ancak gülçeler daha çok erken dönem yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Sembolik olarak vazo, içinde bir hazineyi saklayan bir kaptır. Hz. Musa Peygamber'in amblemlerinden biri olarak görülür. Ayrıca anne rahmi ile özdeşleştirildiğinden dolayı yakılan ölülerin külleri vazo içerisinde saklanır. Bu kutsallığından dolayı Yunan resim sanatında sıklıkla kullanılmıştır (Ersoy 1990).

Kadınlar mahfili

a.

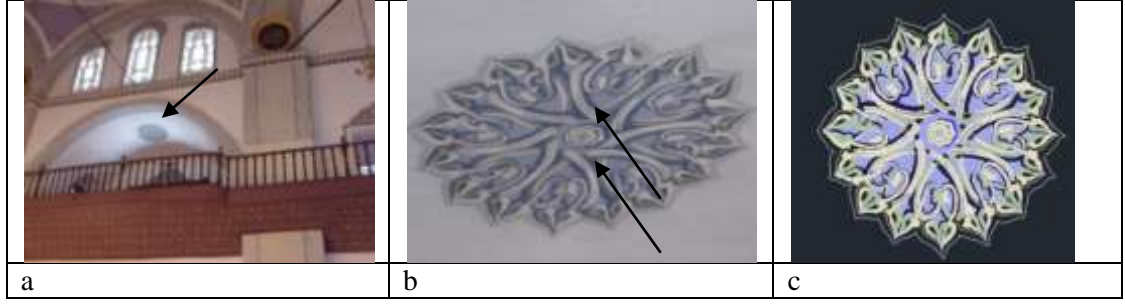

b.

Şekil 4. 24. a. Kadınlar mahfili çiçek bezeme ayrıntısı (Gök arşivi) 07.12.2017 b. Kadınlar mahfili çiçek bezeme çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

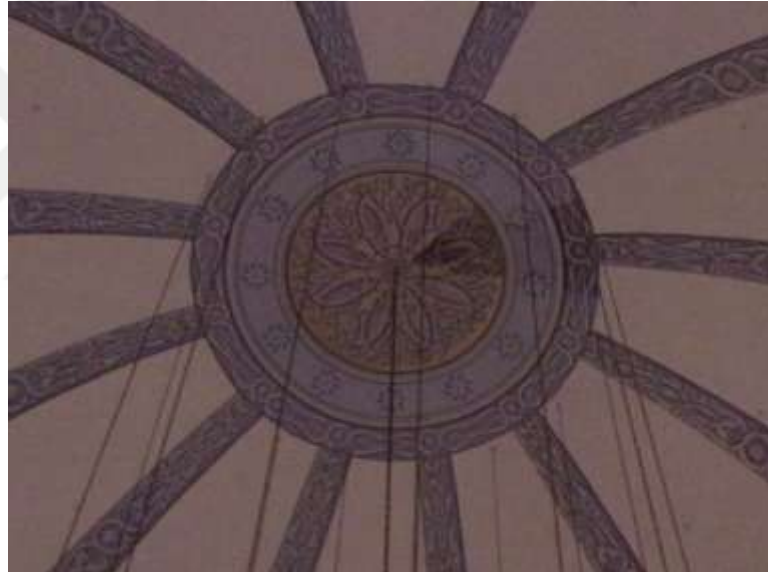

Şekil 4. 25. Kadınlar mahfili ahşap üzeri kalem işi bezeme çiçek motifi konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

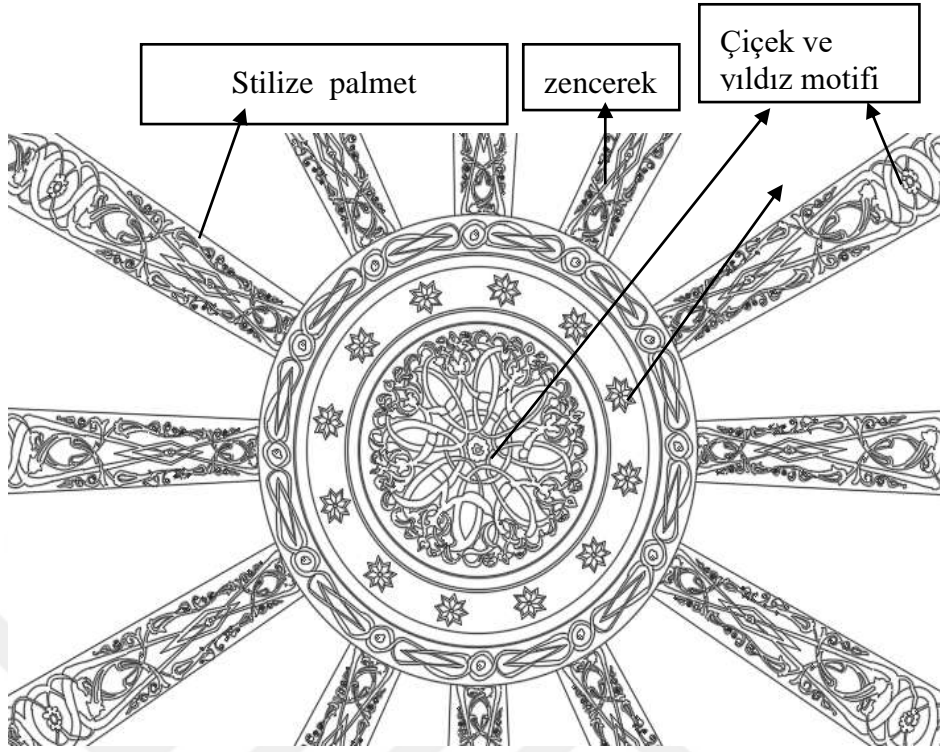

Şekil 4. 26. a. Kadınlar mahfilindeki kemer karnında çiçek ve rûmi motifi 26.06.2018 b. Kadınlar mahfili çiçek ve rûmi motifi ayrıntısı (Gök arşivi) 07.12.2017 c. Kadınlar mahfili çiçek ve rûmi motifi ayrıntısı çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Bursa Emir Sultan Cami’inde örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır. Bu bölümde sıva üzeri kalem işi tekniği ile bitkisel ve geometrik motifler uygulanmıştır (Şekil 4. 27).

Şekil 4. 27. Kubbede çiçek motifi (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 28. Kubbede çiçek, yıldız, zencerek ve stilize palmet motifi (Vakıflar arşivi 2015)

Yapının iç kısımlarında yer alan bordürlerde yaprak motifinin tek başına uygulandığı görülmektedir (Şekil 4. 29, 4. 30).

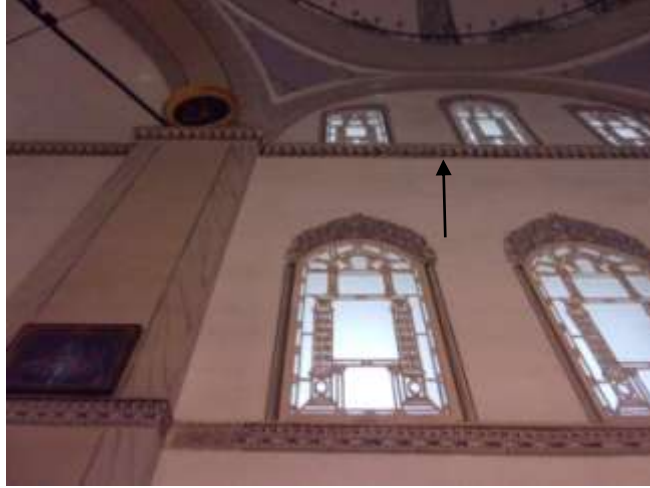

a

b

Şekil 4. 29.a. İç mekândaki bordürlerde yaprak motifi, (Gök arşivi) 09.02.2018 b. bordürlerde yaprak motifi çizimi (Vakıflar 2015).

Şekil 4. 30. İç mekânda yer alan bordürde yaprak motifi (Gök arşivi) 09.02.2018

Doğu tarafında yer alan bahçede mermer levha üzerinde talik hat ile yazılmış Sultan Abdülmecid dönemine ait olan ve yarım bırakılmış bir onarım kitabesi ile bitkisel bezeme yer almaktadır (Şekil 4. 31).

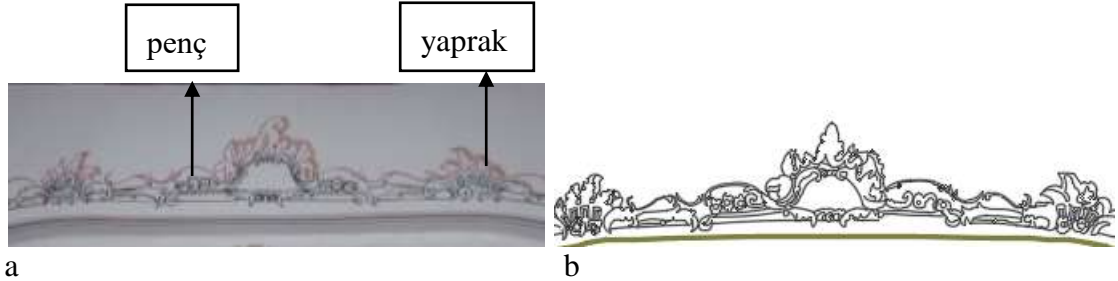
Şekil 4. 31. Yan bahçede yer alan bitkisel bezeme ve yazı (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 31’de görülen talik hat ile yazılmış olan kitabenin açıklaması şöyledir:

“ Zamanın cihanı bu türbeyi yaptırdı Emir Sultan’a yeni bir mekân. Ne olur Pak ruhunu şâd eyle. Anarak Zamanın cihanı bu türbeyi ihya eyledi. Daima ziyaret eylesin melekler ve kutsiler bu yapıyı. Çünkü; Bu türbeyi cennet kasrı gibi güzel yaptırdı. Penceresinin süsü yaptı zîbî revzen ile Ziver cevherin tarihini. Pak, temiz ve yüce yaptı cihan hakanı... H. 1261- M. 1844”. (Kaptan 2017a).

Penç Motifi, Penç motifi, Osmanlı mimarisinde erken devirlerden itibaren yoğun olarak kullanılmıştır. Bursa Emir Cami’inde penç motifinin beş ve altı yapraklı olan türleri

Barok tarzı yaprak motifleri ile birlikte kullanılmıştır. Yapıda, kadınlar mahfilinin duvarlarında ve taç kapı üzerindeki kitabede kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4. 32, Şekil 4. 57).

Şekil 4. 32. a. Kadınlar mahfili duvar bölümü penç ve yaprak motifi (Gök arşivi) 07.12.2017, b. penç ve yaprak motifi çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 33. Kadınlar mahfili duvar bölümü bitkisel bezemenin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Akantus Motifi, Akantus bitkisi ilkçağdan itibaren birçok medeniyetin sanatında yoğun olarak kullanılmış bir bitkidir. Korent ve kompozit sütun başlıklarında sıklıkla karşımıza çıkan bu bitki, özellikle Akdeniz çevresinin sanatında, rozet, yaprak, kıvrım gibi şekillerde kullanılmaktadır. Geç antik sanatın yanı sıra Barok sanatta sıklıkla kullanılmıştır. Ülkemizde bu bitkiye kenger yaprağı denilmektedir (Demiriz 1984).

Sembolik olarak: Yaprakları bilgelik ve güzel sanatları sembolize ederken, dikenleri, yaşam engellerini aşmayı sembolize eder. Eski bir mezar motifi olan akantus ölümsüzlükle de eşleştirilir (Wilkinson 2009).

Bursa Emir Sultan en fazla kullanılan bitkisel motif akantusdur. Yapının Kimi yerlerinde tek kullanıldığı gibi kimi yerlerinde rûmi motifi ile birlikte kullanılmıştır.

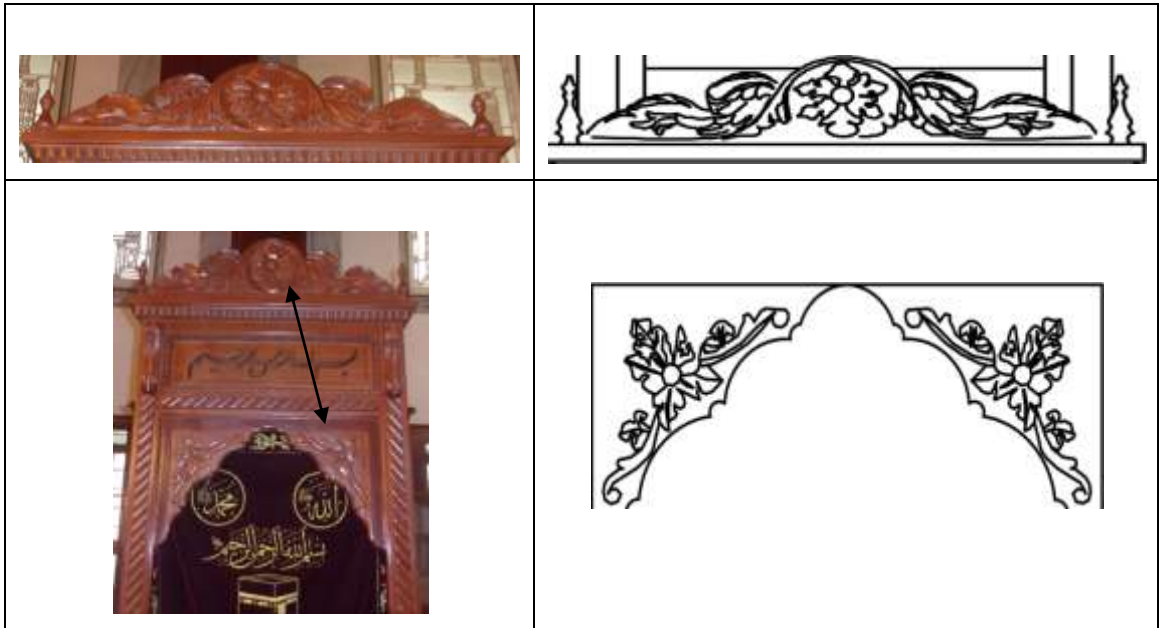
Bursa Emir Sultan Cami'nde, akantus motifi ahşap ve kalem işi tekniği ile kullanılmıştır. Yapıda, son cemaat yerindeki mihrap nişlerinin alınlıklarında, minber alınlığı, minber girişi, mihrap alınlığı, kubbe kasmağı üzerinde yer alan üçgenlerin köşelerinde, kadınlar mahfilinin duvarlarında yer alan kalem işi bezemelerde kullanılmıştır.

Son Cemaat yerinde iki adet mihrap nişi bulunmaktadır. Bu nişlerin üzerinde sıva üzeri kalem işi tekniği ile bitkisel bezemeler uygulanmıştır (Şekil 4. 34).

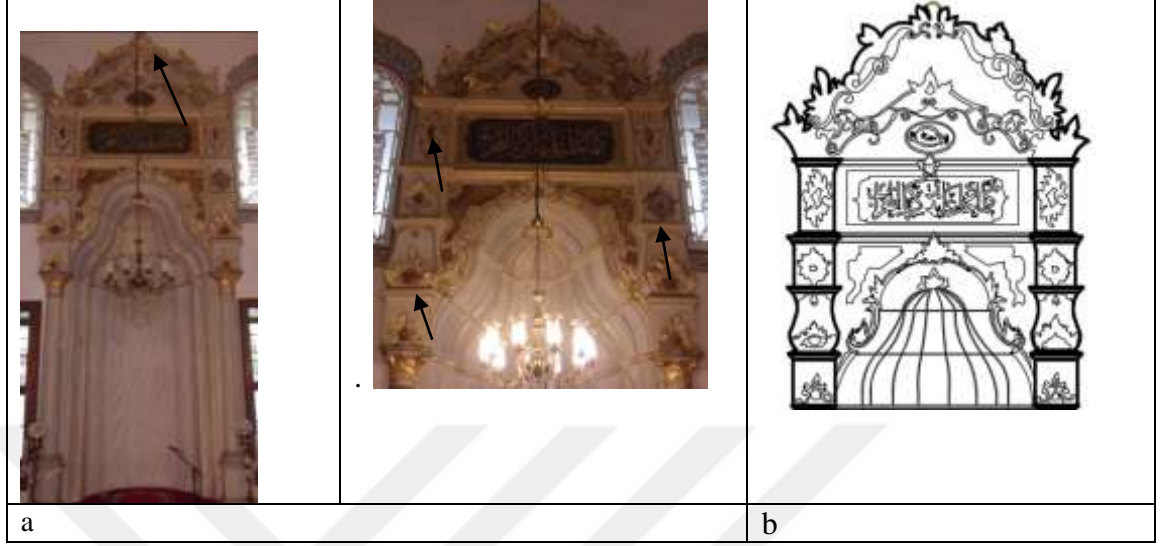
Şekil 4. 34. Son cemaat yeri mihrap nişi alınlığı akantus motifi ve çizimi (Gök arşivi) 07.12.2017

Minber alınlığı ve girişinde ahşap oyma tekniği ile akantus motifi uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 35, Şekil 4. 35).

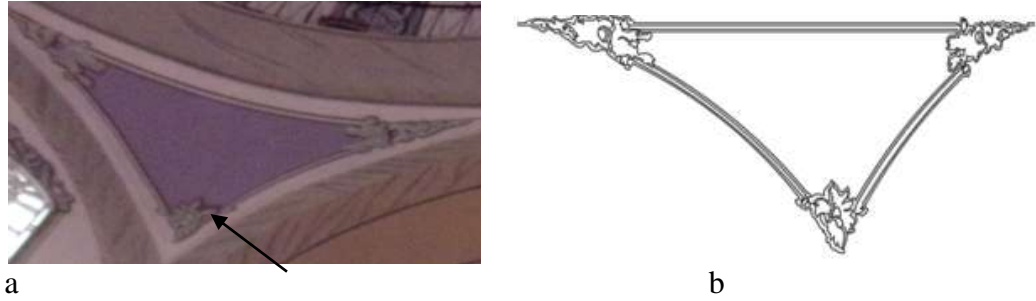
Şekil 4. 35. Rozet şeklinde akantus ve yaprak motifinin konumu ve çizimi (Gök arşivi) 07.12.2017 (Vakıflar arşivi 2015)

Akantus motifi yapının mihrap nişi alınlığında yazı ve rûmi motifleri ile uygulanmıştır (Şekil 4. 36).

Şekil 4. 36. a. Mihrap alınlığında akantus motifi (Gök arşivi) 07.12.2017 b. çizimi (Vakıflar arşivi 2010)

Bursa Emir Sultan Cami birinci kademe kubbe kasağında üçgenler kuşağı uygulaması, akantus motifi ile birlikte görülmektedir (Şekil 4. 37).

Şekil 4. 37. a. Kubbe kasağında üçgenler kuşağı ve akantus motifi (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Akantus motifi çizim analizi, Sıva üzeri kalem işi tekniği çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 38. Kubbe kasnağında üçgenler kuşağı ve akantus motifinin konumu akantus motifi sıva üzeri kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

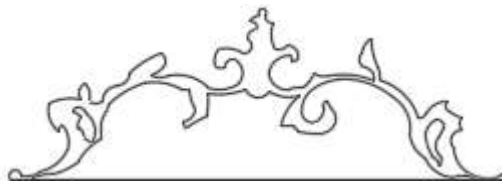
Rûmi Motifi, Osmanlı mimarisinde Erken dönemden itibaren oldukça yaygın olarak kullanılan rûmi motifi, Geç dönemde stilize edilerek ve palmet ya da akantus motifleri ile birlikte kullanılmıştır. İstanbul'da 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Keçecizâde Fuat Paşa Cami ile Aksaray Valide Cami'nin kalem işi bezemelerinde stilize edilerek kullanılmış olan rûmi ve palmet bezemeleri görülmektedir (Hatipoğlu 2007).

Bursa Emir Sultan Cami'nde en çok kullanılan bitkisel motiflerden bir de rûmi motifidir. Bazı bölümlerde tek başına kullanılırken bazı bölümlerde akantus motifi ile birlikte kullanılmıştır. Yapıda görüldüğü yerler şöyledir: Son cemaat yerinde mihrap nişi alınlıklarında, revaklı avluda yer alan tonozlardaki kalem işi bezemelerde, pencere alınlıklarında, kadınlar mahfilinin duvarlarında yer alan kalem işi bezemelerde, kadınlar mahfilinde yer alan kemer karnında ve vaaz kürsüsünde kullanılmıştır (Şekil 4. 39, Şekil 4. 41, Şekil 4. 44, Şekil 4. 49).

Son Cemaat Yeri, mihrap nişi alınlığında rûmi motifi uygulaması (Şekil 4. 39)

a

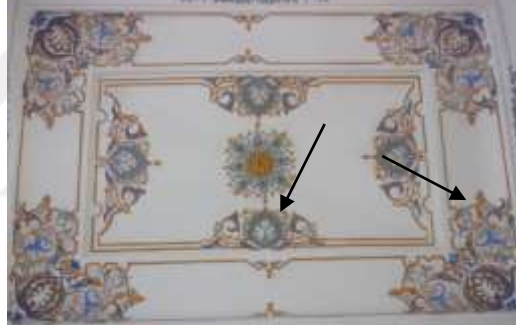
b

Şekil 4. 39. a. Son cemaat yeri mihrap nişi alınlığındaki rûmi motifi b.Rûmi motifi çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

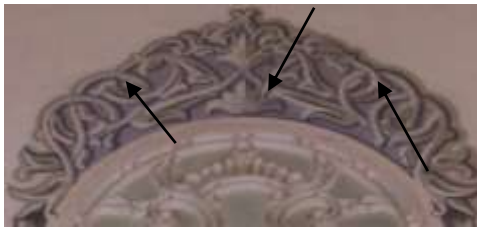
Şekil 4. 40. Son cemaat yeri mihrap nişinde rûmi motifinin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Revaklı Avlu bölümünde üst örtü sistemi olarak kullanılan tonozlarda sıva üzeri kalem işi tekniği ile rûmi motifi uygulaması (Şekil 4. 41).

Şekil 4. 41. Revaklıda avluda rûmi motifi (Gök arşivi) 07.12.2017

Pencere Alınlıklarında sıva üzeri kalem işi rûmi motifi uygulaması (Şekil 4. 42)

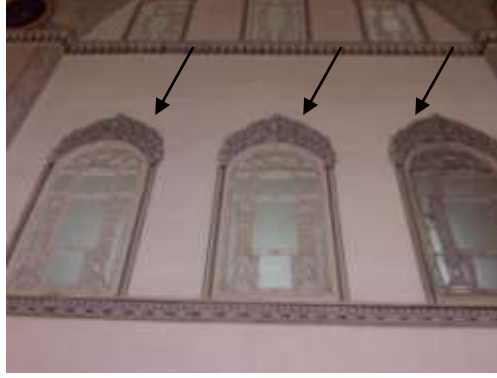

a

b

Şekil 4. 42. a.Pencere alınlığında rûmi ve palmet motifi (Gök arşivi) 07. 12. 2017 b. Pencere alınlığında rûmi ve palmet motifi çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 43. Pencere alınlığında rûmi motifinin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Kadınlar mahfilinin duvarlarında yer alan bezemelerde bitkisel bezemler arasında rûmi motifi uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 44, Şekil 4. 45).

a

b

Şekil 4. 44. a. Kadınlar mahfilinin duvarlarında rûmi motifi (Gök arşivi) 07.12.2017

b. Kadınlar mahfilinin duvarlarında rûmi motifi çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 45. Kadınlar mahfilinin duvarlarında rûmi motifinin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

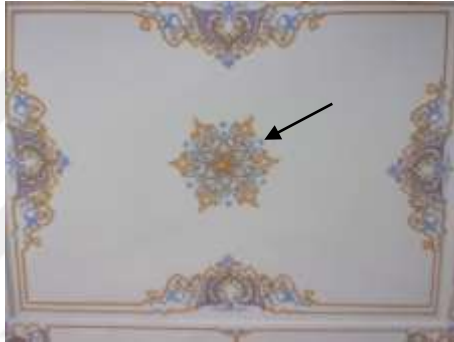
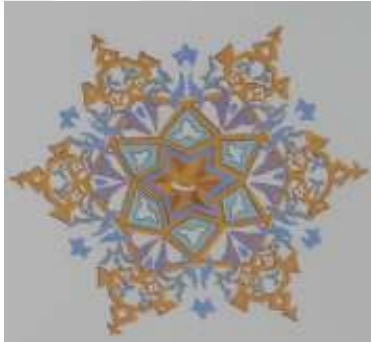
4.3.2. Geometrik Motifler

Bursa Emir Sultan Cami'nde geometrik motifler sıva üzeri kalem işi tekniği ve ahşap malzeme ile kullanılmıştır. Geometrik motiflerin kullanıldığı alanlar şöyledir: Revaklı avluda yer alan kalem işi bezemelerde, kubbe göbeğinde, vaaz kürsüsünde, minberin yan aynalıklarında ve korkuluklarında kullanılmıştır.

Yıldız Motifi ve Zencerek Motifi

Yıldız motifi, avlunun revak tonozlarında, kubbe göbeğinde, vaaz kürsüsünde, minberde kullanılmıştır. Zencerek motifi ise kubbede yer alan kalem işi bezemlerde ve minberin yan aynalıklarında kullanılmıştır (bkz. Şekil 4. 28, Şekil 4. 50). 19. yüzyıla tarihlenen İstanbul Zühdî Paşa Cami zencerek motifinin uygulandığı diğer bir dönem yapısıdır (Hatipoğlu 2007).

Yapının revak tonozların kullanılan örtü sistemi tonozdur. Bu bölümlerde sıva üzeri kalem işi tekniği ile geometrik motifler uygulanmıştır. Geometrik motiflerden yıldız motifinin uygulaması (Şekil 4. 46, Şekil 4. 47, Şekil 4. 48).

Şekil 4. 46. Revaklı avlu tonozunda altı kollu yıldız motifi ve konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

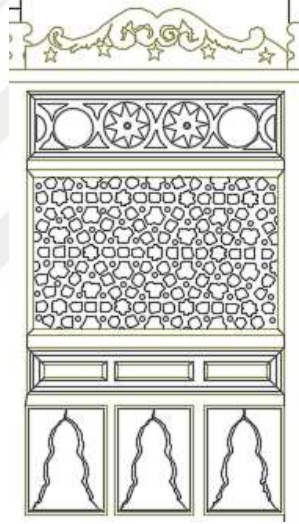

Şekil 4. 47. Revaklı avlu tonozunda yıldız motifi ve konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 48. Revaklı tonozunda on iki yıldız motifi ve konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

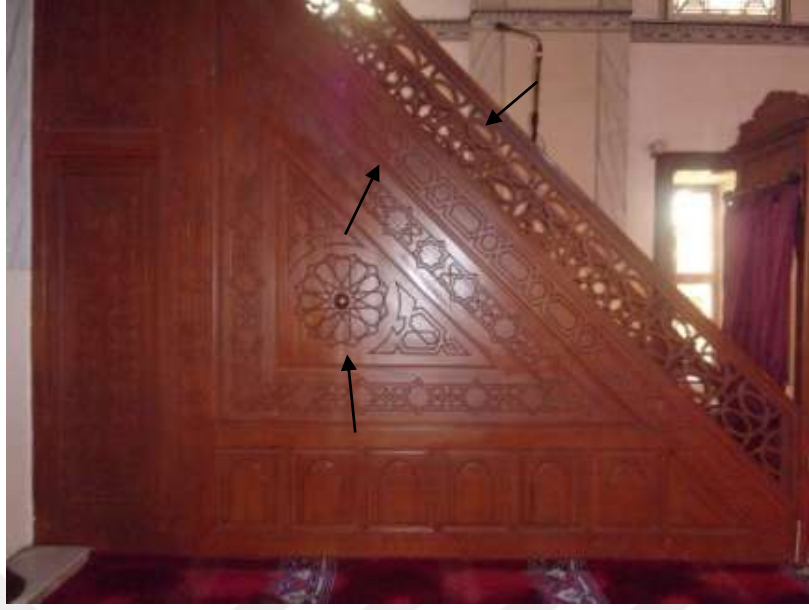
Bursa Emir Sultan Cami'nde yapının döneminden olmayan bir adet vaaz kürsüsü mevcuttur. Bu bölümde ahşap oyma tekniği uygulandığı görülmektedir (Şekil 4. 49).

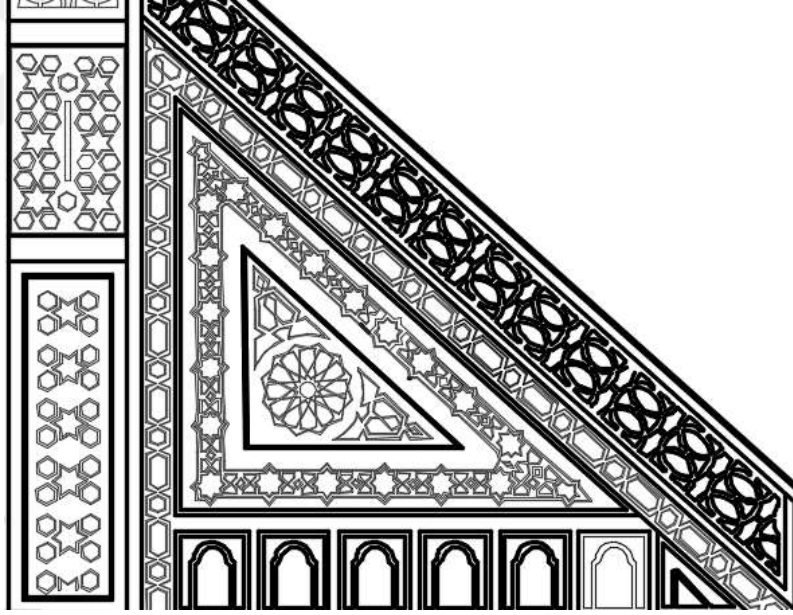
Şekil 4. 49. a. Vaaz kürsüsünde geometrik bezeme (Gök arşivi) 07.12.2017
b. Vaaz kürsüsünde geometrik bezemenin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Minber

Bursa Emir Sultan Cami'inde yakın tarihli bir adet minber bulunmaktadır. Bu bölümde ahşap oyma tekniği ile yıldız ve zencerek desenleri kullanılmıştır, kafes oyma tekniği ile korkulu korkuluklar inşa edilmiştir (Şekil 4. 50, Şekil 4. 51).

Şekil 4. 50. Minberin yan aynalığında sekiz kollu yıldız, on iki kollu yıldız motifi ile korkuluklarda geometrik bezeme (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 51. Minberde geometrik bezemenin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

4.3.3. Yazı

Bursa Emir Sultan Cami'nde yazı birçok alanda kullanılmıştır. Yapının doğu yönünde yer alan yan bahçenin duvarında (Şekil 4. 58) batı yönündeki avlu girişinde ve taç kapısının üzerinde 15. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen bir kitabe yer almaktadır. Ayrıca avlunun her iki kapısının iç kısmının üzerinde, son cemaat yerinde yer alan mihrap nişi

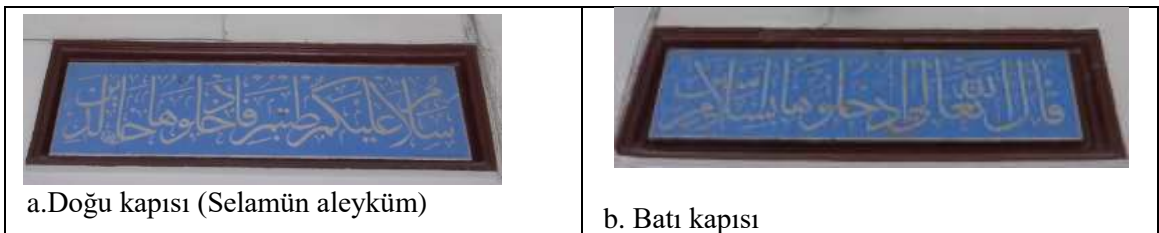
alınlıklarında, taç kapı alınlığında, harim bölümünde yer alan mihrap nişi alınlığında, minber alınlığında ve yapının iç duvarlarında tablo halinde kitabeler yer almaktadır. Bunların dışında yapının tromplarında, Allah, Muhammed, ve Dört Halifenin isimleri yazılmıştır.

Revaklı Avlu bölümünde giriş kapılarının üzerinde 19. ve 20. yüzyıla ait olan kitabeler bulunmaktadır (Şekil 4. 52, Şekil 4. 53).

Şekil 4. 52. Avlunun batı girişi üzerinde yer alan reyhani hat ile yazılmış olan kitabe 19. yüzyılın ilk çeyreği

Açıklaması: “Selâmun aleyküm ketebe rabbuküm alâ nefsihi’r-rahmete – Selâm size! Rabbiniz kendine, rahmet etmeyi yazdı” Enâm Sûresi 54. Âyet.

a.Doğu kapısı (Selamün aleyküm)

b. Batı kapısı

Şekil 4. 53. Avlunun giriş kapıları üzerinde yer alan sülüs hat ile yazılmış 20. yüzyıla ait kitabeler (iç kısım) (Gök arşivi) 26.06.2018

Açıklaması: a. “Selâmün aleyküm tıbtüm fe’dhulûhâ hâlidîn – Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete” Zümer Sûresi 73. Âyet.

b. “Kâle’llâhu ta’âlâ udhulûhâ bi-selâmin âminîn – Esenlikle, güvenle girin oraya” Hicr Sûresi 46. Âyet (Yavaş 2012).

Bursa Emir Sultan Cami’nin son cemaat yerinde bulunan mihrap nişlerinin alınlık kısmında bitkisel bezemenin yanı sıra talik hat ile yazı uygulaması mevcuttur (Şekil 4. 54, Şekil 4. 55, Şekil 4. 56).

a

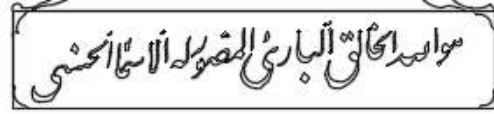

b

Şekil 4. 54. a. Son cemaat yerinin doğusunda yer alan mihrap nişi üzerindeki kitabebe. b.Son cemaat yerinin batı tarafında yer alan mihrap nişi üzerindeki kitabe (Gök arşivi) 07.12.0217

a

b

Şekil 4. 55. Son cemaat yerinin doğusunda yer alan mihrap nişi üzerindeki kitabenin çizimi, b. Son cemaat yerinin batı tarafında yer alan mihrap nişi üzerindeki kitabenin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

a

b

Şekil 4. 56. a. Son cemaat yerinin doğusunda mihrap nişinin üzerindeki kitabenin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017 b. Son cemaat yerinin batısında yer alan mihrap nişinin üzerindeki kitabenin konumu (Gök arşivi) 07.12.0217

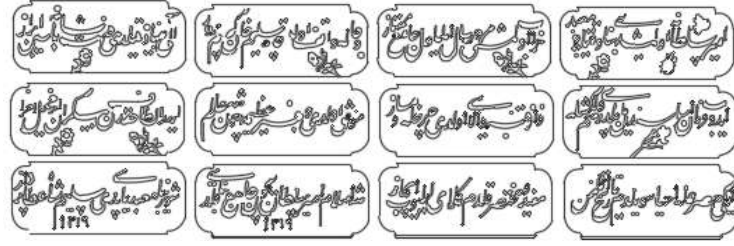
Açıklaması: a. *“Yüsebbihu lehû mâ fi’s-semâvâti ve’l-ard ve hüve’l-Azîzü’l-Hakîm – Göktekiler ve yerdekiler hep onu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir “* Haşr Sûresi 24 âyet (Yavaş 2012).

b. *“Hüvallahü’l-Hâliku’l-Bâriu’l-Musavviru lehu’l-esmâu’l-hüsnâ – O takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden biçim ve özellik veren Allah’tır. En güzel isimler onundur”* Haşr Sûresi 24 âyet (Yavaş 2012).

Yapının Şekil 4. 57’de görülen taç kapısında 19. yüzyıla tarihlenen III. Selim tarafından yaptırılan onarımın talik hat ile yazılmış olan kitabesi bulunmaktadır (Şekil 4. 58, Şekil 4. 59).

Şekil 4. 57. Taç kapıda yer alan kitabe 19. yüzyıl (Gök arşivi) 09.02.2018

Şekil 4. 58. Taç kapıda yer alan kitabenin çizimi (Vakıflar 2015)

Şekil 4. 59. Taç kapıda yer alan kitabenin konumu 07.12.2017

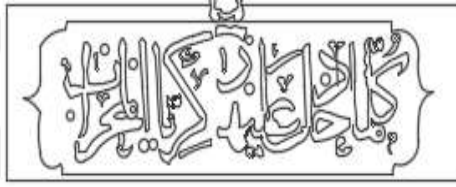
Açıklaması: “Emir Sultan’a olmuşdu binâ
vaktiyle bu ma’bed

Harâb olmuş mürur-i sâl ile ol Câmî-i mümtâz,
Bu hâle vakıf oldukta Selim Hân-ı Kerem Perver
An-ı Bünyâda kıldı himmeti şahanesin ibrâz
Edidup fermân esâsından yapıldı Resm-i
Dilkeşle

Firâz-ı kubbe-i vâlâsı oldu çerh ile dem sâz
Muvaffak oldu bu hayr-ı azîme çün şeh-i âlem
Eder eltâf-ı Hakdan bî-kerân ecr-i cemîl ihraz
İki mısra’la İhyâ söyledim tarih-i itmâmın
Müfîd ü muhtasar kıldım kelâmı eyleyüp îcâz
Şeyh-i İslâm Emir Sultân için câmi’ bina kıldı
Şu zîbâ ma’bedi yaptı Selim Şah-ı atâ perdez H.1219- M.1804” (Yavaş 2012).

Anlamı: “Bu seçkin Cami yuların geçmesi ile harab oldu. Çok cömertlik sahibi Selim Han bu hale vâkıf olunca bu yapıyı bina etmek için himmet-i şahanesini hemen gösterdi. Gönül çeken bir emir ile cami yeniden yapıldı. Bu hayır eserine Dünya'nın padişahı Sultan Selim muvaffak oldu. Allah'ın lütuflarından güzel bir karşılık umar Sultan Selim. Tarihini iki mısra ile söyledim. Emir sultan için Camiyi bina kıldı, Cömertlik sahibi Sultan Selim, şu güzel mabedi yaptı.” (Kaptan 2017b).

Yapının mihrap alınlığı bölümünde akantus yaprakları arasında yer alan sülüs hat ile Âli İmran Suresi 37. Âyet yer almaktadır (Şekil 4. 60 ve Şekil 4. 61).

a

b

Şekil 4. 60. Mihrap nişi alınlığındaki kitabe (Gök arşivi) 07.12.2017
b. Mihrap nişi alınlığındaki kitabenin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 61. Mihrap nişi alınlığındaki kitabenin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Açıklaması: “Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyâ'l-mihrâb – Zekeriyâ her ne zaman mihraba girse” Âl-i İmrân 37. Âyet (Yavaş 2012).

Bursa Emir Sultan Cami'nin minber alınlığında eğri kesim tekniği ve nesih hat ile besmele yazısı yer almaktadır. (Şekil 4. 62, Şekil 4. 63).

a

b

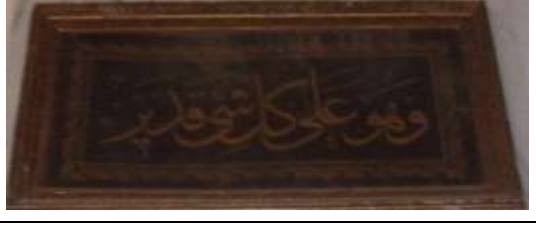

Şekil 4. 62. a. Minber alınlığında Besmele (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Mihrap alınlığında Besmele yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015).

Şekil 4. 63. Minber alınlığında yazı motifinin konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

İç Mekân (Harim Bölümü)

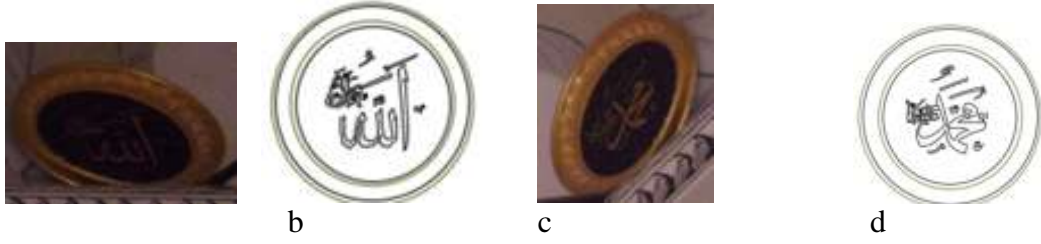
Yapının harim bölümünde duvarda asılı bulunan çerçeve içine alınmış Arapça yazılar bulunmaktadır (Şekil 4. 64).

	
a. Harim, Doğu cephesi	b. Harim, Doğu cephesi
	
c. Harim, Batı cephesi, Kelime-i Tevhid	d. Harim, Batı cephesi
	
e. Harim, Güney cephesi (celî divani hat)	

Şekil 4. 64. Harim bölümünde yer alan tablo içindeki kitabeler (Gök arşivi) 07.12.2017

- Açıklaması: a. “*Ve inneke le’alâ hulukın azîm – Sen elbette üstün bir ahlâka sahiptin*” Kalem Sûresi 4. Âyet. (celî sülüs hat)
- b. “*Ve inneke le’alâ hulukın azîm – Sen elbette üstün bir ahlâka sahiptin*” Kalem Sûresi 4. Âyet. (sülüs hat)
- c. “*Lâ ilâhe illallah Hüvallah Muhammedün Rasûlullah*” – *Allah’tan başka ilâh yoktur Muhammed (a.s.) onun elçisidir*”. (sülüs hat)
- d. “*Ve hüve alâ külli şey’in kadîr – O Allah her şeye kadirdir*” (Yavaş 2012). (celî sülüs hat)

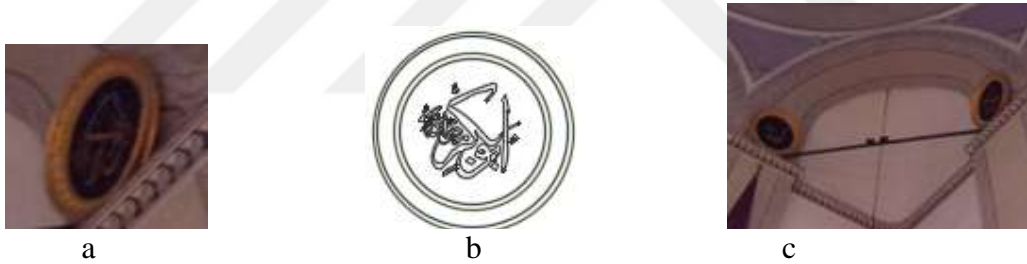
Bursa Emir Sultan Cami’nde kubbeye geçiş ögesi olarak tromp kullanılmıştır. Tonozların her iki yanında celî sülüs hat ile tabela içinde Allah, Muhammed, Hasan, Hüseyin ve Dört Halifenin isimleri yer almaktadır (Şekil 4. 65, Şekil 4. 66, Şekil 4. 67, Şekil 4. 68, Şekil 4. 69, Şekil 4. 70, Şekil 4. 71, Şekil 4. 72).

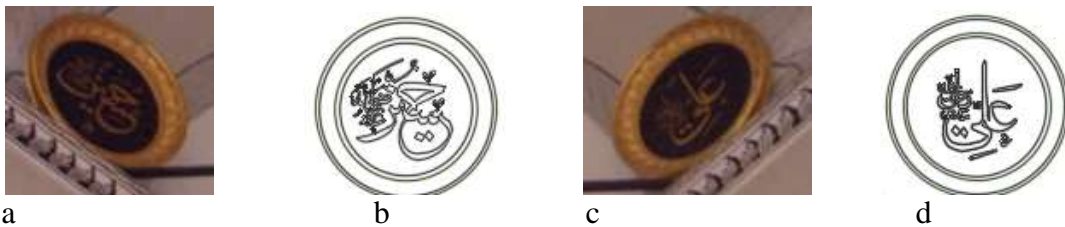
Şekil 4. 65. a. Allah yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Allah yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Muhammed yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, d. Muhammed yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015).

Şekil 4. 66. Muhammed ve Allah yazısının konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 67. a. Ebubekir yazısı (Gök arşivi) 09.02.2018, b. Ebubekir yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Ebubekir yazısının konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

Şekil 4. 68. a. Hüseyin yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Hüseyin yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Ali yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, d. Ali yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 69. Hüseyin ve Ali yazısının konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

a

b

c

Şekil 4. 70. a. Ömer yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Ömer yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Ömer yazısının konumu (Gök arşivi) 09.02.2018

a

b

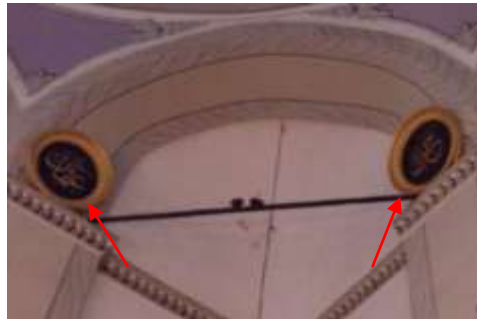

c

d

Şekil 4. 71. a. Osman yazısı (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Osman yazısının çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Hasan yazısı (Gök arşivi), 07.12.2017, d. Hasan Yazısının çizim analizi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 72. Osman ve Hasan yazısının konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

4.3.4. Diğer

Bu bölümde, bitkisel, geometrik ve yazı başlığı altında incelenemeyen, sütunlu taçlı kemerli kapı motifi, çarkıfelek motifi ve kalem işi tekniği ile yapılan mermer efektleri incelenmiştir. Ayrıca tanımlanamayan stilize motifler de bu bölümde incelenmiştir. Öncelikle tanımlanabilen motiflerin tanımı yapılmış ve sembolik anlamları açıklanmıştır. Motifler fotoğraf ile gösterilmiş ve fotoğrafların yanına çizim analizleri eklenmiştir. Daha sonra motiflerin bulunduğu alanlar fotoğraf üzerinde işaretlenerek gösterilmiştir. Tanımlanamayan motifler stilize olarak ifade edilmiş ve fotoğraf üzerinde gösterilmiştir. *Sütunlu Taçlı Kemerli Kapı Motifi*, Geç dönem Osmanlı mimarisinde sıklıkla kullanılan bu motif, Bursa Emir Sultan Cami'nin üst pencerelerinde görülmektedir. Tanzimat dönemi sanat anlayışını yansıtan bu kapı motiflerinin Cennet imgesi ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Okçuoğlu 2000). Sütunlu ve taçlı kemerli kapı motifi batılılaşma döneminde mimari yapıların, taç kapı bölümlerinde kullanılmıştır (Harman 2015) (Şekil 4. 73). Ayrıca kubbe, kubbeye geçiş elemanları, mihrap gibi bir çok alanlarda kullanıldığı görülmektedir (bkz.Şekil 2. 99).

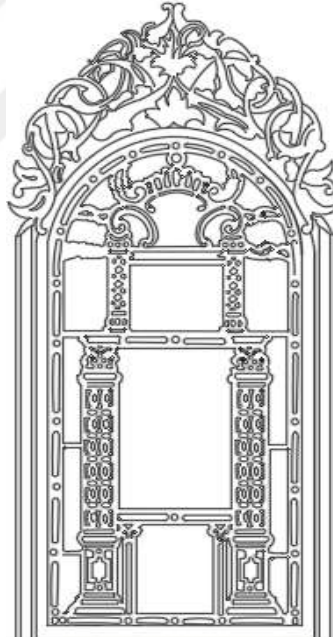
a. Cennet'ül Me'vâ kapısı tasvirleri b. Dolmabahçe Sarayı Saltanat Kapısı

Şekil 4. 73. Batılılaşma döneminde Cennet kapısı tasvirleri ile mimari tasarımlar arasındaki benzerlik (Harman 2015)

Eser Çalığışu'nun, Bursa Dini Mimarisinde Türk Barok Bezemeleri isimli yüksek lisans tez çalışmasında, bu motifler şamdan olarak tanımlanmıştır. Ancak batılılaşma döneminde yoğun olarak kullanılan sütunlu kapı betimlemesi ile Bursa Emir Sultan Cami'nin pencerelerinde yer alan alçı revzenlerde uygulanan bu motif arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir (Şekil 4. 74).

Şekil 4. 74. a. Cennet'ül Adn kapısı (Harman 2015), b. Bursa emir Sultan Cami pencere revzeni (Gök arşivi) 07.12.2017

Şekil 4. 75. Pencere revzeninin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Sembolik olarak, kapı motifi, iki alem, bilinen ile bilinmeyen arasındaki geçidi sembolize eder. Eski çağlardan beri iki kapının varlığından söz edilir. Bu kapılar cennet ve cehennem kapılarıdır (Ersoy 1990).

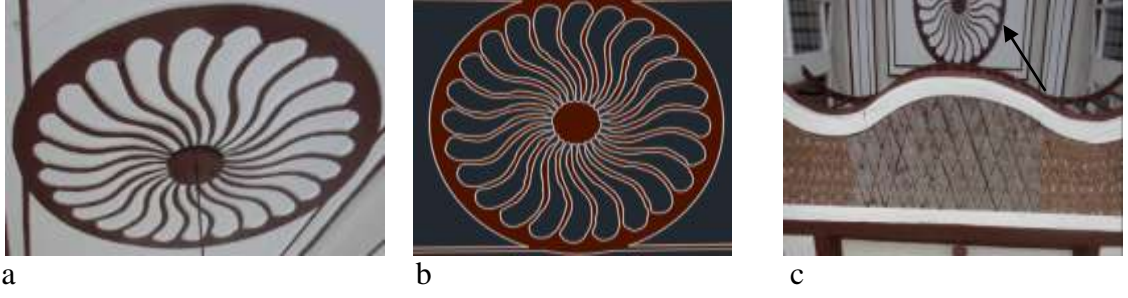
Ayrıca Muhammediye isimli yazma eserin nüshalarında, cennet büyük boyutlu kapıların arkasında tasvir edilmiştir. Bu kapıların üst kısımlarında ait oldukları cennetin isimleri yazılmıştır. Bu kapılar yaklaşık olarak aynı mimari özelliklere sahiptir Sütunlar, taçlı kemerler, avizeler, çiçekler, fiskiyeler, çiçekli vazolar ve kapılar bir araya getirilerek bir kapı anlayışı oluşturulmuştur (Harman 2015). Geç dönem Osmanlı yapılarında yoğun olarak kullanılan bu motifin cennet kapılarını simgelediği düşünülmektedir.

Çarkıfelek Motifi, İlk örneklerinin hangi coğrafyada bulunduğu tam olarak bilinmeyen çarkıfelek motifi Antik Yunan sanatının Orta dönemi olan (850- 760. yüzyıl) ve Geç dönemi olan (760- 700. yüzyılda) Antik Yunan seramiklerinde görülmektedir. Çarkıfelek motifinin gamalı haç motifinden türetildiği düşünülmektedir. Bu dönemde Sanatın ve ticaretin merkezi Atina ve Ege Denizi'dir. yüzyıllar içerisinde bir çok kültür tarafından kullanılmış ve globalleşmiştir. Çarkıfelek motifinin bir çok türü bulunmaktadır ve dolgu elemanı, göbek motifi veya bordür içinde diğer motifler ile birlikte kullanılmıştır (Avşar 2010). Osmanlı döneminde erken dönemden itibaren mimaride kullanılan bu motif, 17. yüzyıldan itibaren kumaşlarda da karşımıza çıkmaktadır (Akpınarlı ve Balkanal 2012) (Şekil 4. 76).

Şekil 4. 76. Bursa Veled-i Saray Cami minaresinde çarkı felek motifi 15. yüzyılın ikinci yarısı (Gök arşivi) 17.08.2018

Bursa Emir sultan Cami'nin avluya bakan tarafında yer alan kadınlar mahfilinin tavanında ahşap üzeri yağlı boya ile yapılmış bir çarkıfelek motifi yer almaktadır (Şekil 4. 77).

Şekil 4. 77. a. Kadınlar mahfili tavanında çarkıfelek motifi (Gök arşivi) 07.12.2017 b. Çarkıfelek motifinin çizimi (Vakıflar arşivi 2015), c. Çarkıfelek motifinin konumu 07.12.2017

Sembolik olarak, Güneşin ve ateşin ilk simgelerinden olan çarkıfelek motifi bereket, ışık, uğur, mutluluk, yaşam, oluşum, yaşam gücü gibi kavramları sembolize etmektedir. Dünya'nın ve zamanın sürekli değişimi ve dönüşümünü de simgelediği bilinmektedir (Avşar 2010). 11. yüzyılda Türkler yıldızları taşıyan bir tekerleğin döndüğüne inanıyorlardı. Yıldız kümelerinin ve gök cisimlerinin gök çarkı üzerinde sıralandığına ve çarkın dünyanın etrafında dönmesi ile gece ve gündüzün meydana geldiğine inanılıyordu (Esin 2004).

Mermer Efektı, Bursa Emir Sultan Cami'nin revaklı avlusunda yer alan pilastrlarda, iç kısımda, mihrap nişinde, harim bölümünde yer alan pilastrlarda, trompların kemer karnında, kubbenin silindir kasnağında kalem işi tekniği ile mermer efekti uygulanmıştır.

Mihrap nişi orta kısmında kalem işi tekniği uygulanarak mermer efekti verilmiştir (Şekil 4. 78).

Şekil 4. 78. Mihrap nişinde mermer efekti kalem işi tekniği (Gök arşivi) 07.12.2017

Revalı avluda yer alan pilastrlarda kalem işi tekniği ile mermer efekti uygulaması görülmektedir (Şekil 4. 79).

Şekil 4. 79.Revaklı avluda yer alan pilastrlarda mermer görünümlü kalem işi tekniği (Gök arşivi) 09.02.2018

Harim bölümünde yer alan pilastrlar, tromplar, kasnak bölümlerinde mermer üzeri kalem işi tekniği uygulanarak mermer görüntüsü elde edilmiştir (Şekil 4. 80).

Şekil 4. 80. Pilastrlar, tromp ve kasnak bölümlerinde mermer görünümlü kalem işi (Gök arşivi) 09.02.2018

Stilize Motifler, Bursa Emir Sultan Cami'nde avlu revakının tonozlarında yer alan kalem işi bezemelerde, harim bölümünde yer alan ilk kademe bordürlerde stilize motifler yer almaktadır (Şekil 4. 81, Şekil 4. 82, Şekil 4. 83).

Revak Tonozu

Şekil 4. 81. Revak tonozunda stilize motifler (Gök arşivi) 09.02.2018

Harim bölümünde iki bordür yer almaktadır. Birinci bordür üzerinde yer alan stilize motifler Şekil 4. 82'de gösterilmiştir.

a

b

Şekil 4. 82. a.Bordür üzerinde stilize motifler (Gök arşivi) 07.12.2017, b. Bordür üzerinde stilize motiflerin çizimi (Vakıflar arşivi 2015)

Şekil 4. 83.Stilize bordürün konumu (Gök arşivi) 07.12.2017

Çizelge 4. 1. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan bezeme türünün mekândaki konumunun analizi

	Kubbe	Geçiş Elemanları (Tromp, kasnak)	Taşıyıcı Elemanlar	Pencereler	Taç Kapı	Minber	Mihrap	Vaaz Kürsüsü	Kadınlar Mahfili	Müezzin Mahfili	Revaklı Avlu	Minare
Bitkisel Motifler	✓				✓		✓		✓		✓	
Geometrik Motifler	✓					✓		✓				
Yazı			✓		✓	✓	✓				✓	
Diğer		✓	✓	✓			✓		✓		✓	

Çizelge 4. 2. Bursa Emir Sultan Cami'nin bezemelerinde kullanılan malzeme türünün mekandaki konumunun analizi

Bezemde Kullanılan Malzeme	Kubbe	Geçiş Elemanları (Tromp, kasnak)	Taşıyıcı Elemanlar	Pencereler	Taç Kapı	Minber	Mihrap	Vaaz Kürsüsü	Kadınlar Mahfili	Müezzin Mahfili	Revaklı Avlu	Minare
Alçı Bezeme				✓								
Ahşap Bezeme			✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		
Taş Bezeme			✓		✓						✓	✓
Kalem İşi Bezeme	✓	✓	✓	✓			✓		✓		✓	

Çizelge 4. 3. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan bitkisel motiflerin mekandaki konumunun analizi

	Palmet	Çiçek	Yaprak	Penç	Akantus	Rûmi
Kubbe	✓	✓				
Geçiş Elemanları					✓	
Taşıyıcı Elemanlar			✓			
Pencereler	✓					✓
Taç Kapı		✓		✓		
Minber					✓	
Mihrap					✓	
Vaaz Kürsüsü						✓
Kadınlar Mahfili		✓	✓	✓	✓	✓
Müezzin Mahfili						
Revaklı Avlu	✓				✓	✓
Minare						

Çizelge 4. 4. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan geometrik motifler yazı ve stilize motiflerin mekandaki konumunun analizi

	Kubbe	Geçiş Elemanları (Tromp, kasnak)	Taşıyıcı Elemanlar	Pencereler	Taç Kapı	Minber	Mihrap	Vaaz Kürsüsü	Kadınlar Mahfili	Müezzin Mahfili	Revaklı Avlu	Min are
Yıldız	✓					✓		✓			✓	
Zencerek	✓					✓						
Yazı			✓		✓	✓	✓				✓	
Stilize Motifler			✓								✓	

Çizelge 4. 5. Bursa Emir Sultan Cami'nde kullanılan motiflerin malzeme ve teknik yönünden analizi

Motifler	Malzeme ve Teknik			
	Alçı	Ahşap	Taş	Kalem işi
Palmet				✓
Çiçek			✓	✓
Yaprak				✓
Penç				✓
Akantus		✓		✓
Rûmi		✓		✓
Yıldız		✓		✓
Zencerek		✓		✓
Yazı		✓	✓	
Sütunlu kapı	✓			
Çarkı Felek		✓		
Stilize Motifler				✓

Çizelge 4. 1'e göre Bursa Emir Sultan Cami'nin kadınlar mahfili, mihrap ve revaklı avlu bölümlerinde bitkisel bezemelerin kullanıldığı görülmektedir. Geometrik bezeme, minber ve vaaz kürsüsü bölümlerinde kullanılmıştır. Kubbede bitkisel ve geometrik bezeme bir arada kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında bitkisel ağırlıklı bezemelerin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, taç kapı ve minare bölümlerinde bitkisel ya da geometrik motif uygulamasının kullanılmadığı görülmektedir. Yazı ise taşıyıcı elemanlar, taç kapı, minber, mihrap ve revaklı avlu birimlerinde kullanılmıştır.

Çizelge 4. 2'ye göre Bursa Emir Sultan Cami'nde alçı malzeme teknikleri pencerelerde, ahşap malzeme teknikleri, taşıyıcı elemanlar, pencereler, taç kapı, minber, vaaz kürsüsü, kadınlar mahfili ve müezzin mahfili bölümlerinde, taş malzeme taşıyıcı elemanlar, taç kapı, revaklı avlu ve minarede, kalem işi bezeme tekniğinin ise kubbe, geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, mihrap, kadınlar, mahfili ve revaklı avlu bölümünde uygulandığı görülmektedir. Buna göre en fazla uygulanan bezeme tekniğinin kalem işi olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. 3 'e göre Yukarıdaki tabloya göre Bursa Emir Sultan Cami'nde en çok kullanılan motifler akantus ve rûmi motifleridir. Bu motifler kadınlar mahfili ve revaklı avluda birlikte kullanılmıştır. Kubbede, palmet ve çiçek, pencerelerde palmet ve rûmi motifi bir arada kullanılmıştır. Motif çeşitliliği açısından en zengin alan kadınlar mahfilidir. Bu bölümde, çiçek, yaprak, penç, akantus, rumi motifleri kullanılmıştır. İkinci olarak ise revaklı avluda motif çeşitliliği açısından en zengin bölümdür. Bu bölümde motif kullanılan motifler, palmet, akantus ve rûmidir. Minarede bitkisel motif uygulaması bulunmamaktadır.

Çizelge 4. 4'e Yukarıdaki tabloya göre Bursa Emir Sultan Cami'de en çok kullanılan geometrik motif yıldızdır. Yapıda kubbe, minber, vaaz kürsüsü ve revaklı avluda kullanılmıştır. İkinci olarak kullanılan unsur yazıdır. Yazı, Bursa Emir Sultan Cami'nde Taç kapı, minber, mihrap, taşıyıcı elemanlar ve revaklı avlu alanlarında uygulanmıştır. Taşıyıcı elemanlar ve revaklı avluda stilize motiflerin uygulandığı görülmektedir. Minarede herhangi bir motif uygulaması görülmemektedir.

Çizelge 4. 5'e göre Bursa Emir Sultan Cami'nde en fazla kullanılan teknik kalem işi tekniğidir. Kalem işi tekniği bezemede kullanılan tüm bitkisel ve geometrik motifler ile kullanılmıştır. İkinci olarak ise ahşap malzeme ve teknikleri kullanılmıştır. Ahşap malzeme ile uygulanan teknikler, akantus, rûmi, yıldız, zencerek ve çarkı felek motifleri ile birlikte uygulanmıştır. Alçı malzeme pencere revzenlerinde sütunlu kapı motifi ile kullanılırken taş malzeme çiçek motifi ve yazı ile kullanılmıştır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

11. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkler kendilerinden önce bu topraklarda yaşayan medeniyetlerin kültürel birikimlerinden etkilenmişler ve bu birikimi kendi gelenek ve inanç değerleri ile harmanlayarak özgün bir anlayışı meydana getirmişleridir. Anadolu Selçuklu Devleti Moğol ordusuna yenildikten sonra sınırlara yerleşen Türkmenlerin bağımsızlığını ilan etmesi ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beylikler oluşmuştur. Batı Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Osmanlı Beyliği'dir. İlk olarak Söğüt ve İznik Göl'ü çevresinde yerleşen Osmanlılar, 1326 yılında Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethetmesi ile sur içine yerleşmiştir. Orhangazi burada bir imaret inşa ettirmiştir. İmaretin cami kısmı (Orhan Cami) Erken Osmanlı'da yoğun olarak uygulanan ters 'T' planlı'dır. Bursa'da kurulan Osmanlı Devleti Edirne ve İstanbul'da gelişimi sürdürerek bir İmparatorluk haline gelişmiştir.

En parlak dönemini 15. yüzyılda yaşayan Osmanlı İmparatorluğu özellikle Mimar Sinan döneminde başyapıtlar ortaya koymuştur. 17. yüzyılda siyasi ve kültürel yönden duraksamaya başlayan İmparatorluk, 18. yüzyıldan itibaren batılaşmanın etkisine girmiştir. Bu durum, bu dönemde inşa edilen yapıların, mimari ve bezeme özelliklerine yansımıştır. Barok, Ampir, Rokoko ve Eklektik üsluplar da batılılaşma döneminin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Bu üsluplar dönemin sanatına yön vermiştir, ancak batı sanatından aynen kopya edilmemiştir. Osmanlı'nın sanat anlayışına göre yeniden yorumlanarak uygulanmıştır.

Bursa Emir Sultan Cami bu dönemde inşa edilmiştir. Osmanlı dönemi mimarlık tarihinin en önemli yapılarından biri olmasına rağmen şu ana kadar yapı ile ilgili bir lisansüstü çalışma yapılmamış olması bu tez çalışmasının çıkış noktası olmuştur. Ancak ilk inşa tarihinin 15. yüzyıl olması nedeni ile plan tipolojisi ve kullanılan inşa malzemesinin taş ve tuğla olması yönünden Erken Dönem özelliklerine sahiptir. Bezeme özellikleri yönünden incelendiğinde ise Geç Dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Yapıda alçı, ahşap, taş ve kalem işi tekniklerinin uygulandığı görülmektedir. Taş malzemenin bezeme unsurlarında kısıtlı kullanıldığı görülmektedir. Revaklı avluda yer

alan sütunlardan bazıları renklidir, minare şerefesinde kullanılan taş malzeme 1980'lerde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında beton harcına dönüştürülmüştür. Taç kapıda yer alan kitabe kısmı ve yanlardaki sövelerde Barok tarzında taş uygulaması mevcuttur. Yapıda en kısıtlı kullanılan teknik alçıdır. Yalnızca pencere revzenlerinde kullanılmıştır. En yoğun olarak kullanılan iki teknik ise dönemin özelliklerine uygun olarak kalem işi ve ahşap malzeme teknikleridir. Yapıda yer alan kalem işi bezemeler 1980'li yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında orijinal haline dönüştürülmüştür. Her iki teknik ile de bitkisel ve geometrik motiflerin uygulandığı görülmüştür.

Bezemenin yoğunlaştığı yerler: Kubbe, kubbeye geçiş elemanları, taşıyıcı elemanlar, pencereler, taç kapı, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, revaklı avlu ve minaredir. Yapıda uygulanan motifler: Bitkisel, geometrik, yazı başlıkları altında incelenmektedir. Bunlardan başka bitkisel, geometrik ya da yazı grubuna girmeyen, çarkı felek motifi, sütunlu kapı motifi ve bazı stilize motiflerin kullanıldığı görülmektedir.

Bitkisel motiflerden en çok kullanılan: Akantus ve rûmi motifleridir. Bu motifler bazı yerlerde tek, bazı alanlarda ise birlikte kullanılmıştır. Motif çeşitliliği açısından en zengin alanlar ilk olarak kadınlar mahfilidir. Bu bölümde ahşap malzeme üzerine kalem işi tekniği ile birçok bitkisel motif bir arada kullanılmıştır. Motif çeşitliliği açısından zengin olan ikinci alan ise revaklı avludur. Bu bölümde yer alan tonozlarda bitkisel ve geometrik motifler ve bazı stilize motifler bir arada kullanılmıştır.

Geometrik motifler içerisinde en sık kullanılan motif yıldız motifidir. Yapının kubbe, minber, revaklı avlu ve vaaz kürsüsü bölümlerinde kullanılmıştır. Zencerek motifi ise kubbeye ve minberde karşımıza çıkmaktadır. Her iki motif de ahşap malzeme ve kalem işi ile kullanılmıştır. Kullanılan bitkisel ve geometrik motifler genellikle sonsuzluk anlayışı ve cennet kavramını simgelemektedir.

Bursa Emir Sultan Cami'nde sıkça karşılan bezeme unsurlarından biri de yazıdır. Yapının taşıyıcı elemanları, taç kapı, minber, mihrap, revaklı avlu, avluya giriş kapılarında ve yan bahçede yer alan mermer kitabede uygulanmıştır. Yazılar, genellikle, Kuran ayetlerinden alıntılar Kelime-i Tevhid, Besmele, Allah, Muhammed, Ehl-i Beyt

ve Dört Halifenin isimlerini içermektedir. Yapıda yer alan yazılar ahşap malzeme ve taş malzeme ile kullanılmıştır. Ayrıca iç kısımlarda tablo içinde hat uygulamaları mevcuttur.

Pencere revzenlerinde kullanılan sütunlu kapı motifi, dönemin pek çok yapısında uygulanmıştır. Cennet kapısını simgelediği düşünülmektedir. Çarkı felek motifi genel olarak zamanı simgelemektedir.

Sonuç olarak Bursa Emir Sultan Cami, yapı malzemesi ve tipolojisi açısından, İstanbul Laleli Cami'nde olduğu gibi Erken Devir özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bezeme özellikleri açısından Geç Dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle eski ile yeni birleştiren bir özelliğe sahiptir. Ayrıca yapı zaman içerisinde yaşanan depremlerde zarar görmüş geçirdiği onarımlarla Barok, Ampir ve Rokoko üsluplarına sahip olmuştur. Bu yönü ile değerlendirildiğinde eklektik bir hal aldığı düşünülebilir.

KAYNAKLAR

- Adivar, A., Arat, R., Ateş, A., Baysun, C., Darkot, B. 1967.** "Kubbe" İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.c. 6.
- Akgül, K. Ö. 1992.** Ankara Arslanhane ve Ankara Alaeddin Cami Minber Süslemeleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anabilim Dalı, Ankara.
- Akpınarlı, H. F., Balkanal, Z. 2012.** 16-18. yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (1):1 s.179-209.
- Alkan, M. 2013.** Bursa Yeşil Cami Süsleme Programı (Taş, Ahşap, Kalemiş ve Alçı Üzerine Bir İnceleme. *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Entitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı İstanbul.
- Anonim, 1989a.** "Pandantif, Ana Britanica, *Philip W. Goetz, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Andrew Mango*. Ana Yayıncılık A.Ş ve Encyclopaedia Britannica. C.17, s. 381.
- Anonim 1989b.** "Kubbe" Ana Britanica. Editörler: Philip W. Goetz, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Andrew Mango. Ana Yayıncılık . İstanbul, C.14.
- Anonim, 2004a.**"Ayak". AnaBritannica. Editörler: Dale H. Hoiberg, Theodore Pappas, Gürel Tüzün. Ana Yayıncılık, İstanbul: c.3, s. 137.
- Anonim, 2004b.** "Sütun", Ana Brititannica. Editörler: Dale H. Hoiberg, Theodore Pappas, Gürel Tüzün. Ana yayıncılık, İstanbul. c. 20. s.231.
- Anonim, 2005a.** "Tromp", Türk Üçgeni. *Ana Britanica Editörler: Dale H. Hoiberg, Theodore Pappas, Gürel Tüzün* Ana Yayıncılık İstanbul: c. 21, s. 215.
- Anonim, 2005b.** "Kemer". *AnaBritannica, Editörler: Dale H. Hoiberg, Theodore Pappas, Gürel Tüzün*. Ana yayıncılık, İstanbul: s. 181. c13.
- Anonim, 2006.** "İstanbul Fethiye Cami " <https://www.flickr.com/photos/cercamon/314082357>. Erişim: 04. 03. 2018.
- Anonim, 2008.** "Topkapı Sarayı Has Oda" <https://sehristanbul.wordpress.com/2008/09/12/topkapi-sarayi/>. Erişim: 03. 14. 2018.
- Anonim, 2012.** "Yeni Cami" <https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/dini-mekanlar/yeni-Cami/37/5>. Erişim: 03. 14. 2018.
- Anonim, 2013.** "Beyşehir Eşrefoğlu Cami" <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/beysehir-esrefoglu-cmii-ve-turbesi> Erişim:02.10.2018.
- Anonim, 2015.** "İstanbul Süleymaniye Cami" <https://seyahatdergisi.com/suleymaniyeye-Cami-nerede-nasil-gidilir-ve-hakkinda-bilgi/>. Erişim: 03. 11. 2018.
- Anonim, 2016a.** "Manisa Ulu Cami" <http://www.yenisoz.com.tr/manisa-ulu-cami-haber-14060>. Erişim: 03. 03.2018.
- Anonim, 2016b.** "Tophane Kılıç Ali Paşa Cami" <http://www.beyz tarih.com/gunun-resmi/detay/denizin-uzerine-yapilan-kilic-ali-pasa-Cami>. Erişim: 03. 14. 2018.
- Anonim, 2017a.** "Kayseri Ulu Cami minaresi" <https://www.yenisafak.com/ramazankay-serinin-en-yukse-minaresi-kayseri-ulu-Cami-2478780>.Erişim: 02. 15. 2018.
- Anonim, 2017b.** "III. Ahmed'in Meyve Odası", <http://kisacames.blogspot.com.tr/2017/02/iii-ahmed-donemi1703-1730-18yuzyil.html>. Erişim: 03. 18. 2018.
- Anonim, 2018a.** "Dunaysır Kızıltepe Cami" <http://mapio.net/pic/p-95351148/>.,Erişim: 02.2018.
- Anonim, 2018b.** "Tepsi Minare" <http://erzurumportali.com/shf/2453/Saat-Kulesi--Tepsi-Minare---Saltuklu-Donemi-Erzurum-Tarihi-Eseri>Erişim: 02. 13. 2018.
- Anonim, 2018c.** "Erzurum Yakutiye Medresesi" <http://www.erzurumsayfasi.com.haber/yakutiye-medresesi-h39.html> Erişim: 02. 13.2018.

- Anonim, 2018d.** "Ahlat Emir Bayındır Kümbeti" <https://www.kulturportali.gov.tr..turkiye/bitlis/gezilecek yer/emir-bayindir-Cami-ve-kumbeti--ahlat>, Erişim: 02. 28. 2018.
- Anonim, 2018e.** "Halime Hatun Kümbeti" <http://www.gevas.bel.tr/galeri.php?id=search?q=halime+hatun+kumbeti&dcr=0&tbm>, Erişim: 05. 03. 2018.
- Anonim, 2018f.** "Aksaray Ulu Cami," <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/İLLER%20VE%20ULU%20CAMİLERİ/AKSARAY/AKSARAY%20ULU%20CAMİİ/AKSARAY%20ULU%20CAMİİ.pdf>. Erişim: 24. 02.2018.
- Anonim, 2018g.** "Vacidiye Medresesi" <http://www.etarih.org./sayfam.php?m=teser&id=099>, Erişim: 02. 24. 2018.
- Anonim, 2018h.** "Taş Medrese" <http://ispartaprovince.blogspot.com/p/isparta-tarihi.html>, Erişim: 02. 10. 2018.
- Anonim, 2018ı.** "İbn Neccar Cami" <http://kastamonu.bel.tr./v2/portfolio/eliguzel-ibni-neccar-Cami/>, Erişim: 02. 27. 2018.
- Anonim, 2018i.** "Elbistan Ulu Cami" <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/İLLERVEU LUCAMİLERİ/K.MARAŞ/ELBİTANULUCAMİ/ELBİSTAN ULU CAMİ> Erişim: 15. 02. 2018.
- Anonim, 2018j.** "Edirne Eski Cami" <http://www.edirnekulturturizm.gov.tr/TR-110703/eski-cami.html> Erişim: 03. 11. 2018.
- Anonim, 2018k.** "Atina Fethiye Cami" <http://www.dipnot.tv/iste-basbakanin-ruhban-okulu-icin-sart-kostugu-atinadaki-fethiye-Cami/54309/>. Erişim: 03. 11. 2018.
- Anonim, 2018l.** "Sultan Ahmet Cami" <http://www.hiistanbulcity.com.tr/tr/konumlar/sultan-ahmet-Cami/>, Erişim: 03. 18. 2018.
- Anonim, 2018m.** "III. Ahmet Çeşmesi" <http://www.fatih.bel.tr/Gallery.aspx?Type=Gal,-lery&GalleryID=1074>. Erişim: 24.03.2018.
- Anonim, 2018n.** "Haseki Cami" <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/haseki-hurrem-sultan-kulliyesi-25/> Erişim: 03.26.2018
- Anonim, 2018o.** <https://www.kulturportali.gov.tr: gok-medrese302080>. Erişim: 01.27. 2018.
- Anonim 2018p.** "Dunaysır Kızıltepe Cami Mihrabı" <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%BOLLER%20VE%20ULU%20CAM% C4%B0LER% C4%B0/MARD% C4%B0N/KIZILTEPE%20ULU%20CAM% C4%B0% C4%B0/KIZILTEPE%20ULU%20CAM% C4%B0% C4%B0.pdf> Erişim: 02.01.2018.
- Anonim, 2018r.** "Yıldız Hamidiye Cami" <https://www.pinterest.de/pin/298152437805978776/?lp=true>. Erişim: 16.05.2018.
- Arık, M. S. 2004.** "Bursa Camileri Albümü", Bursa Müftülüğü, İstanbul, s. 591.
- Arık, R. 1993.** Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı. Editör: Önder, M, Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayıncılık, İstanbul, s. 432-434.
- Arseven, C. E. 1975.** Türk Sanatı. Cem yayın evi, İstanbul, s.286.
- Arseven, C. E. 2014.** Türk Sanatında Tezyinat Çeviren: Nazlı Miraç Ümit. Art Sanat, 2 : 338-346.
- Aslanapa, O. 1993a.** Anadolu Selçukluları Mimari Sanatı Anadolu'da Türk Sanatı. Editör: Önder, M, Başlangıçından Bugüne Türk Sanatı. Türkiye İş bankası Yayınları, Ankara, s.116-119.
- Aslanapa, O. 1993b.** Beylikler Devri Mimari Sanatı, Editör: Önder, M, Başlangıçından Bugüne Türk Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 163-184.
- Aslanapa, O. 1993c.** Osmanlı Devri Mimari Sanatı. Editör: Önder, M, Başlangıçından Bugüne Türk Sanatı, İş Bankası, İstanbul, s. 232.

- Aslanapa, O. 1993d.** Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mimarisinde Taş ve Tuğla İşçiliği. Editör: Önder, M, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 255-280.
- Aslanapa, O. 2011.** Türk Sanatı. İstanbul: Remzi Kitapevi. 454 s.
- Atalay, Ş. 2010.** Konya İnce Minareli Medrese Taç Kapısının Tezyinatı, *Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Geleneksel Türk Sanatları Sanat Dalı, Konya.
- Ateş, N. 2017.** Emir Sultan Külliyesi (X. XVII. yüzyıllar). *Doktora Tezi*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Sanatları Bilim Dalı, Bursa.
- Avcı, Ü. 2015.** Konut Mimarisinde Çakıl Mozaik Sanatı: Antalya Kaleiçi Örneği. *Art Sana Dergisi*, 4: 111-135.
- Avşar, L. 2010.** Antik Yunan Seramiklerindeki Haç ve Çarkıfelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopomya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları. *Mukaddime Dergisi*, 3: 115-145.
- Aybek, E. 2011.** Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme. *Doktora Tezi*. Trakya Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Edirne.
- Ayvensarayi, H. H. 1987.** Camilerimiz Ansiklopedisi. Tercüman Aile ve Kültür yayınları, İstanbul. 248 s.
- Bahadroğlu, Y. 2013.** Mimarideki Osmanlı Mührü Mimar Sinan.Venedik Yayınları, . İstanbul, 208 s.
- Baş, G. 2013.** Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 511 s.
- Başer, A. 2014a.** Bursa Emir Sultan Cami Restitüsyon Raporu. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Başer, A. 2014b.** Bursa Emir Sultan Cami Restorasyon Raporu.Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Bayrakal, S. 2008.** Erken Dönem Osmanlı Minberleri, Bilim Basın Yayın, İstanbul, s. 258.
- Beçik, İ. 2014.** "Akça Mescit" https://isabecik02.blogspot.com.tr/2014/07/akcomescit_16.html?view=flipcard. Erişim: 03. 26. 2018.
- Bilici, Z. K. 2009.** Sanat Tarihi. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Bilsel, A. 1995.** Nursa Dini Mimari Yapılarında Görülen Taş-Tuğla-Kalemişi-Ahşap-Çini-Maden Süsleme Çeşitlerinin İncelenmesi Fotoğraflarla Belgelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Bölümü, Grafik Ana Sanat Dalı, Bursa.
- Bindal, N. D. 1990.** İtalya'da Rönesans ve Barok Devirleri Hacim ve Stil Analizleri. İstanbul: İ.T.Ü.Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyası, 149 s.
- Bozkurt, T. 2008.** Erken Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları. *İstem Dergisi*, (11): 6, 203-248.
- Bulat, S. 2014.** İshak Paşa Sarayı Cami Güney Cephe Süslemelerine Tahlilci Bir Yaklaşım. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8): 386-402.
- Cengiz, G. 2013.** Birgi Ulu Cami Mimari ve Tezyinat Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. İstanbul.
- Cengiz, İ. (Editör). 2008.** Prusa'dan Günümüze Bursa "Medeniyetin İpek Şehri". Elma Basım, İstanbul. 557 s.

- Çalıkluşu, E. 2003.** Bursa Dini Mimarisinde Türk Barok Bezemeleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslâm Sanatları Programı.
- Çalışkan, U. C. 2010.** İstanbul Camilerinde Süslemleriyle Hünkâr Mahfilleri (1808-1909). *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çam, N. 1994.** İslâm'da Sanat Resim ve Mimari. Nadir Kitap, Ankara, 221 s.
- Çantay, G. 2008.** "Türk Süsleme Sanatında Meyve" <http://turkishstudies.net/sayilar/sayil1/3>. Erişim:08. 03. 2017.
- Çantay, G. 2018.** "Anadolu Beylikleri Sanatı" <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=377228>. Erişim: 03. 26., 2018.
- Çayan, S. 2012.** Gelenksel Antep Evlerinde Kalemîşi Bezeme ve Duvar Resimleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Erzurum.
- Çetinaslan, M. 2012.** Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri 1. Cilt (Metin). *Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya.
- Çobanoğlu, F. İ. 2014.** "Halep Hüsreviye Külliyesi"<http://fahriyecobanoglu.blogspot.com.tr/2014/09/halep-husreviye-kulliyesi.html>. Erişim: 03. 11. 2018.
- Daş, E. 2018.** "Firuz Bey Cami" [hp?id=monument;ISL;tr;Mon01;9;tr](http://www.tarihtarih.com/?id=monument;ISL;tr;Mon01;9;tr) Erişim: 28.02.2018.
- Demir, Ü. 2010.** Laleli Camisi'nin İç Mekan Dekor/ Süsleme Tasarımı. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Demiriz, Y. 1979.** Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453). Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Demiriz, Y. 1984.** Acantus: Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi. *Sanat Tarihi Dergisi*, (3):3, 19-29.
- Demiriz, Y. 2000.** İslâm Sanatında Geometrik Süsleme, Lebib Yalkın Yayıncılık, İstanbul. 407 s.
- Doğan, E. T. 2010.** Bursa Yeşil Cami Çinileri (1414- 1424). *Yüksek Lisans Tezi*. Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Doğan, S. 2008.** "Üç Şerefeli Cami Minberi." <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/4441675100>. Erişim: 19.08.2018.
- Doğan, S. 2018.** "Şeyh Hasan Kümbeti"<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/8014729934>. Erişim: 02. 24. 2018
- Doğan, S. 2012.** Divriği Küçük Kale Cami, <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/7856423260>. tarihinde Erişim: 02. 13.2018.
- Dostoğlu, N. T., Dostoğlu, H. 2011.** Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Ediger, S. 2006.** "İsa Bey Cami" https://www.trekearth.com/gallery/Middle_East/Turkey/Aegean/Izmir/Selcuk/photo552874.htm. Erişim: 03. 03.2018.
- Eldem, S. H. 1975.** Türk Mimari Eserleri. Yapı ve Kredi Bankası Yayınları. İstanbul.376.
- Eren, A. 2018.** "Edirne Üç Şerefeli Cami" <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/burmali--uc-serefeli--cami>,Erişim: 01. 16. 2018
- Ersay, A. 2010.** Ankara'daki Dini Yapılarda Mahalli Üslup. *Yüksek Lisans Tezi*. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslâm Sanatları Anabilim Dalı, Ankara.

- Ersoy, F. 2018.** "Nur-u Osmaniye." <http://www.star.com.tr/cumartesi/kiptasin-gozuyle-gecmisten-gunumuze-haber-1320912/>. Erişim: 15. 05.2018.
- Ersoy, N. 1990.** Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene. Ofset Matbacılık, İstanbul. 422 s.
- Esin, E. 2004.** Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 457 s.
- Eskici, B. 2006.** Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Alçı Mihraplar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 1(15): 57-75.
- Eyice, S. 2007.** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Nur-u Osmaniye Külliyesi Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara. c:33.
- Gabriel, A. 2010.** *Bir Türk Başkenti Bursa*. Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2. c. 329s.
- Garden, N., Olorenshaw R., J, Klein, 2014.** "Penç" Larouse Semboler Sözlüğü, Çeviren: M. Akşit. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 43.
- Goodwin, G. 2012.** Osmanlı Mimarlığı Tarihi. Kabalıcı Yayın Evi, İstanbul. 730 s.
- Grabar, O. 2004.** İslâm Sanatının Oluşumu. Kanat Kitap, İstanbul, 223 s.
- Güney, G. 2011.** Bergama Karaosman Sebili ve Süslemeleri, *Yedi, DGÜ GSF Dergisi*, 6: 47-53.
- Gürer, B. 2010.** "Kemah Sultan Melik Türbesi ve Zaviyesi" <http://www.milta.com.tr/ta-rih/kemah-sultan-melik-turbesi-ve-zaviyesi/>. Erişim: 03.24.2018.
- Harman, M. 2015.** Osmanlı Sanatında Cennet İmgesi Bahçe Tasarımı İlişkisi. *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Hasol, D. 1998.** "Kemer", Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. Yem Yayınları, İstanbul.
- Hatipoğlu, O. 2007.** XIX. yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinat. *Doktora Tezi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Hillenbrand, R. 2005.** İslâm Sanatı ve Mimarlığı. Çev.Çiğdem Kafescioğlu. Homer Kitapevi, İstanbul, 304 s.
- Kaplanoğlu, E. 2012.** "Edirne Selimiye Cami", <https://www.flickr.com/photos/ersinkaplan/7536663476>. Erişim: 03. 11. 2018.
- Kaptan, Ö. 2017a.** "Sultan Adülmecid'in Bursa Gezisi, Emir Sultan Kitabesi". <https://www.youtube.com/watch?v=ffPgvCffWH4>. Erişim: 01.10.2018.
- Kaptan, Ö. 2017b.** "Kitabe Okumaları 13: Bursa Emir Sultan Cami'nin Harika Kitabesi", <https://www.youtube.com/watch?v=5A1kfTmHfbs>. Erişim: 01.10.2018.
- Karaçağ, A. 2002.** Beylikler Devri Mimarısında Alçı Süslemeler (Metin 1) *Doktora Tezi*. Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya.
- Karamağralı, B. 2009.** Ejder ve Lotus Motifinin Halı ve Seccadelerdeki İkonografisi." <http://www.turkelhalilari.gov.tr/makaleler.php?language=tur&icerik=ejder1>. Erişim: 08. 03.2018.
- Koçyiğit, A., Erdönmez, A. Ö., Fidan, A. N., Yılmaz, H. 2005.** Prusa'dan Avrupa Yolunda Kentleşme Bursa'ya. Editör: Raif Kapolanoğlu, İsmail Cengiz. Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul. 189 s.
- Kösem, A. 2018.** "Konya Alâeddin Cami ve Mihrabı" https://www.academia.edu/10117723/Konya_Alaaddin_Cami. Erişim: 02.13.2018.
- Kurttap, H. 2015.** Ankara'daki Selçuku ve Osmanlı Dönemi Camilerin Süslemelerinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mobilya ve Dekorasyon Anabilim Dalı, Ankara.

- Kürkçüoğlu, A. C. 1998.** Şanlı Urfa İslâm Mimarisinde Taş Süsleme. *Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- M.Routh, L. 2002.** Mimarlığın Öyküsü. Kabalcı Yayın Evi, İstanbul, 720 s.
- MEB. 2009.** "Penç motifi " El Sanatları Teknolojisi Bitkisel Motif Çizimi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. s. 5.
- MEB. 2007a.** "Hatayi motifi" İnşaat Teknolojisi Bitki Motifleri. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, s. 11.
- MEB. 2007b.** "Şakayık motifi " Seramik ve Cam Teknolojisi: Hatayi Motifleri. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- MEB. 2008.** "Goncagül motifi" *Seramik ve Cam Teknolojisi*. Milli Eğitim Bakanlığı. Ankara, s.36.
- Mülayim, S. 1994.** "Rumi motifi" Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi. Editör: Hakkı Devrim. Milliyet. İstanbul, C. 6, s.235.
- Mülayim, S. 1994.** "Simge Olarak Geometrik Şekiller". Thema Larousse, Editör: Hakkı Devrim. Milliyet. İstanbul, C.6. S. 230-321.
- Okçuoğlu, T. 2000.** 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı, *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümü, Sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Okçuoğlu, T. 1995.** Anadolu Selçuklu Mescidlerinde Kubbeye Geçiş Alanın Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Okutur, F. E., Özer, F. 2017.** Çağdaş Türk Seramik Karolarında Türk Çini Mirası Etkileri. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 18: 17-30.
- Onaran, İ. 2011.** P.I.Çaykovski ve "Bir Rokoko Teması Üzerine Çeşitlemeler" Adlı Eserin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı, Bursa.
- Öcalan, H. B. 2012.** Evliya Çelebi Seyahatnameye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa. Bursa İl Özel İdaresi, Bursa. 168 s.
- Ödekan, A. 2005.** Bezeme Türleri: Çini Bezeme. Editör: Akşin, S, Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler. Yayın Evi, İstanbul. s. 463-467.
- Öney, G. 1988.** Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 235 s.
- Öney, G. 1989.** *Beylikler Devri Sanatı XIV - XV. yüzyıl (1300 - 1453)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 131 s.
- Özbek, Y. 2009.** Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme. *TALİD*, 7 (14): 141-169.
- Özbek, Y. 1999.** Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme Cilt 1. *Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkeçeci, İ. 2015.** Bazı Büyük Selçuklu Minarelerinde Süsleme Programları. *İsmek El Sanatları Dergisi* 17:96-103.
- Öztürk, M. S., Tükoğlu, M. T. 2016.** Anadolu Selçuklu Sanatı Geometrisinin Günümüz Kent Estetiğinde Uygulanabilirliği (Konya İli Örneği). *İdil Dergisi*, 6:(26) , 167-198.
- Patacı, Ö. O. 2017.** Ampir Üslubunda Bir Sultan Cam Nusretiye. *Akademik Bakış Dergisi* 59: , 169-207.
- Selman Can, Z. T. 2016.** Ortaköy Cami Kif-i Evvel Defterleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 37: , 198-239.
- Şekerci, O. 1996.** *İslâm'da Resim ve Heykel*. İstanbul: Nûn Yayıncılık. 158 s.

- Şimşek, H. 2010.** Erken Osmanlı Mimarisinde Kubbeye Geçiş Sistemlerinden Üçgenler Kuşağı. *Yüksek Lisans Tezi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Genel Sanat Tarihi Bilim Dalı, Van.
- Talas, M., Aksoy, N. 2006.** Osmanlı Süsleme Sanatlarının Türk Kültür Tarihi Ekseninde Değerlendirilmesi, *TÜBAR Degisi*,19: 457-470.
- Tali, Ş. 2013.** Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Cami Kalemşi Bezemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31):489-497.
- Tanman, B. 1996.** Bursa'da Osmanlı Mimarisi, Bursa. Renk Ajans, İstanbul, s. 126.
- Turgut, S. 2014.** Emir Sultan Cami Sanat Tarihi Raporu. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Türkmen, M. Bilgin, Ü. 2006.** "Gelenksel Mimaride Kubbeli Örtü Sistemlerinin Yapısal Davranışı".http://www.huseyinbilgin.com/wp-content/uploads/2014/09/E1_GelenkselMimaride-Kubbeli-Ortu-Sistemlerinin.pdf Erişim: 01.12.2018.
- Uslu, F. S. 2012.** Bursa Yeşil Cami Çini Tezyinatı, *Yüksek Lisans Tezi*.Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Wilkinson, K. 2009.** *Semboller ve İşaretler.Çeviren: Toksoy,S.* Alfa Basım,İstanbul. s. 352.
- Yahya Abdullahi, M. R. 2013.** Evolutuion of İslamic Geometric Patterns. *Frontiers ve Architectural Reserch* , s. 243- 251.
- Yavaş, D. 2012.** "Emir Sultan Camii", Emir Sultan Sempozyum Bildirileri, Bursa, s. 169-180.
- Yavuz, H. 2014.** Ankara Evleri Ahşap Üzeri Kalem İşleri,*Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.
- Eren, M. (Editör).1981.**"Ahşap Sanatı"Sanat Tarihi Ansiklopedisi. Çevirmen: Hasan Kuyazıcı, Üstün Alsaç. Görsel Yayınlar, İstanbul, c. 4. s763.
- Yenal, E. 1996.** Osmanlı Kenti Bursa. Bursa Büyük Şehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, Bursa, s. 432.
- Yenal, E.1996.** Bir Masaldı Bursa. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.561.
- Yenal, E. 2012.** Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların Oluşumu. Bursa Büyük Şehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, Bursa s. 295.
- Yıldırım, F. 2014.** 14. yüzyıl' dan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler, Bursa Nilüfer Belediyesi, 1. Cilt. Bursa.
- Yoltar, A. 2009.** Ottoman Decorative Arts. Ministry of Culture and Tourism, s.191. Ankara.
- Zaman, N. 2012.** "Konya Alâeddin Cami Kubbesi "<http://nihalseyahatname.blogspot.com/2012/10/konyada-geziyorum-2-bolum-alaeddin.html>. Erişim: 08. 19. 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Duygu Gök
Doğum Yeri ve Tarihi : Bursa 09.01.1984
Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl) :
Lise : Bursa Nuri Erbak Lisesi 1998 -2001
Lisans : İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü
2001-2005
Yüksek Lisans : Uludağ Üniversitesi Mimarlık Tarihi Bölümü
2016-2018

Çalıştığı Kurum/ Kurumlar ve Yıl : Yıldırım Halk Eğitim Merkezi 2009- 2016
İletişim (e-posta) : duyugok24@gmail.com

Yayınları

Gök, D. 2018. Bursa Setbaşı Kütüphanesi Çatı ve Cephe Özellikleri. 9. Ulusal Çatı Cephe Konferansı, 12-13 Nisan 2018, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
Gök D., Durak, S. 2018. Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Süsleme Programının Bursa Yeşil Cami Örneğinde İncelenmesi. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(2):19-42.